

DOBRI DO

Nikolin Do pod Durmitorom, 2. jun 1942. godine. Prošla su dva-tri dana otkako smo stigli u ovaj pivski katun. Jedemo neki škrob iz kojeg vire ovsene bodlje, sa pomalo mlijeka, bolje reći, sa pomalo zabijeljene vode. Sa tim se ne može utoliti glad, i jedva čekamo da nekud krenemo odavde.

Mnogi još nisu bili završili s ručkom, kad nam iznenada saopštiše da se odmah spremimo za pokret. Obradovalo nas je to saopštenje, pa smo se, možda i zbog toga, veoma brzo postrojili i krenuli. Komandant Pero i politički komesar Jovo odjahaše naprijed. Penjemo se prema durmitorskim vrhovima. Još dva časa dana. Poče ledena kiša. Noge nam se brzo sasvim smočiše. Nema zastanka, a i čemu bi po ovoj kiši! Iz daljine, s durmitorskih visova, dopire eho kratkih mitraljeskih rafala. Negdje ispred nas je, na položajima, 3. bataljon 2. proleterske brigade; njega su, kako se čuje, potisnuli četnici. Očekujemo napad na četnike.

Zaustavismo se pred mrak u nekoj dolini, koju opkoljavaju veliki visovi. Iz uvale je izlaz desno, a drugi pravci, sem onog kojim smo došli, izgledaju neprohodni.

— Četnici su ušli u katun Dobri Do, oko tri do četiri kilometra odavde, gdje će, vjerovatno, zanoćiti. Ima ih oko šest stotina. Mi treba da ih iznenada napadnemo i uništimo.

Tako je komandir Zivko Zivković saopštio cilj našeg dolaska. Zatim je dodao:

— Dobri Do je u dnu ove doline. Ići ćemo u rastresitoj koloni, desetina do desetine, četa do čete, dok ne dođemo u katun. A onda, zna se — bombaši.

Javismo se petorica.

Sasvim se smrači. Kiša i dalje lije. Temperatura oko nule.

Krenusmo. Naša četa je na lijevom krilu, zatim dođe ^ruga, pa Treća. Rastojanje između desetina pet do šest metara. Gusto smo pribijeni jedan uz drugoga da se ne bismo Pogubili. Kiša za trenutak oslabi, pa opet udari jače. Kolona se sporo kreće.

Poslije dva časa probijanja, u kišovitoj noći, ugledasmo svjetlost. Udaljenost ne možemo po ovoj pomrčini dobro da ocijenimo. No znamo: to je taj katun Dobri Do! One vatre su nam odlična orijentacija. Kiša prestade, a hladnoća još jače steže. Poče vjetar, leden kao prije mjesec dana na Sinjajevini. Hvata nas drhtavica. Sve smo bliže vatrama. Katun je miran, samo što laju psi. A oni u planini laju neprekidno, kao da se dozivaju. Četnici to znaju, vjerovatno. Zato u tom lavežu ne osjećaju ništa sumnjivo. Sad su nam vatre na dohvat ruke.

— Stoj! Ko ide? Pucaću! — izgovori nadušak četnički stražar, očevidno preplašen.

Mi ne odgovaramo ništa i produžujemo.

— Stoj! Stoj! — čuje se usplahireni glas.

I *stražar brzo* odmiče ka katunu. Evo nas na nekih pedesetak koraka od prvih koliba. Četnički stražari pripučeše. Mi hitnusmo nekoliko bombi. Uz paklenu viku potčasmo naprijed.

— Hvatajte ih žive! Pobjegoše izrodi! . .

Sjurismo se u katun. Za tren preplavismo čitavo naselje. Nasta opšta galama:

— Stoj! Udri! Hvataj! Kud ćemo ove zarobljenike?.. Savo! . . Živko! . .² Gajo! . .³ Evo ih još pet!

Bljesne ovdje-ondje bomba, kratak puškomitraiješki rafal...

Opšti metež! Spolja tako izgleda, ali zna se dobro šta ko radi. Mirko Novović, politički komesar 3. čete, upao među tri četnika, navalili kao bijesni da ga razoružaju i ubiju. Odvažili i snažni Novović pesnicom obori jednog, a drugom skide pušku i kundakom ga umiri; treći iščeznu u pomrčini.

Za nepuno pola sata sve je bilo gotovo. Četnički leševi leže između koliba. Dvadesetak zarobljenika privedeno je u štab. Neki su iskoristili noć i pobjegli, sigurno, kud koji.

Iako mokri, gladni i umorni, odmah pođosmo prema Sedlu, iznad Dobrog Dola. Do gore ima dobar sat danju, a po ovoj noći ne manje od tri.

— Naprijed, proleter! — prolomi se čas ovdje, čas ondje.

To nam služi kao orijentacija. Mi idemo ka tome glasu, a četnici bježe od njega kao od đavola. Rasturili smo se u g r u p e po deset do petnaest, zahvatajući gotovo čitavu stranu p r e m a Sedlu. Savo Burić ide na čelu jedne grupe. Sa njim je i v o j o Abramović. Idu bez riječi. Odjednom, u neposrednoj blizini, snažan poklik:

¹ Savo Burić, komandir 2. čete.

² Živko Živković, komandir 3. čete.

³ Gajo Vojvodić, komandir 1. čete.

— Naprijed, proleter!

— Bježimo, kukala nam majka! — obrati se Savu neki od četnika koji su pobjegli, misleći da i on bježi. Savo se odmah snađe. Potaknu malo Voja da ga ne bi odao, a onda se obrati četniku kobajagi da ga spasi:

— Za mnom!

Za njim i Vojom pođe nekoliko četnika. Dovedoše ih baš tamo odakle se maloprije čuo poklik.

Užasno umorni, potpuno mokri, gladni, zadihano se penjemo ovom surovom planinom. Najzad, evo nas na vrhu. Zauzemosmo položaje iznad jednog puta kojim se sa Sedla može sći na jezera. Duva hladan sjeverac. Jedva se držimo na nogama. Sjedosmo, a zatim polijegasmo po mokrom kamenju i zemlji. Poče ponovo kiša. Nije nam više ni pod pazuhom suvo. Do zore zaglavi na ovoj kosi još nekoliko četnika koji su pokušali da se izvuku.

Sviće. Prođe ova teška, burna noć, koju smo proveli u maršu i borbi, po nepoznatom terenu, bez vodiča, pò sniježnoj durmitorskoj kiši.

Naš bataljon se ujutro postroji u katunu. Razbijen je čitav četnički odred, a od naših su samo dvojica lakše ranjeni. S raširenom zastavom krenusmo prema Nikolinom Dolu.

O svojoj pogibiji na Dobrom Dolu četnici su kasnije mnogo pričali i čudili se otkuda smo se odjednom pojavili, kao da smo iz zemlje iznikli.

Drug Tito je čestitao našem bataljonu na ovom uspjehu.

Batrić JOVANOVIĆ

OMLADINSKE POPUNE

P

* oslije borbi oko Kolašina, na Sinjajevini i po Durmitoru, 1. crnogorski omladinski bataljon je bio rasformiran. Dio boraca je upućen u jedinice Komskog partizanskog odreda, neki — većinom iznemogli — vraćeni su na teren, a jedna grupa od oko šezdeset boraca upućena je kao popuna u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske brigade.

Ovi posljednji su bili najsrećniji. Takva osjećanja su ispoljili riječima i, čini mi se, još više držanjem i izrazom.

Nekako kad i mi, u bataljon je došla i popuna iz Durmitorskog omladinskog bataljona, koji je takođe rasformiran. Dva ili tri mjeseca prije nas u redove bataljona se svrstala i jedna grupa sarajevskih skojevaca. »Omladinci« — to je bio zbirni pojam za borce iz sve tri omladinske grupe, koje su u prvoj polovini četrdeset druge popunile redove Lovćenaca.

Grupa omladinaca iz Crnogorskog omladinskog bataljona bila je najbrojnija, ali i najviše iscrpena. Njihova tijela su bila gotovo kost i koža u bukvalnom smislu, oči im pobjegle negdje u dubinu duplji, a usta postala nekako neprirodno velika. Ta usta je u prvo vrijeme bilo teško zasititi. U cjelini, nesrazmjera između teškoća i iskušenja kroz koja su prolazili i njihovog uzrasta i iskustva.

»Stari« proleter i dobro su prihvatili omladince. Proces stapanja »starih« i »novih«, prirodno, nije tekao sasvim glatko. Omladinci, koji su već bili prošli vatreno krštenje u partizanskim jedinicama svoga kraja, upali su u novu, dotle nepoznatu sredinu; postojala je razlika u uzrastu; i uloge su im bile različite — »novi« su morali mnogo čemu da se uče, a »stari« su im bili učitelji; uz to, »stari« su tek s dolaskom ovih grupa počeli sticati praktička iskustva kako treba prihvatiti mladiće koji dolaze da popune njihove redove, koje mjere i koji posupci su pozitivni, a koji to nisu u procesu stapanja starih i novih u jednu monolitnu cjelinu, u čvrste vojničke kolektive.

U svemu tome, kao i u svim drugim važnim zadacima, uostalom, naročitu ulogu je odigrala partijska organizacija bataljona. Ona je sagledavala slabosti i njihove korijene, razvijala ona iskustva koja su se u praksi pokazala cjelishodnim, pružala je neposrednu pomoć svakom pojedincu, prilazeći mu onakvom kakav on stvarno jeste. Zahvaljujući tome, nekadašnji omladinci iz prvih popuna ubrzo su postali čvrsti dio jezgra koje je kasnije primalo nove popune, te održavalo i razvijalo proleterske tradicije.

Taj proces je proticao u uslovima neprekidnih borbi i marševa, pod najtežim uslovima.

Mnogo je tih omladinaca ostalo na trnovitim putovima proleterskim. A, eto, žive u nama, našim sjećanjima.

Nemoguće je zaboraviti, na primjer, crmpurastog, izdržljivog, bistrog i hrabrog omladinca Milorada Radovića, sina jedinca, koji je smrtno ranjen prilikom našeg napada na Jajce, u novembru 1942. (sahranjen je na planini Srnetici). Mali, jugonasti Nikola Đukanović Švrčo, petnaestogodišnje čobanče iz Lukova kod Nikšića, pao je djetinje neobazriv od ruku ustaških krvoloka; bilo ga je grozno gledati preklanog žiletima na položajima kod Borove glave, između Šujice i Livna. Tih dana smo izgubili i Mićuna Zugića, pomoćnika puškomitraljesca, izvršnog durmitorskog omladinca.

Tih, skroman, kao čelik čvrst i uporan komunista Lazar Radulović Lazo, puškomitraljezac, završio je svoj borbeni put na Ivan-sedlu, u četvrtoj ofanzivi.

Mihailo Pejović, student iz Iješanske nahije, nišandžija na protivkolcu, poginuo je na »ostrvu smrti«, u okuci Vrbanje, kod Kotor-Varoša.

Originalna figura Mesuda Smailbegovića Karambe, talentovanog karikaturiste, po izgledu boemčine, a u stvari dobrog druga i junaka, ostala mi je u dubokom sjećanju. Kad mu je kod Ključa metak razmrskao vilicu, „mjesto da jaukne, on je, smatrajući da i to može biti povod da napravi vic, samo procijedio kao za sebe: »Eh, bogamu, pokvari mi moje lijepe zube!«

I sad nas obuzima tuga pri pomisli na Milenu Ivanović, nježnu sedamnaestogodišnju djevojku plavih očiju, skromnu i Pažljivu, koja je već kao skojevka naučila da smisao svoga postojanja i istinsko lično zadovoljstvo nalazi u izvršavanju borbenih i partijskih zadataka. Kao da još slušam njene zadnje riječi: »Nije mi žao mladosti, jer umirem kao član Partije...«

Luku Bijelića, omalenog, živuljastog, duhovitog podgoričkog učenika, sahranili smo na Miljevini kao zamjenika kome-sara čete, zajedno sa Jagošem Srdanovićem, omladinskim rukovodiocem bataljona.

Žustri, temperamentni omladinac Petar Sekulić Penjo., svojim podvizima na Miljevini, na čelu svoga voda, kao da je htio da okruni vijenac svojih ranijih podviga i da u njega utka svoj život.

Iz grupe naših »Sarajlija« potiče i Sulejman Redžepagić Car, omladinac izuzetne bistrine i izvrsnih karakternih osobina, koji se kao junak i starješina kalio u redovima 1. proleterske, a poginuo kao komandant jedne brigade Vojvodana.

Pored ostalih, iz Durmitorskog omladinskog bataljona došao je i pokojni Komnen Zugić, oštromni gorštak, vedra duha i prijatne naravi, komunista visoke partijnosti, hrabar, izdržljiv i uporan borac, mladić koji se razvio — zahvaljujući obilju svojih vrlina — od puškomitraljesca do političkog komesara 1. proleterske divizije . . .

Bile su to, dakle, najprije »omladinske popune«, zatim su ih jednostavno zvali »omladinci«, a kasnije, kad je u bataljonu ostalo malo »starih« proletera — jer su mnogi izginuli, ili su bili premješteni u druge jedinice na razne odgovorne dužnosti — nekadašnje omladinske popune su postale jezgro 1. bataljona 1. proleterske. »Omladinci« su postali dostojni nosioci i nastavljači proleterskih tradicija.

Drago B. NIKOLIC

DEJSTVA BRIGADE U HERCEGOVINI

P ošto smo se kraće vrijeme odmorili na prostoriji Zakmura, Ljubine i Vrbniče, pošli smo preko Cureva ka Magliču i Vučevu. Rečeno nam je da će i naš 2. bataljon poći za Crnu Goru, tamo kamo je iz Foče sredinom aprila 1942. upućen 1. bataljon.

Ka donjem toku Pive izvršila je pokret i 2. proleterska brigada, koja se pred talijanskim trupama povukla južno od Ceotine.

Radovali smo se pokretu prema Crnoj Gori, koju smo bili napustili novembra 1941. godine. Dolinu Drine ostavili smo u jeku cvijetanja. Bilo nam je žao stanovništva, kome su nailazili ponovo teški dani ustaškog i četničkog orgijanja, ali smo bili uvjereni da ćemo se opet vratiti i da će zločinci biti kažnjeni. Hitamo na nove zadatke. Na sastancima žagor — prepričavaju se uspomene na boravak u istočnoj Bosni. Slušamo Milutina Božovića kako pjeva svoju omiljenu pjesmu o Čapajevu. Prodorni njegov glas razbija tišinu nepregledne Zelengore i divljeg Magliča, kuda vijuga kolona brigade. Kao da se ide na neku svečanost.

Noć pred Mratinjem smo proveli u kolibama na Vučevu. Rano ujutro 17. maja prošli smo ispod vrhova Magliča, i sa one njegove nepristupačne strane spustili se u selo Mratinje, za koje nam rekoše da je pročetnički raspoloženo. Sručili smo se u to zbijeno planinsko selo kao lavina. Grupica četnika iz Mratinja ipak nam je umakla. Obrazovali smo odbor i tražili da se pobrine oko prenoćišta i ishrane jedinica. Hljeba nije bilo, ali nam je odbor pribavio nešto mesa i mlijeka.

— Ovamo nikoga dosad nismo puštali i nikom nijesmo davali hranu — pričali su nam seljaci. — Naše selo se ponašalo kao neka posebna država. Podaleko i nepristupačno, siromašno. Računali smo: kome bi ovi kanjoni i nevolja trebali? Valjda cemo u ovoj uvali između Vučeva, Magliča i Javorka u miru dočekati kraj rata . . . Izgleda, ni nas neće mimoići ti vjetrovi,¹⁰ prolaženje jedinica . . .

Objašnjavali smo im da u ovom ratu niko neće ostati pošteđen i da neće biti kraja koji na ovaj ili onaj način neće osjetiti ratne tegobe. Pri tome smo naglasili da od njih samih zavisi da li će i koliko njihov »zabačeni« kutak biti sačuvan od zuluma okupatora i njegovih slugu.

Trudili smo se da i riječju i djelom pokažemo da smo prava narodna vojska. Naročito smo pazili da ne učinimo ništa nažao siromašnim seljacima. Onima koji su se potužili da im je odbor nepravilno razrezao dio u hrani vraćali smo gotovo sve.

Sjutradan ujutro bataljoni su se prikupili na poljani u donjem dijelu sela, pred pokret ka Crnoj Gori. Poslije onog odsječnog Kočinog pozdrava »smrt fašizmu«, pred postrojenim borcima počeo da govori komesar Fića. Bile su to informacije o situaciji na istočnom ratištu i o razvoju oslobodilačke borbe u raznim krajevima naše zemlje. Prema očekivanju, on nam je detaljnije govorio o četničkoj opasnosti koja je uhvatila maha ne samo u Crnoj Gori nego i u Hercegovini, u kojoj su u posljednje vrijeme partizani bili poznjeli značajne uspjehe u borbi protiv talijanskih okupatora, ali u kojoj se pod četničkim uticajem začeo proces osipanja partizanskih jedinica. Saopštio nam je da brigada ne ide tamo gdje smo očekivali, to jest na jug, preko Krsca i Pivske planine, već da je Vrhovni štab odlučio da je uputi u Hercegovinu. U vezi s tim komesar Fića je ukazao na ulogu brigade na toj teritoriji. Ukratko, našom iznenadnom pojavom i energičnom intervencijom trebalo je spriječiti takav neželjeni razvoj događaja po nas i pružiti svestranu pomoć tamošnjim partizanima da savladaju teškoće i osujete planove Talijana, ustaša i četnika.

Ubrzanim maršem prebacili smo se preko Plužina, Stabna i Stubice u sjevernu Hercegovinu, na prostoriju Izgori — Čermerno — Bodežište — Jugovići. U obližnjim garnizonima, Nevesinju i Gacku, nalazili su se, pored Talijana, ustaše i četnici. Na tom dijelu su djelovale jedinice sjevernohercegovačkog partizanskog odreda. Osjećalo se vrenje među partizanima, ali ne samo među onima u sjevernoj već i u južnoj Hercegovini. Slična situacija bila je i oko Bileće.

Da bi spriječila dalje kretanje u tom pravcu, što je teško ugrožavalo pozicije narodnooslobodilačkog pokreta, brigada je bila podijeljena u dvije grupe. Naš 2. bataljon ostaje na sektoru Gacko — Jugovići, sa zadatkom da djeluje s tamošnjim partizanskim snagama, a glavnina brigade kreće pravcem Šipačno, Davidovići, Lukavac i dalje prema Bileći. Prije nego što smo se razdvojili, izvršili smo napad na četničko uporište Kolečko. Prethodno je propao pokušaj napada na talijansku kolonu koja se prebacivala od Gacka ka Nevesinju. Kolona je bila zanoćila

u Fojnici. Trebalo je da na nju izvrše napad partizani Površkog bataljona i dijelovi našeg bataljona. Međutim naše su namjere bile otkrivene i osujećene. Tako se sve svelo na manji demonstrativni prepad, što je izazvalo pravu grmljavinu talijanskih mitraljeza i teških bacača preko cijele noći.

Na Kolečko su napadali naš i Beogradski bataljon. Pošli smo noću preko Javora, uzanim i nepoznatim stazama. Tek izjutra smo izbili pred selo. Četnici su sa kosa iznad sela otvorili vatru. Onda zapucaše s groblja. Uputili smo im pismo da ne otvaraju vatru jer ćemo, u protivnom, preduzeti oštre sankcije. Bio je to, u stvari, proglas seljacima da ih ne zavode četnici, poziv da nam se priključe i protjeraju okupatora i njegove sluge. Bili smo uvjereni da su u pitanju četnici-kolovođe, koji su došli sa strane, i nešto zavedenih seljaka koji su im se priključili. Upozorenje nije pomoglo. Četnici su nastavili sve žešću vatru. Naređen je juriš. Četnici su se ubrzo povukli prema Nevesinju, da potraže pomoć talijanskih okupatora. Tom prilikom je poginuo stari borac Blažo Gošović, a komandir 3. čete, Veljko Vuković, smrtno je pogođen u grlo, pa je uskoro umro u bolnici u Izgorima. U međuvremenu, dok je počela dejstvo talijanska artiljerija u pravcu naših položaja, povlačili smo se u selo Jugoviće, kako je i bilo planirano.

Stab brigade s Kraljevačkim i Beogradskim bataljonom uputio se prema Bileći. S njima su otišli Crni, Lola i Velebit. Kragujevački bataljon je ostao na prostoriji Zakmur — Izgori, a 1. bataljon je još bio u Crnoj Gori. Pod komandu našeg bataljona stavljene su sve jedinice na ovom sektoru. Sjedište štaba premjestili smo u Čemerno, radi boljih veza s Vrhovnim štabom, s ostalim bataljonima naše brigade i sa jedinicama 2. proleterske. Osim toga, pravac Gacko — Čemerno postajao je sve osjetljiviji po dalje operativne namjere naših jedinica. Glavnina našeg bataljona, s mjesnim partizanima, ostala je u rejonu sela Jugovića i Bodežišta. Treća četa je bila u blizini štaba bataljona.

Osloncem na hercegovačku p'ovrš, sjeverno od puta Gacko — Nevesinje, svi pravci koji iz Gatačkog i Nevesinjskog Polja izvode ka Pivi, Volujaku, Šutješci i Borču kontrolisani su i zatvarani od naših snaga. Izviđačke grupe orijentisane su na pravcima neprijateljevih garnizona, a manje jedinice su izvodile demonstrativne akcije na dosta širokoj teritoriji. Pooštrili smo mjere bezbjednosti i obezbjeđenja, jer je četnička aktivnost bila sve snažnija; razorno dejstvo četnika već se uveliko osjećalo među mjesnim partizanima. Proces narastanja četničkog pokreta podrivao je slobodnu teritoriju i stabilnost partizanskih jedinica. Pored drugih teškoća, to je bila nova opasnost.

²¹ Prva proleterska

Početkom juna udružene talijansko-četničke snage vršile su zamašne i završne pripreme da nas napadnu što jačim snagama. Situacija je bila to ozbiljnija što su Talijani i četnici izvodili šire ofanzivne operacije protiv partizanskih snaga u Cmoj Gori. Neprijatelj je iz Crne Gore prodirao prema Goliji — u susret četnicima popa Perišića, čije su se snage prikupljale u rejonu Avtovca.

Pobuna četničkih elemenata u partizanskim jedinicama južne Hercegovine i razvoj vojno-političke situacije na crnogorsko-hercegovačkoj granici primorali su grupu bataljona naše brigade da se prebaci u oblast jugoistočno od Gatačkog polja i dalje prema Ravnom. S tom grupom bataljona prebacili su se i neki dijelovi južnohercegovačkih partizanskih jedinica. Na graničnom području Crne Gore i Hercegovine štab 1. brigade se povezao s crnogorskim partizanskim bataljonima koji su se bili povukli na prostoriju Krstac — Kazanci — Duga — Golija. Prema zamisli štaba brigade, trebalo je udruženim snagama napasti četničke grupacije u oblasti Avtovca i Gacka, onemogućiti povezivanje hercegovačkih i crnogorskih četničkih snaga, a zatim izvršiti energične udare po jednim i drugima, s težnjom da se razbiju i dovedu u što težu vojno-političku situaciju. Međutim prikupljanje naših jedinica za tako širok pothvat išlo je dosta sporo. Štab brigade tih dana, oko 6. juna, nije imao pri ruci odmorne jedinice za izvođenje neke zamašnije akcije protiv četnika, koje su Talijani obilato potpomagali ratnim potrebama, oružjem i opremom, a podržavali ih artiljerijom i dijelovima svojih pješadijskih jedinica.

Talijansko-četničke pripreme tekle su u sklopu opšte ofanzive koja je počela sredinom aprila u dolini Prače i Drine. U Hercegovini, pod uticajem zbivanja u Crnoj Gori, četnici su digli glave i razvili smišljenu razbijačku djelatnost protiv oslobodilačkog pokreta. Pri tom su obilno iskoristili greške vojno-političkih rukovodstava na terenu Hercegovine. Mještanske partizanske jedinice su se osipale pod negativnim uticajem protivnika — propovjednika lojalnog držanja prema okupatorima, i to »u ime kralja i otadžbine«. Prikriveni i podli začetnici četničkog pokreta gotovo jednovremeno su stupili u dejstvo. Ono što se najprije dogodilo u oblasti Trebinja i Bileće, u jedinicama Južnohercegovačkog odreda, ubrzo je zahvatilo oblast Nevesinja i Gacka — jedinice Sjevernohercegovačkog odreda.

Prema zoni Gacko — Golija — Ravno — Čemerno koncentrisali smo znatne snage i mi i naši neprijatelji. Tako je u vrijeme između 5. i 14. juna došlo do nekoliko oštrih oružanih sukoba, u kojima su obje strane imale osjetne gubitke. Od naše

prvobitne namjere, da se razbiju talijansko-četničke snage i napravi prodor ka Dugi ili u pravcu južne Hercegovine, morali smo odustati. S obzirom na tadašnje mogućnosti, poslije nekoliko jačih prepada ograničili smo se na odbranu pravaca koji iz pive i Gatačkog polja izvode ka Volujaku, Borču i Zelengori. U zadnjoj fazi naša dejstva su dobila oblik borbe za vrijeme, r a d i izvlačenja partizanskih snaga iz Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka ispod udara nadmoćnijeg neprijatelja, kako bi se omogućilo njihovo prikupljanje, reorganizacija i formiranje novih jedinica i izvođenje ofanzivnih dejstava prema planu Vrhovnog štaba.

Na pravcu našeg 2. bataljona (Plužine — Bodežište — Gacko, a zatim Gacko — Čemerno) događaji su se razvijali dosta burno. Podržani Talijanima, četnici su između 5. i 8. juna preko Javora upali u sela koja su kontrolisale naše jedinice (Slivlje, Dubljevići, Kokorina, Jugovići i dr.) i preko Bodežišta i Zivanj-planine dejstvovali u pravcu Donjeg Čemerna, Vrbe i Lebršnika. Otpor mjesnih partizanskih četa je bio mjestimičan i slab. Naš bataljon, u početku sa dvije čete — 1. i 2, a nešto kasnije i sa 3. četom, nije bio kadar da zaustavi neprijatelja, bez obzira na ispoljenu upornost, naročito na položajima oko Bodežišta, Zivnja i na prilazima Donjem Čemernu. Neprijatelj je imao veliko preimućstvo: bio je mnogo brojniji, a nastupao je uz snažnu podršku artiljerije i, donekle, avijacije. Pa opet, iako je taj odnos bio vrlo nepovoljan, po nas, naše čete su se na ovom pravcu rvale s neprijateljem puna četiri dana. Bio je to primjer izvanrednog požrtvovanja i upornosti. Dolazilo je do žestokih sukoba na bliskom odstojanju. Na pojedinim mjestima naši borci su sačekivali neprijatelja na nekoliko metara. Vršeni su i protivnapadi, zabacivane su i pojedine grupe partizana u pozadinu. Tako su udarne grupe proletara i hercegovačkih partizana nanijele prilično velike gubitke neprijatelju koji je težio da što prije izbije u rejon Čemerna. U tim okršajima su se istakli komandiri i komesari naših četa, naši puškomitralješci, a i pojedinci iz udarnih jedinica. Nalazeći se na začelju dijelova bataljona, poginuo je politički komesar 3. čete, Miloš Bobičić. Shvatajući značaj toga pravca, naši borci su se žilavo branili i povlačili se s položaja na položaj, samo da bi stvorili što više vremena za prikupljanje snaga i odlučnije udarce po neprijatelju. Tek krajem četvrtog dana borbi neprijatelj je upao u Donje Čemerno, ali je dalje njegovo prodiranje ka Gornjem Čemernu bilo osujećeno, pored ostalog, i time što su se tamo našle nove snage — 2. proleterska brigada i druge jedinice.

Od Gacka i Avtovca neprijatelj je preduzeo napade prema Ravnom i Kazancima. Na pravcu Ravnog je bio zadržan dejstvom našeg Beogradskog bataljona sa Orlovače; međutim na prostoriji Dulići — Donji Kazanci dijelovi hercegovačkog udarnog bataljona nijesu se održali, pa se neprijatelj domogao dominantnih položaja u ovoj kotlini. Neprijateljeva kolona koja je bila doprla do Donjeg Čemerna sjutra dan je, pod pritiskom našeg bataljona i dijelova 2. proleterske brigade, bila primorana da odstupi prema Vrbi, Piatici i Gacku. Druga proleterska brigada je na tom pravcu uspjela i da oslobodi Vrbu. Tek 10. juna jedinice 1. i 2. proleterske brigade su se prikupile za izvođenje zajedničkih dejstava u rejonima Čemerno i Ravno. Pošto je neprijateljev napad prema Gornjem Čemeru bio spriječen, stvoreni su uslovi da se preuzme inicijativa. Formirana je udarna grupa od sedam bataljona u cilju ofanzivnog dejstva na četnike na prostoriji Dulići — Kazanci — Golija. Bilo je zamišljeno da tome napadu sadejstvuju i dijelovi hercegovačkih i crnogorskih partizanskih odreda, kako bi se nanio poražavajući udar četnicima u toj zoni.

Pravac Gacko — Čemerno povjeren je dijelovima 2. proleterske, dok su se bataljoni određeni za sastav udarne grupe 10. juna nalazili na polaznim položajima za napad. Sjutra dan u zoru počela su naša dejstva. Bataljoni 1. i 2. proleterske upali su u Donje Kazance i Duliće, ali su se četnici ipak izvukli iz sela i posjeli utvrđenje Gat, odakle su pružali žilav otpor. Nije ih skršilo ni nekoliko ponovljenih juriša 4. bataljona 2. proleterske sa Miodragom Milovanovićem Lunetom na čelu. Osim toga, četnicima su bila pristigla pojačanja od Gacka i Avtovca, u ljudstvu i u materijalu. I neprijateljeva avijacija je učestvovala u ovim borbama, što je još više pogoršalo položaj naših jedinica na otkrivenom i nepogodnom terenu.

Tako se ovaj manevar južno od Avtovca, na prostoriji Kazanci — Gat, završio bez uspjeha. Od njega se mnogo očekivalo, a u stvari nas je stajao oko sedamdeset mrtvih i ranjenih, među kojima je bilo preko pedeset mrtvih i ranjenih boraca 4. bataljona 2. proleterske brigade. Bio je to krvavi juriš na Gat, u kome je i neprijatelj pretrpio osjetne gubitke. Naš 2. bataljon, koji je u toj akciji bio zadržan u rezervi, s tim da ujedno vrši i obezbjeđenje od pravca Avtovca, angažovao se oko evakuacije ranjenika i u prihvatu jedinica koje su se izvlačile s poprišta žestokog okršaja.

Jedan od razloga našeg neuspjeha ispoljio se u tome što smo potcijenili neprijatelja. U istočnoj Bosni smo bili navikli na to da četnici bježe ispred naših jedinica i da nam se predaju. U Hercegovini, međutim, oni su predstavljali veoma žilavog

protivnika. Obilato hranjen od talijanskih okupatora, četnik se nije brinuo za snabdijevanje osnovnim artiklima ishrane i municije, dok je naš borac oskudijevao u svemu.

Poslije borbi na prostoriji Kazanci — Gat, neprijatelj je orijentisao svoja dejstva ka Čemernu, s ciljem da onemogući prikupljanje naših jedinica u tom rejonu. Tako na pravcu Vrba — Čemerno dolazi do oštih borbi, u kojima je 2. proleterska uložila velike napore da odbaci neprijatelja, koji je sve upornije nastojao da ovlada tim položajima. Da bi ojačao 2. brigadu, naš bataljon je hitno upućen na ovaj ugroženi pravac. Zauzeli smo raspored na Lebršniku prema Vrbi, istočno od puta koji od Vrbe izvodi u Čemerno. Ubrzo je na Lebršnik stigao i Beogradski bataljon i postavio se lijevo od nas, dok su na našem desnom krilu bile jedinice 2. proleterske.

Podržan jakom artiljerijskom vatrom iz rejona Avtovca i Zborne Gomile, neprijatelj je ovladao Vrbom i nastavio napad u pravcu naših položaja. Posmatramo kako se pred našim očima, kao na nekom vježbalištu, razvija njegov streljački stroj i kako u talasima kreće ka našim položajima. Ta scena se ponavljala više puta dnevno tokom prvog, drugog i trećeg dana borbi. A baš tih dana sve jedinice su ispoljile krajnju upornost u odbrani svojih položaja do određenog časa. Bilo je zanimljivo posmatrati kako se ti neprijateljevi talasi pod našim udarcima lome i raspadaju, da bi se — poslije artiljerijske pripreme — ponovo sredili i krenuli ka položajima nepokolebljivih proletera, i opet raspali. Pozadi naših položaja, preko sela Izgora i preko Volujaka, povlače se partizanske snage iz Crne Gore, mnogobrojni zbjegovi, rodoljubi, ranjenici, rukovodstva raznih političkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora. Bili smo svjesni da smo mi obezbjeđenje i zaštita tim umornim i dugim kolonama. Znali smo da smo posljednji koji brane te dragocjene položaje i da ćemo se, pošto one kolone pristignu na cilj, i mi povući.

Talijanska artiljerija je gotovo neprekidno tukla naše inače otkrivene položaje, a naročito snažno posljednjeg dana. Među palim drugovima na tim položajima bio je prvi narodni heroj Petar Leković zamjenik komandanta 1. bataljona 2. proleterske brigade a teško je ranjen i komandant tog bataljona Kovačević (koji je nekoliko dana kasnije umro). Pa ipak, gubici su bili neznatni prema jačini i veličini neprijateljeve vatre. Sa tih položaja, Pleća i Lebršnika, nije se smjelo ni pomisliti na povlačenje danju, pa se moralo izdržati do mraka. Krajnju tačku na Lebršniku držala je jedna desetina 2. čete našeg bataljona s desetarom Milijom Rašovićem. Ti borci su shvatili ozbiljnost zadatka koji im je bio povjeren, što su protumačili

i time da smo Miloje Milojevie, koji je komandovao dijelom snaga 6. bataljona na ovom sektoru, i ja došli da ih obiđemo. Put od Vrbe do Čemerna bio je pod vatrenom kontrolom. Bili smo sigurni da neprijatelj nikada neće proći tim pravcem dok puškomitraljez ove hrabre desetine bude imao municije i dok se dijelovi 2. brigade budu nalazili na Zivnju.

Sve je pred nama vidljivo kao na dlanu: mjesto odakle bije artiljerija, streljački strojevi neprijatelja koji kreću u napad i dostižu kobnu liniju za njih, sa koje moraju nazad, mjesta rasprskavanja neprijateljevih granata. Najprije su stavili pod strahovit udar položaje 2. proleterske. Niko se ne pomjera i čini se kao da više nema živih na tim položajima. Ali samo za trenutak, jer ubrzo ponovo zaštekću mitraljezi neuništivih proletera po neprijateljevom streljačkom stroju koji je pošao u napad. Položaj Pleće ostao je duže vrijeme neotkriven. Kada je neprijatelj uvidio da su propali pokušaji napada na položaje 2. brigade, onda je prenio vatru na naše položaje. Bočno dejstvo s naših položaja ometa ga prilikom nastupanja s Cerove Glave i Jasenice. Onda su došli pod udar snažne artiljerijske vatre položaji 2. i 6. bataljona, na kojima su se borci prilično dobro maskirali i izgradili na brzu ruku izvjesne zaklone. Milojeva i moja osmatračnica su na istom mjestu. Imamo dobar zaklon, pa smo bezbrižni. Kada topovi opale, što primjetimo po dimu, mi se sklonimo dok ne eksplodiraju granate. Tuku samu ivicu grebena ili je prebacuju. Neko vrijeme, ocjenjujući, valjda, da se ovdje nalaze položaji odakle ih tuče nenasosna bočna vatra, sasuli su najjaču vatru na osmatračnicu. Uskoro je neprijatelj otkrio i položaj na Pleću. Ipak se izdržalo do kraja, pa smo s prvim mrakom, kada je stiglo naređenje štaba brigade, počeli povlačenje. Zadatak je bio u potpunosti izvršen, svi dijelovi koji su se kretali pozadi naših položaja stigli su na sigurna mjesta. Prikupili smo se u Gornjim Izgorima, ispod Kuka, a onda smo u toku noći prošli kroz Izgore u ulozu zaštitnice.

Pred nama je bila Zelengora. Očekivao nas je predah, prijeko potreban svim našim jedinicama, naročito iscrpljenim crnogorskim partizanima, koji su tih dana odlukom Vrhovnog štaba reorganizovani u proleterske brigade. Pored već formirane 3. proleterske (sandžačke) javile su se 4. i 5. proleterska brigada.

Radovan VUKANOVIĆ

NAŠ „KAPETAN“

Posle oslobođenja Raške, oktobra 1941, viđali smo prvih dana jednog kapetana jugoslovenske vojske s avijatičarskim epoletama. Imao je već preko četrdeset godina. Šetao se ulicama, u uniformi. Nije se ni u šta mešao, ali je posmatrao sve što se događa. Zanimalo nas je da saznamo ko je. Odgovorili su nam da je to oficir bivše jugoslovenske vojske. Npoverljivi zbog bivših oficira koji su se priključili Pećancu i okupatorima, neki su podozrivo pitali: »Šta će nam taj?« Duško Tomović i Dane Brkljač, politički komesar i partijski rukovodilac odreda, presekli bi te sumnje time što bi rekli da će nam on trebati.

Ne znam koji mu je od njih prvi prišao i sa njim razgovarao, ali znam da je izrazio želju da bude s nama.

Tada je prišao nama. U početku je bio pri štabu odreda. Nije imao nikakvu funkciju. Nije ni tražio. Zahtevao je samo da dobije pušku i da ide u borbu kao običan vojnik. Rudarima se to naročito svidelo.

Kad smo napustili Rašku zbog sukoba s četnicima, bio je sa nama u borbama protiv Nemaca oko Kraljeva, kao običan borac. Govorio je da je stari ratnik, da je učestvovao u prvom svetskom ratu kao podoficir.

Posle je iz Ročevića upućen za komandira ili zamenika 2. rudarske čete.

Jednog dana, kada su nas Nemci potisli s položaja u selu Pregorelici, odstupali smo do Lopatnice. Sutradan, u protivnapadu, kapetan je bio u našem odeljenju. Govorilo se da je u toj borbi desetak Nemaca sam ubio i ranio. Otada smo počeli svi da ga poštujemo. Ulivao nam je poverenje.

Gotovo niko mu nije znao ime. Prozvali smo ga »Kape-tan«. Njemu se to svidalo. Tako smo ga i kasnije svi zvali. Inače, bio je Hrvat po narodnosti, a zvao se Mile Pavičić.

Kad smo odstupali od Kraljeva, povlačio se sve vreme s delom Kopaoničkog odreda, koji je odstupao zajedno s Kraljevačkim. Celo vreme povlačenja do Nove Varoši držao se vrlo dobro.

Naročito smo zapazili njegovo primerno držanje na obroncima Golije, kad su neki od drugova iz štaba Kopaoničkog odreda odlučili da ostanu. Kapetan je uzeo svoju čaturicu rakije, popio malo, popeo se na panj i rekao:

— Ko mene sluša, ne treba da se vraća. Drugovi rudari,, idemo sa Zekom i ostalima.

Nije mu smetalo što je Zeka bio vazduhoplovni podoficir, a on kapetan. Zeka je bio već proslavljeni komandir i komandant bataljona Kraljevačkog odreda i komandovao je, u odsustvu druga Jakšića, glavninom za vreme povlačenja ka Sandžaku.

Kapetan je bio veoma okretan borac. I hrabar i nesebičan. Znao je čak i sam da štiti odstupnicu celom bataljonu. Uvek je imao dosta municije. Bio je kadar da nosi sam po 300—400 metaka. Nikad mu nije bilo teško niti je dopuštao da mu ko pomaže. Obično bi odbio svaku ponudu mlađih.

— I ja sam borac kao i ti — govorio bi on.

Pomoć nije hteo da primi, a sam je bio spreman da pomogne drugome. U borbi na Prači, kad se već oskudevalo u municiji, dao je tridesetak metaka Proki za mitraljez.

Za nas rudare važno je bilo to da je on, kao bivši oficir, pošao s radnicima. U stvari, On je bio prvi aktivni oficir u Kopaoničkom rudarskom odredu. Kao takav, delovao je vrlo pozitivno i rudari su ga voleli i imali poverenje u njega.

Već u Rudom za njega su čuli drug Tito i ostali drugovi iz Vrhovnog štaba i štaba 1. proleterske. Rekli su da ga treba čuvati i poštovati kao starijeg čoveka, iskusnog ratnika i oficira. Postavljen je za načelnika štaba Kraljevačkog bataljona. Podnosio je sve teškoće partizanskog života, ali nije mogao da se odrekne čašice rakije. Zato — nikad nije bio bez čaturice. Svi smo mu znali ovu naviku i niko mu nije zamerao. Povremeno ga je zvao i drug Tito u Vrhovni štab, a ponekad mu je slao na poklon čaturicu rakije, naročito za vreme boravka u Foči.

Kapetan se bio sasvim zbližio i saživeo s nama, rudarima, pa je uvek govorio: »Mi rudari«. A i mi smo njega prihvatili, kao da je godinama radio sa nama u oknu. Ništa nam nije smetalo što je oficir. Naprotiv, cenili smo to što se nije odazvao pozivu da napusti Srbiju 1941. godine i stupi u Pavelićevu vojsku, iako su mu nudili visok položaj i pukovnički čin. On je to s prezirom odbio.

U zimu 1942. stekao je naročito veliki ugled iskusnog ratnika među svim borcima Kraljevačkog bataljona za vreme borbi oko Prače. Prilikom jednog prodora ustaša do Orahovice vršili smo noćni napad da ih vratimo nazad. Pošto je bila u

pitanju uglavnom ustaško-muslimanska milicija, predložio je da znaci raspoznavanja budu: »Oj Mujo — Oj Omere«. Dosetka je odlično upalila. Naši borci su u svakom susretu u mrkloj noći i gustoj šumi nadmudrivali neprijatelja. Kad bi ustaša pitao: »Ko je tamo« — naši bi odgovorali lozinkom: »Oj Mujo!« Na to bi ustaša odgovarao: »Nije ovde Mujo, ovde je .. .« i izgovorili bi drugo ime. Nama je bilo odmah jasno s kim imamo posla, i pre nego što se neprijatelj snašao, mi smo ga tukli.

Po Hercegovini i Zelengori nismo imali vodiča. Oskudevalo se u vodi. Jednoga dana, u maršu, bila je kritična situacija. Na zastanku, Kapetan je sedeo na jednom deblu. Gledao je u sekciju i rekao Pavlu Jakšiću pokazujući prstom u određenom pravcu:

— Ovde, u blizini, postoji jedan izvor.

Otišla je patrola i stvarno pronašla izvor.

Po dolasku u Bosansku krajinu Vrhovni štab je odredio Kapetana za nastavnika na prvom oficirskom tečaju u Petrovcu. Ali on nije mogao da zaboravi svoje rudare i Kraljevački bataljon. Voleo je bilo koga od nas da sretne, a tada bi dugo razgovarao raspitujući se o svima u bataljonu, kao o najmilijim članovima porodice.

Kasnije je Mile Pavičić poslat u Afriku za prvog komandanta 1. jugoslovenske vazduhoplovne baze. Bio je jedan od prvih naših vazduhoplovnih generala. Ali i tada, sve do svoje smrti, u svakom razgovoru, pa i preko telefona, odazivao se:

— Ovde Kapetan.

Božo KALEMBEB

ŽED NAS SVE JEDNAKO MUČI

P* ostali smo svi preterano osetljivi. Možda je tome uzrok fizički zamor i nepovoljna hercegovačka klima, ali je većina boraca u mojoj četi spremna da gundā zato što se danas ponova kreće koji kilometar dalje, ili što neko dugo priča o tome šta je pre početka rata doživeo na nekoj gozbi, ili što kuhinja čeka zalazak sunca pa da počne ložiti vatru. .. Nervira nas i mnogo sličnog što nam u drugim prilikama ne bi smetalo.

Maj 1942. godine. Stigli smo u neko selo u kome seljaci kažu da im je Nevesinje najbliži grad. Ovde već u maju svaki kamen noću ispušta toplotu posle žarenja na suncu, te se u kući ne može spavati. Obično se cela četa razmesti po kršu, i što smo dalje od sela, to je čistije, lepše i mnogo udobnije. Komandir kaže da ne *smemo* napuštati selo zbog veze sa štabom brigade, pošto nas nikakav kurir ne bi mogao naći ako bismo na bregovima noćivali. Ovde vode nema, jer su kuvari požurili i zauzeli bunare sa kišnicom (četrnje — kako ih ovde zovu), obišao sam neka dvorišta u selu, našao još jedan bunar, otvorio poklopac, ali je voda bila daleko, daleko od moje ruke s porcijom. Kada sam kasnije, uveče, »organizovao« kofu sa konopcem i obavestio druge gde ima vode, hitno sam morao ići u patrolu. Komesar bataljona je bio opet strašno ljut zbog naše nebrige o merama obezbeđenja. Posle večere je pronašao da smo sasvim blizu puta kojim se kreću okupatorovi tenkovi i kamioni, da niko o tome ne vodi računa, pa je naredio da odmah patrole posednu kosu iznad puta: jedna prema zapadu, druga prema Gacku. Ja sam rado otrčao za mojom grupom, jer ni ostali neće mirni ostati od komesara Mire, koji je danas naročito nervozan, pa stalno zagleda u bradu, uniformu, opremu, analizira susrete i razgovore prošlih dana i nalazi mnogo toga što nije dostojno proleterskog borca.

Ta noć je za mene bila neobična: sve se belelo od neke magle ili prašine, mesec je bio čist i belo svetieo. Desetina je bila umorna i gotovo na granici snaga. Ceo dan je trajao pokret po vrućini, kakva je retka kod nas u Srbiji, u poteri za četničkim bandama. Svi smo žedni i samo o vodi razgovaramo. Neko me je upozorio na rosu, pa sam pokušao da vlašim ruku i hladim usta. Posle smene, oko pola noći, našli smo u selu prazne

bunare. Intendantura se dala na veliko čišćenje i ribanje. Stradali su kuvari, voda i nas nekoliko koji se nismo »snašli«.

Jutarnje sunce počelo je odmah da peče kao i juče. Krećemo posle doručka od kukuruzne pure i slanog sira. Nagutali smo se mlake kišnice i valjda ćemo putem naići ponova na vodu. Četničke patrole pucaju na nas sve češće, ali bataljon ide u koloni sve bliže bregovima sa kojih se može videti široko Nevesinjsko polje. Pred jednim selom pucnjava je češća, tako da je postalo opasno dalje ići u koloni. Razvijamo se u strelce da bismo prispeli do jedne kamene ograde pored koje smo posedali ili legli.

2eđ nas sve ponova muči. Meni su usne i nepca suvi da koža puca. Kada se ubrišem, ostaje trag krvi na ruci. Pored nas je neka bara. Voda je žuta, gusta od prljavštine i po krajevima vire kosti uginulog konja ili govečeta. Jedan konj priđe vodi, poče da je njuši, brlja po njoj i ne htede da je pije. Prišao sam s porcijom, uzeo u nju vode, stavio maramicu na jedan kraj da je cedim kada pijem, ali onda sve ispljunuh. Toliko je bilo odvratno. Seo sam u senku jednog kamena. Senka se sve više smanjivala. Skrhan sam od umora i žeđi. Drugi se, valjda, osećaju isto tako. Kada se krećemo slobodnije, tada četnici pucaju na naš. Ima ih dosta i sasvim su blizu. Posle podne je bilo još teže. Što je sunce bliže smiraju, hvata nas sve veća uznemirenost. Zar tu provesti celu noć, bez vode i pored one bare koja nam je jedino cokule isprljala? Žurim preko ograde u neke kuće pred nama. Video sam jednog četnika kako prilazi velikoj »breni« i sipa vodu iz nje. Takvih sudova ima još ispod one strehe. Javio sam svima šta vidim. Posle nekoliko minuta cela četa je rešila da otmemo vodu, pa da se vratimo natrag — iz vojnih razloga — ako bude trebalo. Nekoliko pušaka je opalilo sa naše strane. Neko je s leve strane nešto strogo vikao. Dotrčali smo do kuće. Ceo bataljon je krenuo unapred. Četnici beže iz sela. Nosim »brenu« s vodom do jednog drveta i legnem da pijem.

Izašli smo da vidimo ravnicu pred nama, tamo gde bi trebalo da bude Nevesinje. Malo je svežije, jer je sunce na smiraju, a po zemlji je sitna i retka trava ugodnija od golog krša. Odmor je prijatan. Izgleda da ćemo ovde prenoćiti. Ceo bataljon je tu, po malim uvalama, šapuće se, slobodno puši i kreće ivicom nekog dugačkog rova.

Oko deset sati uveče saopštiše nam da jedna desetina naše Rudarske čete ide da minira neki most dole u ravnici. Već nekoliko puta takve zadatke dobiva naša četa zato što smo, kažu u stabu bataljona, bolje upućeni u tehniku eksploziva, materijala i rukovanja time. Skupili smo se i krenuli u koloni prema Nevesinju. Sišli smo u ravnicu i oprezno koračali stotinak me-

tara drumom. Došli smo do jednog malog mosta. Prešli smo suvo korito rečice, izvideli okolinu i počeli da ukopavamo dinamit. Sve je ispalo dugo i sporo. Nas trojica buljimo u noć očekujući neprijatelja koji može naići svakog trenutka. Jedva je stiglo naređenje da se povučemo. Krećemo natrag, prolazimo pored desetara koji raspreda fitilj od dinamita. Odjednom je naređeno da stanemo. Preko veze se prenosi da li ko ima šibicu. Niko nema i svi se vraćamo opet na most. Određen sam da hitno krenem gore u bataljon — jedan i po kilometar uzbrdo, i da donesem šibicu. Zurim i jako sam nezadovoljan. Čim sam stigao na vrh brda, zatražio sam šibice. Svi me gotovo opsovaše, jer su bili zadremali. Neko mi reče da idem komandantu. Tražim šibicu i slušam ukore kako smo kao guske otišli, kako od samih sebe pravimo budale, kako neće biti čudno ako svi izgineмо... Sjurio sam se nizbrdo i trčim, bez obzira na to što petama jako lupam i otiskujem krupnije kamenje. Naišao sam na naše i predao šibicu. Dane Grgić, najstariji po godinama i s teškim hodom zbog bolesne noge, pohvali me da sam se brzo vratio.

Skupili smo se u jarku pored puta. Gledamo hoće li fitilj goreti, jer je neko posumnjao da nije možda ovlažio. Sve je u redu i žurimo da što dalje odmaknemo od prokletog mosta. Gotovo smo na polovini uzbrdice, a iza nas je most blesnuo i eksplozija se zarila u one uske doline kojima se mnogi putići penju u hercegovački planinski krš. Sedamo da se odmorimo. Svuda tišina i nigde nikoga. Četnici su otišli daleko, inače bi se, po običaju, javili sa pucanjem. Savijamo cigare i gledamo kako desetar vadi iz džepa svoj upaljač i pali. Prilazimo da s njegove cigarete upalimo svoje, jer nam je poznato kako se on bori za kremen, koji teško nalazi, i zato ga štedi. Neko me je u mraku pozvao i pitao jesam li doneo šibicu ili upaljač. Šibica je bila još kod mene i ja sam ustao da je pokažem. Nekoliko starih rudara su se uhvatili za glavu i otpljunuli daleko niza stranu. Pored mene je Paja tvrdio da preterana lična odgovornost, stvarna ili smišljena, slabi pamćenje i prisebnost duha. I još je nešto pričao s namerom da to bude pametno.

Krenuli smo uzbrdo. Desetar se vajka i obraća drugovima oko sebe pitajući se kako mu se moglo desiti da zaboravi da ima upaljač i zašto ga niko na to nije podsetio. Stigli smo na vrh. Desetar i delegat su otišli u štab bataljona da bi podneli izveštaj. Mi ostali smo se skupili u rovu i prostrli šatorska krila da spavamo. Tu smo zatekli celu našu četvu. Naišao je razvodnik i tražio jednog od nas za stražu. Ustao sam, ali se neko pre mene javio. Zavio sam se u šatorsko krilo i tvrdo zaspao.

Milutin MIJATOVIĆ DRUGARŠIĆ

NA GATU

^Je sećam se tačno odakle smo krenuli na Gat, i to usiljenim maršem, da bismo stigli pre svanuća i napali četnike. Pošli smo noću, ali smo se dugo vrteli ukrug, jer nas je vodič pogrešno vodio sve do praskozorja. Tek u samu zoru predosmo neki puteljak i tada nam se ukaza čistina, odakle smo se spustili prema Gatu.

Počeli smo se prebacivati. Neprijatelja smo iznenadili, tako da se on ubrzo povukao u tvrđavu, a da mu ne bismo oteli zastavu sa kopljem, isekao ju je kamom. Ispod samog Gata videla se jedna kuća oko koje su se komešali četnici. Brzo naredih puškomitraljescu Milivoju Tanasijeviću Bulji da puca u pravcu kuće i da me štiti dok se prebacujem, jer je paniku neprijatelja trebalo što pre iskoristiti. Uspeo sam nekako da dođem do pojate, iza koje se iznenada pojavi i zbuni visok četnik (meni se bar tada učinilo da je suviše visok). Bez i malo kolebanja opalih iz puške i on pade pored kuće.

Oprezno sam se približavao dvorištu, usred koga je stajao veliki šator, a iza njega tri kazana; ispod njih je tinjala vatra. Kada sam se uverio da nema nikoga, ušao sam i u kuću. Prvo što sam video posle toliko vremena bio je mali beli hieb na stolu i dve manjerke; u jednoj bela kafa, a u drugoj pašta šuta sa paradajzom. Gledao sam u to kao opčinjen, ali mi u istom času sinu misao da su četnici to namerno ostavili da nas otruju. Kolebao sam se, no glad me ipak natera da posegnem za hlebom. Ispred stola se sapletoh o nešto, i videh da je to radio-stanica s baterijom. Odmah sam izleteo napolje i dao znak pe-torici drugova da dođu. Ne sećam se svih, ali znam sigurno da je među njima bio i drug Drenjanin.

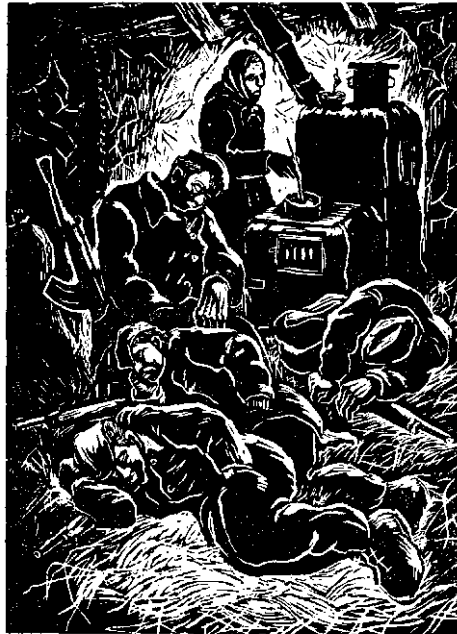
Pribrao sam se malo od uzbuđenja i pošao u dvorište do šatora. Odjednom me osula rafalska vatra iz pravca tvrđave na "Gatu. Uto stigoše i drugovi koje sam pozvao. Rešili smo da me

oni štite, a ja da se prebacim do šatora, da bih video šta ima unutra. Morao sam puziti potrbuške, jer su nas sa tvrđave primetili i gađali iz mitraljeza. U šatoru sam našao lep plen: novu čebad, jedan šinjel, neku arhivu, pomade, parfeme i razne druge drangulije. Sve sam to spakovao u čebad i napravio zavežljaj.

Raspodelili smo šta će ko da nosi. Ja sam dobio radio-stanicu. Od iznemoglosti, a i uzbuđenja, nisam iščupao antenu, pa mi je ona pri povlačenju stalno otkrivala kretanje. Kad god je trebalo da pretrčim s jedne strane na drugu, pratila me jaka neprijateljeva vatra. To se dešavalo i Drenjaninu, koji je nosio baterije od radio-stanice.

Tako smo se uz veliki rizik popeli na brdo i umakli četničkoj vatri ne ispuštajući plen iz ruku.

Petar UBAVIC

KEPI JE STIGLA SMENA

Če o boravak u Hercegovini ostao mi je u sećanju kao težak i nemiran san. U početku smo satima pešačili, naročito noću, preko besputnog, zamornog, krvavog karsa, a danju se odmarali u šumama. Ili bismo, opet, usred dana žedni jeli sneg po planinskim stranama pržeći se na podnevnom suncu, da bismo uveče, negde oko Sutjeskinih izvora, u trokutu Lebršnika, Kuka i Vlasulje, široko otvorenim ždrelima nestrpljivo ispijali delić večnog mlaza izvora s ukusom bukovog soka.

Tako se i borba razvijala. Iznenada bismo izbili na prevoje i, kao prolećni oblak, kišom juriša stutnjili bismo niz kamene strane hercegovačkih brda. Kao tuča smo razgonili preplašene četnike s vapajem krivca na usnama: »Bežite, evo proletera!« A nekoliko puta smo uzimali po golobrđu praćeni preciznom vatrom talijanskih mitraljeza i topova iz karsnih polja, kad bismo se, usred dana, zaneseni, spustili suviše nisko. Nigde se ne možeš sakriti. Vide te kao na dlanu i progone do najdaljeg dometa topovske granate. Četnici bi se, kao gavrani posle boja, prebacivali podalje za nama fićukanjem svojih metaka, želeći da ko zaostane, da bi im postao plen.

U Divinu smo prvi put, posle napuštanja kuća, jeli iz porculanskih tanjira nezaboravno gostoljubivih domaćina, a iz Trnovice kod Plane smo bežali kao bez duše, iznenađeni sa Selina od »ćoravog« četničkog bataljona, gladni, samo s jednom jedinom mešinom kajmaka za sve nas, koju smo naizmenice nosili pod pazuhom Dudo i ja, politički delegat i ekonom čete. Bili smo svesni da nas gone opet u gladni kars i da eeloga dana, pa možda i sutradan, neće biti ništa za ishranu čete. Ostali, u trku preko kamenih zidina, nisu hteli ni da nas čuju: »Ko da prebacuje još i tu mešinu pored puške i sebe, preko zidova na čijem svakom vrhu čeka četnikov metak ili talijanski rafal? Makar tri dana ne okusio ništa! Pašću travu i bukov list«. Bežali smo skoro do Korita. Spasli su nas Šucin mitraljez i Velebitova precizna bacačka mina posađena na vrhu brda iz koga je sa zloslutnim rafalom, pravo iznad naše trčeće kolone, izrastao četnički puškomitraljez.

Tako je bilo i poslednjeg dana toga nezaboravnog proleća četrdeset druge.

Uveče smo se odmarali u slabo pošumljenim vrtačama Gradine. Čistili smo oružje i primali uputstva, vojnička i politička. Posle našeg povlačenja koncentrisali su se četnici iz čitave Hercegovine sa popom Perišićem na čelu. Spremaju napad. Hoće da nas potisnu i odavde. Zatvoriće pravce povlačenja jedinicama iz Crne Gore. Trebalo ih je zorom iznenaditi i žestokim udarom naterati u bekstvo. Puške i srca bili su spremni. Ali fišeklje su bile gotovo prazne. »Petmetkovići« ili »desetmetkovići«. Možda i dvadeset metaka najviše! Svejedno. Zelja za naplatom svih nedaća po hercegovačkom kršu vukla nas je nečujnim, skoro trčećim korakom niz tminu golijskih stena, u zoru kamenim ukrsnicama ispresecanog karsnog polja.

U osvit dana na obrisu neba upozoreni smo na Gat. Otegao se kamenim usponom na zapad. Tamo će biti Šumadinci. Glavna borba. Levo od nas — Beogradski bataljon. Nečujno smo krenuli u juriš. Brzina hoda i nezapaženost prilaska su morale da zamene množinu metaka. Leteli smo neprimećeni preko polja. A zatim je na Gatu počelo da ključa, kao u loncu na vatri — sve jače i brojnije. Prenelo se i kod nas.

Već sinoć smo skupljali »priloge« za mitraljeze. Dinar bih rado dao u kapu ispružene ruke. Metak ne. Ali moram. I drugi. Rafal je jači od puške. I kad promašuje. Razbija morah neprijatelja svojim prisustvom. I otpor. Zato smo davali po metak-dva. I više puta prebrojavali ostatak. A sad, u borbi, razmišljah smo o svakom nišanu usmerenom prema gustom stroju koji je trčao poljem ka nama. Jer nišan može da zagolica. Da prevari. Ako prst povuče nepreciznije sada, puška će postati tojaga, mada bi kasnije bilo potrebnije i sigurnije da bude još uvek puška. »Čekaj kad pogodak bude sigurniji i metak skuplji«. A tako bismo rado osuli plotunom i brzom paljbom. I radi svog ohrabrenja. Čekali smo na nož i gušu. Javljah su se samo puškomitraljesci. Kratko. Najviše po pet. Pa i njima smo svi kontrolisali prst, oko i nerv. U pitanju je bio naš metak i život, dobrovoljno stavljen u njihovu kapu i šaržer. Svaki je mislio na sve nas.

— Stedi! Ne pucaj!

Četnici su to osetili. Iako su bili pijano ljudi i srljali ka nama kao zmije palacavih otrovnih jezika. Činilo nam se — bljuvali su vatreni plamen pravo u lice. Pucali su neštedimice, pojedinačno, neprecizno, ali je snop precizno pogađao u nas. Leteli su kao pomahnitali, neoprezno, do poslednjeg zida, na pedeset koraka. Osećali su svoju trenutnu premoć koju su davale fišeklje napunjene i dopunjavane od okupatora. Bilo ih je strašno mnogo. Počeli su da viču:

- Petmetkovići!
- Bacite vrljike!
- Pričekaj da te živog uhvatim za vrat!

Stavljali su kape na cevi od pušaka i pomaljali ih iza svojih kamenih zaklona. Da nas izmame na nišan. Golicali su nam oko i prst. Neki nisu mogli da odole. Trošili su po metak. Jeli su sudbinu svoju.

U tom času nas je opet Kepa prerastao svojom jednostavnom skromnošću, inicijativom nesebičnog borca. Imao je u desetini dečake: Mikicu, Žarka, Isusa, Lalu, Miku-Sucu, Boću... Brinuo se innesto majki za njih, naivno nestašne i vedre. Nabijao im je glave u zaklon. Bez mnogo reči. Jer on nikad nije umeo čak ni malo da priča. Dovoljan je bio pokret, pogled, jedna reč. Ne oštra, ali ni blaga. Jaka. Prosta, ali bez pogovora. Govorio je jednostavnim jezikom metalca. Gvožđe mu je bilo u oku, u ruci, u glasu. Otuda mu se reč otpuštala iz usta kao potmuo zvuk malja. Pritiskivala je svakog težinom kreate oskudnosti.

Ostavio je desetinu za sobom i prebacio se hitro preko zida. Naoko nespretno. Ali znalački vešto. U jurišima već toliko puta videli bismo ovakav njegov pokret, skoro uvek pre svih nas. Privukao se pod neprijateljjev zid i jednostavnim hicem bombe preko dugačke izrasle kamene brazde izazvao je paniku među onima iza nje. Počeli su da beže. Odvažna hladnokrvnost protivnika i neposredna mogućnost smrti otreznile su ih u mahu. Kepa se uspravio i sa smirenošću lovca, s malo uvučenom donjom usnom u otvorena usta, tražio je puni pogodak i obeshrabrenu žrtvu. Najbliži je prvi pao. Zatim drugi. Pripucali smo i mi precizno oskudnom vatrom i smejali se slašću jačeg nad bekstvom četnika, zahvaćenih panikom, pa i nad onima što su padali zauvek. Čovek ne žali čoveka kad je neprijatelj. Mislili smo da je pobeda u džepu. I žalili siromaštvo plotuna po razbijenom stroju koji je usled straha neskriveno bežao, jer bi ta pobeda bila još veća.

No najedared smo stali. S boka nas je prikovao mitraljez sa Gata. Presekao nam je juriš. U ratu je najteže kad si bespomoćan zbog drugog, mada je pred tobom čisto. Režiš kao pas na lancu pred otvorenim torom. Možeš samo da napred istakneš zub i glas. Kao kad ti noge zaostaju u petlji, a snagom već si napred. Ovoga puta nismo se ljutili iako nam je bilo krivo. Čuli smo na Gatu strahovit metež. Sumadinci i četnici su se puškama, kundacima, noževima i psovkama klali. A mi smo bih ispod. Nismo im mogli pružiti pomoć, ali ni sebi prolaz. I protiv svoje volje vraćali smo se nazad.

Rulja je to brzo osetila, pregrupisala se i krenula za nama. Vriskom je bila još jača. Ni množine metaka nije bilo

malo. Ponovo smo naizмениčno izvirivali iza kamenih zidova, po jedan, i gledali dokle su došli pred nas. Puškomitraljesci su opet »režali« kratko. Šaržeri su im bili već suvi. Pomoćnici su opet zalazili sa kapom. Još nevojnije smo brojali pretek u fišekliji ili džepu. Zavlačili bismo ruke dublje ne bismo li našli makar još jedan metak za koji smo već unapred znali da ga nigde nema, sem u našim željama. I udeljivali smo. Samo po jedan. No svaki po jedan. Dosta za šaržer-dva. Za strah. I naš, jer smo znali" da će i puškomitraljezi uskoro biti samo vrljike, i to teže nego puške. Bombe su opet počele da rade. Sa obe strane. I psovke. Ratnički reske i neprijateljski grube.

Kepa je tad pokušao da nadvisi samoga sebe. Opet je zamahom krenuo preko zida. Oglasio se istog časa i rafal. Sa Gata. On mu je vratio telo nazad. Nespretno, krto se sručio Kepa k nama niz zid. Čuli smo prigušeni jauk. Znali smo sve. Prileteli smo nas dvojica-trojica najbližih i bolničarka. Bio je van svesti. Bluza je, spređa na grudima, bila u krvi. Pozadi isto. Metak je prošao kroz pluća. Čulo se teško disanje. Više ne samo kroz usta već i kroz ranu. Previli smo ga brzo i položili na nosila. Trebalo ga je preneti nazad kroz polje izatkano putanjama pretećih zrna. Niko se nije micao s mesta, mada se očima vodio nemi razgovor. Dobrovoljni zakon savesti i svesti nalagao je da se ranjenik spasava odmah, čak i po cenu novih rana, pa i smrti. Svi su za Kepu bili spremni na najteže. Ali je svak u isti mah osećao kao sramotu da napusti drugove na poslednjem zidu života, dok čekaju na nož. Ma i bez metka, bilo nas je za upornost i osećanje združenosti više. Neodlučivanje kao da je bilo jedini izlaz. Ako već budemo morali nazad, Kepa će, sigurno, biti prvi. Svi posle njega.

Pijani četnici već su bili krenuli na juriš ohrabreni Kepinim padom. Zahuktale su bombe. Zatreperila je podsvest poslednjeg klanja. No, kao iz zemlje, nikli su s jurišnim pokličem Beograđani sa boka, na našem levom krilu. U poslednjem trenutku naterali su četnike u bekstvo. Opet se promenilo sve. Crni strojevi su bežali pred nama. Ovoga puta nismo pucali, skoro ni mitraljesci. Trebalo je metaka i za sutra. Samo smo pogledima punim srdžbe na njih i na prazne puške rešetali njihove strojeve mržnjom osвете rezervisane za kad-tad.

»Biće, valjda, metaka kao kiše i kod nas, kad vam se opet namerimo u ova brda.«

Naređeno je brzo povlačenje. Gat je ostao njihov. Talijani su takođe počeli da nas prate detonacijama granata negde od Avtovca. One su otvarale kratere u plitkoj posnoj zemlji punoj kamena što se pretvarao u karteč. Stigli su četnicima u pomoć. Brzo smo se okupili oko Kepe i poneli ga nazad preko polja-

Morali smo ići sve brže. No svak je gledao napred. Više o tempu , povlačenja poslednjih delova bataljona nije odlučivao štab, već čelo 1. čete. Nosila sa Kepom. Išli smo ćutke. Svi smo rezonovali — bio je to, možda, već pogreb. Metak je sasvim otvorio pluća. Njihov mehur se izvukao delom kroz rupu i samrtno šištao sa svakim Kepinim dahom. No znali smo dogovor i pravilo koji su bili jaći od svake zapovesti: »Ranjenik ne sme biti ostavljen po cenu svega«.

Nastavili smo borbu. Najpre sa poljem. Zatim sa brdom. Sa uskom, izvijuganom stazom, kamenim zupcima nakostrešenom. Sa nedohranjenom snagom koja je pretila da splasne. Sa bezvodnom vrućinom hercegovačkog karsnog juna. Sa iserpenošću prošle neprospavane noći i zamornog promeniživoratnog jutra. Sa pijanom osičavošću četničkih jurišnih rulja što su kao u rojevima sukljale na naše čete zamorene usponom. Sa težinom ranjenog tela koje nas je, krhke, pritiskalo zemlji. Kepa se i dalje borio skupa sa nama. Sa besvesnošću koju je pokušavao da probije mrmljanjem s naporom nedorečenih misli. Sa smrću koja mu je ulazila s probojem metka i istiskivala život s istekom vazduha i krvi.

Otimali smo ga korak po korak. Borili smo se pedalj po pedalj, praćeni kanonadom talijanskih granata. Minuti su preporo tekli putanjom golijskih strana. Usporavali su ih povremeni naleti savoja. Izgleda, smrt je mnogo brže išla od nas, a mi to nismo hteli. I s njom se hvatali ukoštac.

Smenjivali smo se četiri po četiri. Ali samo rukama. Te-
lima i mišlju, strahom od potresa, od četničkih juriša, od juriša
Kepine smrti — svi smo ga nosili skupa.

Posle smene išao sam za nosilima kao za kovčegom. I baš kao na pogrebu već sam razmišljao celovito o Kepi. O svemu. Kao što to uvek neosetno a obavezno biva. Bili smo već gotovo godinu dana skupa. Poznavali smo se vrlo dobro. I tako malo. Danima smo koraćali jedan za drugim, i spavali jedan uz drugog, i sedali na zastancima licem u lice ili bedrom uz bedro. Prebirao sam misli i krao po njima sve podatke o njemu. I tek sam sad saznavao da je sve to vrlo oskudno i prekorevao sebe što ga nisam pitao više, skoro unapred svestan da to, možda, ne bi vredelo ništa. Više sam saznao od drugih i od sebe. Ono što smo videli, ćuli i zaključili u sebi o njemu.

... Bio je radnik. Metalac. Iz Kragujevca. U Kraljevu je radio u fabrici aviona. Savestan i vredan. Za druga drug. Za torbu uvek spreman i ćvrst. Upijao je uvek u sebe sve što bi kazali drugi, no on je govorio više stalnim prisustvom gde txeba. Okom i uhom. Odnosom i stavom u pregrupisavanju ljudi i opredeljenja. U partizane je došao svesno, bez reći. Za revo-

luciju je bio svim srcem. To se jedino moglo čuti iz njegovog interesovanja na političkom času ili videti u selu kad bi davao kratke savete seljacima. Ni na šta se nije tužio. Nikad ništa nije tražio. Ni odbijao. Sa malo rošavog, relativno ružnog lica retko kad se odvojio osmeh sreće. Obično kad je to bila sreća drugih ili kad je pobeda nad neprijateljem bila već u džepu. Ali ni prekora srdžbe. Postojao je i nije među nama. Saznavali smo o njemu kroz neprimetnost njegovog prisustva, kroz smirenost njegovih pokreta, kroz jednostavnost njegovih postupaka, kroz svesnost njegovih obaveza, kroz disciplinovanost njegove svesti, kroz marljivost njegovih sitnih zabeležaka, nespretno nanizanih na listovima pedantno složene sveske, koju je nosio u grubo ali čvrsto sašivenoj torbi od sušene goveđe kože. Osećali smo njegovo prisustvo kroz bezrečivo prihvatanje najtežih zadataka i oskudno ali jezgrovito saopštavanje njihovih potpunih rezultata. Kroz iznenadne bombaške prepade koji su kod neprijatelja stvarali haos, a kod svojih podsticaj. Znao je kao niko da se odšunja noću do neprijateljevog rova i popamti sve njihove reči, da ih po povratku prenese kao sa trake. Valjda je, baš zato što je bio takav, bio uvek sigurno prisutan među nama svojim postupkom i tako neprisutan svojom intimnom ličnošću.

Možda je bio samo otvoreniji uveče, pred spavanje u nekoj seoskoj kući, kad bih se vratio do desetine i seo uz njega. Tada bi počeo sa mnom razgovor o našim »dečacima«, kako smo ih zvali. No, opet, o sebi. Gotovo u čitavoj četvrtoj desetini samo je on pre rata služio vojsku. Zbog toga je stalno-bdeo nad njima. Ne mnogo rečju. Već stavom. Umeo je da im se nametne. Svi su ga slušali i voleli. Ponekad bi se neko možda zaboravio dečačkim nestašlukom i neumesnom šalom. I samo bi tada prasnuo. Kao hitac. No odmah bi opet bio isti. Tih i ćutljiv. A uveče bi počeo razgovor o njima, o svakom ponaosob, kao vaspitač o deci. Ukazivao bi na njihove mane ili vrline. Razgolitio bi ih kao kad bi hteo da ih kupa. Poznavao ih je »u prste«. Verovatno i mene. Osećao sam to uvek.

Satima se penjao uz kamene strane Gradine. Kepa besvesno hripi. Kao da se napreže sa nama. Gledam Isusa, Žarka, Lulu i druge. Svi su kao u prigušenoj vatri. Nose Kepine rane u sebi. Kao da se i sami s njegovom smrću bore. Kao da se skupa sa Kepom i za Kepu otimaju od nje. Stalno su prvi za nosilima i najčešće ga nose. Lica su im crvena i mokra od znoja. Gledaju se pogledima punim razumevanja i bez glasa. Negde su sad u stroju u Rudom ili gaze snegovima Podromanije i Glasinca. Ili su nad Pračom. Ili se spuštaju niz slivove Čehotine. Verovatno i oni prebiraju po sebi. Vraćaju na savest

sve svoje postupke i greške. Možda za neke i prekorevaju sebe. Kao da su tim naivnim, nepromišljenim dečaćkim šalama duboko uvredili Kepu pa on hoće da ode od nas. Svi osećamo jedno — da on više kao i da jeste i da nije među nama. Ne, ne damo mu da ode. Zadržavamo ga svim svojim naporom. Nošenjem nosila, ćutanjem, pogledima punim ratničkog, suzdržanog bola, ali duboko skriveno greajućeg, u stezanju srca, u zapečaćenoj pljuvački ždrela. Bez suze, jer »ratnik ne sme da plače«. I kao da bi svaki hteo na rastanku da ga isprati što duže, zadržati uza se, da stisne jače ledenu dršku nosila umesto ruke, ili da se pozdravi kroz pogled upijen u ćebad.

Čime mu pomoći?

Da li mu što treba? — Iako svak zna da mu sad baš ništa više ne treba do mir i nepokretnost.

Ima li ko vode? — Ne zna za sebe, mada se zna da se samrtniku, i to ovakvom, ni kapi ne sme dati. I da je niko nema.

Neko se setio da mu od svežeg lišća sa granom napravi zaklon od sunca nad glavom. Sitna ljudska nežnost. Putniku umesto poklona pažnja više treba. To svak zna. Pa. makar mu poklanjao misao o samom njemu. Možda je i to dovoljno. Možda će mu na dugom putu biti lakše.

Podnevno junsko sunce je nesnosno pritiskalo po nama kad smo izbili na sedlo. Četnički rafali su ostali negde duboko u kosama za nama. Topovi su »rešili« da ćute. Mogli su još jedino avioni da nas prate. Umorno smo se lelujali skupa sa stazom. Bataljon je gazio u muku, pognute glave. Borio se s kamenom, sa suncem, sa umorom, sa žeđu, s nesanicom, s glađu, sa izostalošću pobede, sa sobom. Najviše sa smrću. Oteli smo Kepu četnicima. Bez metaka. Ispred nosa. Hteli smo ga oteti i od smrti po cenu svega. Lekar je već bespomoćno vrteo glavom i klonio se da nama i sebi prizna ono što već jeste, što će uskoro biti. Kao da smo bežali od *njega* i od sebe, upirali smo se ka prevoju kao jedinoj nadi i spasu. Više nije bila reč o samom Kepi već o nama, možda o svakom od nas. Hteli smo da se uverimo da ćemo biti za svakog takvi sutra.

Stigli smo u neke šumarke smeštene po' vrtačama. Kepu smo spustili u retku hladovinu. Sedeli smo po rubu. Bolničarka i doktor bili su uz njega. Trebalo mu je što više nepomičnosti u toj grčevitoj borbi sa smrću. Radilo se o večnosti ili o trenu. Valjda je bilo negde oko dva posle podne kada se Kepa skoro neprimetno s naporom trgao. I više ništa. I niko nije rekao ništa. Samo su se oni najbliži podigli, stali mirno i skinuli kape. Drugi za njima. I tako redom. I sve dalje. Bataljon je ćutao. Odavao je poslednju poštu. Ne glasno, ali u sebi iskreno duboko. Onako kako je tekao i Kepin život među nama.

Našli smo malu vrtaču podalje od puta prekrivenu kvrgavom šumom. Zavukli smo se pod izukrštane grane i pripremili mu ležaj za večnu zasedu u ovom kršu. Ovdje se nije moglo kopati raka. Prikupili smo kamen. Na rukama smo preneli Kepu. Dodavali smo ga jedni drugima. Umesto kovčega prekrili smo ga šatorskim krilom, a zatim slagali kamenje okolo i u vis. Kao zidari polako. Da svaki nalegne dobro, da ga ne žulji ali čuva. Neko je kratko održao govor. U očima mnogih drugova video sam tada prvi put suze.

— Nek mu je laka zemlja — dodao je neko prislonivši uz humku omanji beli kamen.

Ostatak dana bio sam kao u nekoj vatri. Ničega se jasno ne sećam. Znam da sam goreo od bola, srdžbe i žeđi. Zavirivao sam u vrtače redom iako sam znao da ni u jednoj neću naći izvor. Jedva predveče neko je otkrio negde sleđeni sneg. Pošao sam i ja tamo. Znam samo da sam halapljivo gutao grudé premda sam znao da to ne valja. Na snegu su bili neki crvići. Pričali smo da nikad nismo znali da može biti crvljiv led. Ah smo ga ipak jeli i nosili u šatorskim krilima drugima da ga i oni jedu.

Predveče, u sumrak, onim istim putem kojim smo izneli Kepu, počele su da stižu kolone crnogorskih bataljona. Izvirale su jedna za drugom. Nikad nisam video više naše vojske na jednom mestu. Činilo mi se da je Kepa, kao i uvek, otišao nečujno negde po zadatku i da to on šalje sebi smenu.

Koča JONCIC

PREMA GATU I NATRAG

S unce je zašlo i nebo se zacrvenelo. Sparan junski dan. Počeli smo slobodno da se krećemo i skupljamo za večeru. Posle toga se postrojavamo u desetine i gotovo jedan sat smo stajali čekajući da se završi sporazumevanje oko vodiča. Svaka četa samostalno kreće na položaj. Ali idemo istim pravcem. Komandir čete, Živan Maričić, uznemiren je i nekoliko puta je prošao kolonu od početka do kraja. Spuštamo se niz uske klance pune oštrog kamenja. Stalno se prenosi komanda da ne lupamo cokulama i oružjem, zatim da čuvamo oružje, jer mnogi posrću kad stanu na kamen a on se prevrne pod nogom. Jedan vodič se izgubio. Onome što je ostao komandir čete pretil svojom mašinkom ako pokuša da pobegne. Nikad da izađemo iz klisure. Put se mnogo odužio, a videli smo bregove po danu gde treba da stignemo.

Već je svanulo, a mi još idemo na položaj. Naišli smo na ostale čete našeg bataljona. Komandant nešto psuje i objašnjava se s komandirima i komesarima četa. Razvijamo se u streljački stroj i idemo na jednu kosu koja je prekrivena sitnom i ostrim travom. Desno se čuje puščana paljba i sve češći mitraljeski rafali. Razvili smo se na toj kosi, ali ništa ne vidimo pred sobom i krećemo dalje, opet na jednu takvu izraslinu, kojih je prepuna ova visoravan. Neko je primetio četničku kolonu koja se kreće ispred nas. Jedan četnik jaše na belom konju. Pripucali smo, ali su oni zašli u zaklon i, izgleda, produžili u koloni kako su išli ispred nas.

Desno i dosta visoko gledamo staru tvrđavu Gat, koju su još Austrijanci podigli u prošlom veku. Posmatramo napredovanje 2. proleterske brigade prema tom vrhu. Čujemo sve jaču Paljbu. Na stranama oko tvrđave bleskaju eksplozije ručnih bombi koje četnici bacaju. Kad je vetar malo jači, donosi glasove i poklike juriša, ali ne razlikujemo kojoj strani pripadaju. Ogleda da se Užički bataljon povlači. Strana koju dobro vidimo Puna je crnih figura koje trče na sve strane, saginju se i u grupama jure u pravcu kojim uzmiču naši drugovi.

Retko, pa sve češće zvižde meci iznad nas. Naročito s desne strane. Sve nelagodnije se osećamo, jer čekamo nekakav povod da ustanemo i krenemo napred ili nazad. Spontano se osvrćemo na put kojim smo došli. Svima nam je jasno da ćemo tamo krenuti, ali smo tu da čekamo. Nismo još nestrpljivi da krenemo, no ipak nas uznemirava završetak borbe desno od nas. Prema pucnjavi, borba se već spustila na visoravan i sve više u našu pozadinu. Nije opasno, jer još nije iza naših leđa. Ali ko zna šta može biti? A mi se prilepili za ovu kosu i čekamo.

Oko 9 časova učestale kuršumi preko naših glava. Ranjen je Todorović¹ i vidim da mu zavijaju glavu. Zao mi je mnogo, jer ga poznajem još iz gimnazije, kad sam mu zavidio na lepim pesmama koje je sastavljao za naše literarne sastanke. Umro je za desetak minuta. Počinjemo da se premeštamo, podižemo neko kamenje pored sebe kao zaklone. S moje leve strane su Zavrzan,² komesar čete, i Kepo.³ Gledamo na sve strane. Kepo se u jednom trenutku podiže, viknu da gledamo napred i podiže svoju kratku talijanku koju nosi od Gaočića. Pogledao sam napred, pa u njega i ugledah kako mu na leđima, ispod desne plećke, počeo da lije krv kroz pocepanu bluzu. Klonu, nasloni glavu na lakat, počeo da stenje i nešto da govori što nismo razumeli. Prišli smo mu i povelili ga niza stranu. Nije mogao da ide i nekoliko drugova su prišli da mu pomognu.

Jedva stiže naredenje da krenemo natrag. Nisam ga čuo, ali sam video kako se svi spuštaju natrag niz padinu. Prebacivali smo se iz jedne udolice u drugu. Počela je i artiljerija. Granate su padale ispred nas i levo od nas. Nekolicina zastaje da osmotri neprijatelja. Dan je sunčan i topao. Drugovi koji nose Kepu znoje se i pokušavaju da ga što pažljivije drže, jer stalno ječi. Bolovi su, očevidno, bili sve jači. Prešli smo oko četiri kilometra i na jednom zaravnjenom brežuljku vrlo blizu ugledasmo mesto odakle smo sinoć pošli u akciju. Sta li smo radili celu noć kad smo toliko odstojanje prešli?! Vodiči su nas tako vešto prevarili da je to bila retkost za nas.

Kepu su položili u senku jednog drveta koje se tu slučajno našlo: krošnja je bila retka, grane raštrkane i polomljene, ali je u tom hladu bilo bolje nego na suncu. Bolničarke su ga previjale. Kepa, limarski radnik do početka rata, član mesnog komiteta KPJ u Kraljevu, bio je vrlo povučen i ćutljiv čovek, poznat po tome što nikad nije dokazivao da je zadužen dužnostima više od drugih, ili da je red preskočio nekoga. Nikad se nije javljao niti učestvovao u razgovorima kada nije bilo hrane

¹ Aleksandar Todorović.

² Slavoljub Petrović Zavrzan.

* Dragoljub Božanić Kepo.

i bio je jako uzdržljiv u situacijama kad je bio umoran, gladan ili pospan. On nije imao običaj da se, kao ja, na primer, sruši na zemlju čim se objavi odmor.

Svi utučeno gledamo sve tamnije Kepino lice. Kao da nas nije više poznavao. Umro je pod tim drvetom posle petnaest minuta. Sahranili smo i njega u plitkoj raci. S puno kamenja su drugovi ozidali njegov grob. U pokretu smo razgovarali da ga posle završetka rata prenesemo u naš kraj.

Noć je bila sparna, puna toplog vazduha. Nisam osećao psihološki pritisak zbog toga što se nalazimo pred brojnijim neprijateljem i što će nam to doneti puno teškoća narednih dana. Razgovarao sam sa Zavrzanom. Obojica smo smatrali da nismo na pogodnom mestu, niti smo u mogućnosti da četničkoj bandi i talijanskim fašistima damo lekciju koja bi ih zadržala u njihovim bunkerima.

Ujutru smo nastavili pokret preko sela Ravnog. Zaustavili smo se ispod krša, na jednoj padini koja liči na veliku stepenicu. Tu smo proveli gotovo ceo dan. Posle podne se bataljon spremao za pokret. Naša četa je ostala da drži položaj na Orlovcu. Razmestili smo se po streljačkim zaklonima i osmatrah veliku dolinu ispod nas. Oko jedan kilometar vazdušne linije ispred nas skupljala se na raskrsnici velika gomila četnika sa zastavama. Ustao sam da malo bolje razgledam okolo i ispod nas, jer mi je jedan kamen zaklanjao pogled terena kojim se neprijatelj već počeo da kreće prema nama. Tada su nadletale tri saveje. Neko je viknuo moje ime. Velebit,⁴ zamenik komandanta bataljona, vikao je da se sklonim ispred aviona da me ne primeti. Počelo je bombardovanje. Bombe su padale podaleko, ali je nekoliko njih palo u krš gde je bila bataljonska osmatračnica.

Oko tri časa po podne stotinak četnika se uputilo prema našem položaju. Odavno nisam bio upozoren na plotunsku paljbu i štednju metaka kao ovog puta. Nismo opalili ni po dva metka, a četnici su počeli da beže. Do noći smo ostali na tom mestu. Krenuli smo kada je sunce zašlo, jer smo od cele 1. proleterske brigade bih poslednja jedinica koja kreće iz Hercegovine u Bosnu.

Milutin MIJATOVIĆ DRUGARCIC

⁴ Milan Antončić.

MOJA KOLONA

NA Pisani bio njen član, pa opet sam to bio. Član po nekom posebnom statusu. S jednim od njenih bataljona spavao sam, što se kaže, pod istim ćebetom i kusao istom kašikom. Bilo je to još u odredskim vremenima u Srbiji, na planini Goču. Bilo je tada lepo i toplo. Onda smo se rastali; povučen sam na višu dužnost. A na visinama je uvek nešto hlanije. Zato je 4. bataljon zauvek ostao moja topla kolevka, »moj« bataljon. On je bio moja kolona. Jer čovek u ratu ne može bez svoje kolone. Uvek su me uzbuđivale njegove pucnjave, njegovi pohodi, njegovi pitomi i uvek nešto tužni borci, njegovi raštimovani horovi i njegova slavna vatrogasna muzika. Ni najširi manevarski prostori, ni meteži bitaka nisu me mogli sprečiti da ne naslutim njegovu prisutnost. I čim sam osetio gde je, hhao sam tamo. Za njegovog ranjenika bih našao još koju reč više. A, moram reći, i oni su mazili mene. U slučajnim susretima ili ukrštanjima kolona, oni bi, iako uvek u žurbi, zastajali da se vidimo i pozdravimo. Koliko puta sam čuo zov:

— Mediko, svrati, imamo odličan kačamak!

Ili mi se to više puta samo činilo?

Dakle, preko mog, za mene izgubljenog bataljona držao sam vezu sa 1. proleterskom i uživao nekakav poseban status u njoj: nekada gost ili uljez, nekada sapatnik ili sapatnik; nekad zavidni posmatrač iz prikrajka kolone koja prolazi.

RUDO 22. DECEMBAR 1941. GODINE

Od toga dana mi se 1. proleterska uvek pr.ividala kao zapeta tetiva. Vibraciju njene unutarne, potajne napetosti i spremnosti da skoči i da se potuče mogao sam osetiti i onda kada bi spavala mrtvim snom, glavom nauznak na strmim planinskim stazama, i onda kada je na priredbama pesmom »Oj, Moravo« (koja zaista više nije bila za slušanje, ali se ipak svojom otužnošću neotklonjivo zalepila za repertoar) politički osvajala omladinke po bosanskim kasabama.

Dakle, tog dana, tek što se rodila na trgu u Rudom, povedoše je, kao što je već red sa svakim novorođenčetom, na kupanje. Kupatilo sam, uz pomoć kragujevačkih svemoćnih mahera, noć ranije skrpio od benzinskih buradi i cevi nađenih kojekuda po dvorištima (mada se ne bih mogao zakleti da ih moji vrlo pomoćnici nisu istrgli i iz koje kuće). Četa za četom, borac za borcem, neko milom a neko ubeđivanjem, pristupali su baraci, kupatilu iz kojeg su sukljali plamenovi pare i dima. Bila su to, dabome, i »partizanska burad« u punoj funkciji. Video sam tada prvi put u svojoj ratnoj praksi kako suro sukno partizanske uniforme može i da pobeli od životinjica osovljenih dupke jedna od druge. Uživao sam što su moja neugledna i zagaravijena oruđa dejstvovala tako ubitačno da posle ove obrabotke nije na »bojnom polju« ostajalo od belog neprijatelja ništa do li vodnjikave čorbice.

Ali usred ove regrutske razbaškarenosti oglasi se odnekud minobacač. Pa još jedan i mnogi. Pa onda mitraljet. Doduše, ne tako blizu, ali dovoljno čujno oko Ruda. Ne znam da li je pala čija komanda, ali partizani — golišavi i nasapunjani — dohvatiše mokra odela pod jednu ruku, a puške pod drugu, pa onako u gaćama potrčaše niz ulice ka položajima. O, čudne li vojske golaća! Neko me uz put pecnu:

— Mediko, šta čekaš, okreni i ti te svoje topove i raspali u pravcu kote ! . .

Ne prodoše ni dva sata a oko Ruda zavlada mir. U Rudo uđe desetina zarobljenih Talijana. Zarobile ih bolničarke. Čudna je ta naša golaćka vojska. Ali — kao zapeta tetiva.

»PALIKUĆE«

S proleća 1942. godine 1. proleterska dobila je zadatak da krene u Hercegovinu i pomogne konsolidaciji hercegovačkih partizana, koje je razjedalo četništvo.

Četnike je trebalo suzbiti i tući. Ali kako? Politički? Za takvu akciju trebalo je vremena, a njega više nije bilo; partizanski odredi su se preko noći raspadali i talijansko-četnička ofanziva bila je u jeku. Vojnički. Bez političke osnove, »vojnički« udarac postaje udarac u prazno.

Sve se beše nekako ispreturalo tih dana. Taktike i uloge « dvaju protivnika. Srećom ne i karakteri. Trenutna logika događaja dodelila je 1. proleterskoj ulogu odreda kaznene ekspedicije, odreda koji je, umoran i izgladneo, jurio po besputnom hercegovačkom kamenju, tražeći frontalni obračun, stalno na

oku nevidljivog neprijatelja. Odred je ispred sebe gonio stotine grla »zaplenjene« stoke koja je svojim blejanjem oglašavala sirotinjskim selima nezahvalnu i ne tako slavnu ulogu svojih goniča. A četnici se, tako rekuć preko noć i makar za trenutak, pretvoriše u zaštitnike slobode i neprikosновенosti kućnih pragova i krovova. Pitali smo se tada: kuda to, zapravo, idemo i dokle ćemo stići?

Istočno od Meke Grude (koliko je nedostižne čežnje za mekotom i pitominom u tome imenu usred kamenjara), odmah preko drumca Bileće — Gacko prostire se krševit i negostoljubiv kraj, utočište četnika »ćoravaca«. Brigada se razvila u tri napadne kolone. Našao sam se iza srednje. Levo i desno u dva široka luka proleterci su zahvatili prostor. Duž dve kose na našim bokovima viorile su dve crvene zastave u napredovanju. Na desnom krilu je zastava »mog« bataljona.

»Ali šta će nam taj užareni i mrtvi prostor? Opustela sela. Nigde čoveka. Niotkuda glasa. Ni pucnja. Samo da hoće stati. Da hoće pripucati. Da hoće raniti. Samo da padne krv.«

Ali ne, Skiti uzmiču. Kao da smo to mi. Mi, bivši. Sad smo regularni streljački stroj. Kaznena. Nestrpljivi smo i ljuti: gde su, mater im ćoravu?

Na kraju dana, daleko u dubini protivnikove teritorije, dodirnuše se vrhovi dveju koncentrično povijenih strelica. Krug je zatvoren. Krug u kome je i dalje odzvanjalo prazninom.

Gde su ćoravci?

Nema ih.

Pa ipak, evo ih!

Tek što je brigada zastala na »zauzetim pozicijama« i počela okretati svoj poredak za sto osamdeset stepeni da bi se istim putem vratila u svoju bazu na konak (svaka ekspedicija neminovno mora da se »vraća«, neminovno mora imati svoju »bazu«, ekspedicije ne smeju zakonačiti bilo gde), kad se začuše pucnji. Najpre usamljeni, kao da ispituju: bi li ili ne bi? A zatim sve gušći. S leđa i s bokova. Hvatao se suton. Nije bilo vreme za prihvatanje borbe. Brigada je morala da odstupa, praćena vatrom četnika koji su se kao čičci zalepili za njena leđa. Ovoj brigadi nije bio običaj da odstupa. Ali ovaj put nije imala drugog izbora iako ju je gonio »slabiji« protivnik s prezrenim imenom »ćoravca«. Ogorčenje je raslo među borcima. Čelo brigade naišlo je na pusto selo. Pade nečija komanda:

— Palimo kuće!

Tada sam video još jedanput šta je 1. proleterska.

Nekoliko boraca zastade da izvrši ovaj čin nesvòjstven i stran duhu ove jedinice. Igle! Borci nisu znali šta da počnu. Neko je turao slamu pod kameni prag, neko je primicao šibicu pod stari krov. Kao da su rođene šeprtlje. Ne, nisu to bile šeprtlje. U svim drugim prilikama bili su majstori, domišljati, šereti, jaguari, zapete tetive.

U istom času setih se sela oko Kraljeva: Vrba, Ratina, Čibukovac, Jarčujak. S kakvom lakoćom, s koliko precizne vštine ih Nemci pretvoriše u buktinje.

Borci 1. proleterske! Bili ste bez milosti za neprijatelja. Znali ste se tući. Niste bili nevešti ni u pikiranju kajmaka i jaja. Bacali ste poglede na bolničarke. Ali palikuće niste bili nikad.

Dr Gojko NIKOLIŠ

CRVENA BRIGADA

1. decembar 1941. Snežni bregovi uzdižu se nad gradićem sa minaretom. Kroz tesnu kasabu prolaze umorna i iznurena lica neobične vojske. Odeća seljačka, poluvojnička, varoška; puške različitog kalibra i porekla: kratke talijanske, »partizanke« sa izduženim cevima, jugoslovenske i nemačke. Od doba i uzrasta pa do odeće i naoružanja, sve je različito. Zajednička nam je oznaka samo amblem na kapi: crvena petokraka zvezda.

Koračam i razmišljam: danas na neki način počinje naš novi, zajednički život. Svrstaćemo se u bataljone i pod zastavom prve, u ovoj zemlji prve proleTERSKE brigade, — počecemo put velikog cilja. Svečanost trenutka nije ukrašena nikakvom pompom, ali je svečanost naših osećanja ispisana u svakoj crti umora i patnje na licima. Uzbuden sam. Sva predanja i svi snovi kao da se najednom združuju u meni i ne daju mira. Godinama sam sanjao o crvenim bataljonima, a danas već gledam vojsku revolucije; godinama sam želeo da koračam u njima, a evo, došao je trenutak da postanem član velikog kolektiva. Snovi su postali stvarnost, a moje želje velika životna istina. Ako čovekov život počinje onoga časa kada počinju da se ostvaruju njegovi ljudski snovi, onda je za mene to ovaj čas, istinski početak moga pravog i punog života.

Uspinjem se uz krive stepenice prizemlja i stajem na doksat, pod niskim krovom od šindre. Korak pa već soba pune tišine i jedva čujnog grada. Za stolom Stambolić. Kroz dva debela sočiva posmatra me za trenutak, a onda pita oštro. Govorim uzbuđen da želim da budem vojnik 1. proleTERSKE brigade i tražim da budem primljen u nju. Široki osmeh, trenutak tišine, a onda se upoznasmo.

— Komunista si? — reče.

— Da — rekoH zbuNjen. — Član Partije nisam, ali komunista sam i želim da to budem.

Gleda me pažljivo, odmerava i raspituje. Govorim mirno i jedva čujem slogove svojih reči. Da, ja sam radnik i moji roditelji su radnici. Revolucija? Ona za mene nije romantični doživljaj, već preka i najdublja potreba življenja. Bez nje bi život bio prazan, a budućnost, o kojoj ne mogu da ne razmišljam, lišena svakog sadržaja... Slušam Stambolićeve reči i opet razmišljam. Znam da će biti teško, ali zar može biti teže od onoga što je već prošlo? Iza nas su godine praznina, jadnog života, gladi i poniženja. Pred nama je sve. Smrt će imati smisla ako do nje dođe, a život potpunog opravdanja ako ostanem živ.

— Da, družo Stamboliću, spreman sam na sve — rekoh.
— Uputite me u jedinicu.

Dugo me posmatra prijateljski. Sve oko mene u času postaje drukčije, lepše. Daleka snežna staza, što se nazire kroz stakla, iako sumorna i pusta pod teškim nebom decembra, pričinjava mi se kao velelep put koji će me odvesti nekud gde će zauvek prestati nevesele godine. Prestaće sve i, tamo negde na vrhu naših nadanja, ako ikad stignemo do, njih, obasjaće nas svetlosti svih naših snova sanjanih u tišinama.

Izlazim napolje i doksat mi je tesan za grudi. Najednom mi se čini da sam viši od krova šindre i da su planine postale niske. Hoće mi se da kliknem i da to svi čuju: »Čujte, ja sam vojnik 1. proleterske brigade!«

Mislim da smo tako i počeli rasti, odjednom, istoga časa, kao u priči o Oktobru ili u romanu pod perom Gorkog i Makarenka.

Moj bataljon je 6. beogradski. Podeš li od početka kolone — od Čukarice, završićeš na kraju njenom — sa Karaburmom. Zato ga i zovu »Šesti beogradski«. To nas ispunjava gordošću, jer prestonica naše zemlje tako je živo prisutna u stroju revolucije. Mi smo njen deo, njena zastava, snažni njen glas u poklicima što se razležu klancima i tiho svijaju pod potkrovljima u trenucima predaha i odmora. Srećni smo zbog toga i lepo nam je kad mislimo na to.

Noć je. Mala školska učionica. Smradan zadah obojaka i umornih tela, pretrpanih u teskobi. Slaba svetlost preliva usnula lica, dok nekoliko očiju budno snatri u tavanicu. S moje desne strane leži Umčanin, s leve Mitke. Slučaj je hteo da se sretnu i združe snove tamo gde su ih jedino i mogli združiti. U velikom buntu revolucije našli su novu svrhu življenja i predali joj se. Dok leže i blude u trome senke svetlosti, što se vuku po zidu, razgovaraju tiho i saopštavaju jedan drugom one isečke uspomena koje ih još jakim nitima vezuju za prošlost.

— Iz Beograda si? — pita Mitke.

— Na Umci sam rođen, a u Beogradu rastao — odgovara Umčanin. — Otuda i nadimak.

— Bio si radnik?
 — Ne, skitnica. Frentovao sam po drumovima i skitao kojekud. Slabo sam mario za posao. Htelo mi se da malo proživim i razbijem dosadu. A ti?
 — Ja sam ti teglio sanduke na obali i dobro se znojio pod njima. Život nije bio nimalo veseo. Subotom bih primij pare, a onda zaseo negde u kafanu. Terao bih tako preko nel delje, sve dok sirena ne dune i opet počne rad. Nije bilo lako.
 — Pio si?
 — Da, voleo sam malko da trgnem.
 — Pevačice ti nisu bile strane?
 — Ta kako strane! Naštipao sam ih se, tako da nisam ostao željan.
 — Bogme, sad ćeš morati da skrešeš malo te prohteve — savetuje ga Umčanin.
 — To znam — slaže se on. — Komesar nam je već održao pridiku o tome.
 — I još će nam je držati — ozbiljno izvodi zaključak Umčanin. — Valja povesti računa. Drugar si mi i žao bi mi bilo da zaglaviš.

Dok ih slušam nije mi teško da u mašti oživim taj svet njihovih uspomena. Vidim mirni tok Save, pretrpana pristaništa i duboke jazbine šlepova iz kojih »obalei« iznose toware i bacaju ih na široka rabadžijska kola. Gotovo čujem eho one paklene larme garavih i Oznojenih momaka što se s večeri u kolonama spuštaju niz trule stepenice podruma i tonu pod žmiravu svetlost obalskih izbi. U otužnom isparenju alkohola i znoja sede do duboko u noć i zure u otkatke jela, sve dok se bludnja očiju ne ugasi nad čašom i umorna glava ne klone na otežale šake. A onda, na zvuk obalske sirene, ustaju tromi i kao tužna povorka kreću ispod sivog jutra u razjapljene čeljusti brodskih utroba. I kao da s vremenom svaki u pogledu ponese onu olovnu težinu umora i dosade, oči im za sav život ostaju mutne i slabo pokretne. Tu i nastaje ona vidna razlika između njih i svih onih koji se s njima bilo kad sretnu.

Dok slušam Umčanina, gledam mu u oči i zapažam tu razliku. U njegovim zenicama otkriva se sve ono šarenilo puteva i izukrštanah staza kojima je prošao frentujući i o kojima je za ceo život poneo nezaboravne utiske. Njegov pogled je živ, nemiran, na trenutke razliven i zanesen kao da se, s časa na čas, ponovo otkida od zbijenih prostora i bludi širinama nedokučivih pejzaža. Na tim otvorenim prostranstvima, gde mati priroda uvek brižno čuva po neku tajnu za radoznalo oko skitača, on je napajao misao i dušu i postao nepopravljivi zatočnik širina. Zato mu je i govor lako rasejan, misao razlivena

ali jasna, a svaka primedba ima onu potpunu određenost ničim opterećenog duha. Lako se okreće budućnosti i, poput bezazalnog deteta, gnjura i zaviruje u nju, maštajući već o svim mogućim ishodima toga novog puta, sad već započetog u revoluciji.

— Treba da shvatiš gde se nalazimo — govori on. — Ovo je ozbiljno. Ja sam ti već dosta razmišljao o tome, a i slušao. Revolucionar ti je na neki način kao apostol: ide i prosvećuje ljude, predvodi ih i uči kako da drukčije žive. Zato moraš postati primer i zaboraviti na sve.

— A zar ti misliš da smo mi revolucionari? — pita Mitke.

— Nego šta! — odvrća on. — Sama brigada se zove proleterska. Juče su rekli da se ne sme piti rakija, da se od naroda ne sme uzimati ništa na silu, a da se žene moraju držati na odstojanju. Znači, revolucionar u punom smislu reči. Zato ti i kažem da vodiš računa.

— Do vraga, pa ja nisam komesar — odbija Mitke. — On je revolucionar, to razumem, ali šta ja?

— Ne govori tako. Sad smo svi revolucionari. Hoćeš nećeš, možda ćeš i sam postati komesar.

— Ti si malčice čaknut.

— Zašto čaknut?

— Otkud od mene može ispasti komesar? Ni dva osnovne nemam.

— Važno je da imaš u glavi. U Rusiji su čobani i radnici postali komesari. Nisi čitao Lenjina?

— Nisam.

— Nisam ni ja, ali govore da je tamo objašnjeno. To treba videti. Nije važno jesi li pismen, hrabrost i odanost — to je sve.

Mitke bludi zamišljen, a onda kaže:

— Što se hrabrosti tiče, to već nije sporno. Isprobao sam se.

Ponoć je prošla, a oni još razgovaraju. Slušam im žamor govora i sklapam oči. Razmišljam o sebi među njima i o njima kraj sebe. Razmišljam o svim tim mojim drugovima što opruženi leže i sanjaju o nekom novom, drukčijem svetu, kome smo pošli i čiji nas lik neodoljivo mami. Da, mi smo deca prestonice, ali kakva deca? Nas majke nisu negovale u zračnim prostorijama roditeljskih domova, nisu nas slale uštirkane u školu i nismo bili posetioci otmenih žureva i prijatelji šarmantnih devojaka. Rasli smo poput šiblja kraj puta po dimijivim udžericama periferije i nezapaženi bludili po svetu što se širokom trasom kretao nekud. Svijali smo se u klupka i pod čađavom svetlošću petrolejki nemim dušama ridali za nečim lepšim

i ljudskim, čega svet u izobilju ima, ali čega smo mi na neki čudan, na neki varvarski način bili lišeni. I izrasli smo u decu ogorčenja, u decu željnu pravičnosti, sticajem okolnosti stavljeni u zadnji red kolone velikog kretanja. Ali se život s čudnom neminovnošću počeo najednom da igra sa zabludama jednog vremena i preko noć nas prebacio sa začelja na čelo. Bacio nas u prvi stroj. I sva gordost progovorila je u nama. Svest da smo prvi pred otadžbinom, da smo kovači novog znamenja, za one koji dolaze, ispunila nas je snagom da patimo, stradamo i izdržimo do kraja. Da, mi smo deca prestonice, odrpana momčad periferije, do juče ništa, a danas sve. Otvaram oči zagrcnut od uzbuđenja i s toplom srdačnošću pozivam dvojicu mojih drugova na saia.

—• Da spavamo, Umčanine?

— Da spavamo — odvrća on.

— Da spavamo, jer treba spavati — slaže se Mitke. — Sutra je dalek put.

Već mesecima traje veliki marš našeg bataljona. Zastava 1. proleterske brigade vijori na vetru. Prolazi zima i proleće, promiču slivovi i bistra vrela izvora. Svedoei smo spaljenih muslimanskih sela i razorenih srpskih naselja. Maticama Drine, Prače i Četvine plove vezana tela poklanih. Nadnosimo se nad groblja mrtvih i lica nam se mršte osvetom. Svaki od nas prigušuje u sebi bol i na komaiidu postaje oštiji od noža. U noći, po raskrsnicama sela, po puteljcima i u nizinama, odjekuje kao iz jednog grla:

— Za bratstvo i jedinstvo!

— Za Tita!

— Za Partiju!

— Za žrtve naših naroda!

— Smrt fašizmu!

Nad Bosnom sviče i kao eho među klancima odjekuje gromki poklik:

— Na juriš, proleterii!

I svaki dan po jedan grad osvane iskićen. »Prva proleterska«, »Druga proleterska«, »Treća«, »Četvrta«, »Peta« .. - Crvene zastave, sa srpom i čekićem, poput bulki u mladom životu, kite nam puteve kojim prolazimo. A u nama, nad sahranjenom prošlošću, granaju se snovi i opojno širi toplina želja, jačih od svake smrti.

Prošle su nedelje i meseci i već je godina ustanka iza nas. Na svakom licu ispisana po jedna istorija naroda i borbe. Izgubila su se deca periferije iz našeg stroja, izrasli su ponosni vojnici nove, velike, slućene zemlje. Umčanin je postao vodnik, Mitke čuveni puškomitraljezac. Činova nema, jer nikome

nije stalo do njih, ali se znamo međusobno i tajna nije koliko ko vredi. O Umčaninu pričaju najbolje, Mitketa sve češće pohvaljuju pred četom. Kad polaze u borbu, nedaleko su jedan od drugog, i kada počne juriš, drugi iza prvog ne zaostaje. Zajedno se vraćaju iz bitaka i uvek biraju kutak u šumi da skupa legnu i porazgovaraju o ponečemu. Uzajamno se dive jedan drugom, i to ne skrivaju.

— Besmrtno si se tukao, Mitkane, danas, — primećuje Umčanin. — Na časnu reč, drago mi je što si u mome vodu i što ne moram misliti na taj puškomitraljez. Uvek vidim kako dejstvuješ i kad ne gledam u te. Rusvaj si im napravio.

— Važno je postaviti se — odvrća Mitke polaskan. — Zato ti i kažem da se ne petljaš gde ću zasesti s puškomitraljezom. Ja znam gde treba leći i kako ošinuti.

— Pa zar se ja petljam u to?

— Sad već ne. Ranije si malčice patio od toga. Smetalo mi je to, veruj.

— Ljutiš se na mene?

— To već ne. Naprotiv, drug si mi. Kad su te ono postavili za vodnika, pomišljao sam da nisi za taj posao, ali sad vidim da su imali pravo. Ja bih te mirne duše postavio i za komandira.

Dok leže tako i razgovaraju, misli ih za čas ponesu nekud daleko od tih prostora i zaneseni im pogledi utonu u tamu sutona kao u zaborav. Počinju da otkrivaju jedan drugome onu intimnost želja, čiji je sadržaj postao nerazdvojni saputnik svih marševa i svih njihovih napora dok se veru vrletima.

— Jesi li razmišljao, Mitkane, kako ćemo živeti kad se sve ovo završi? — pita Umčanin.

— Jesam, bogami, odvrća Mitke. — Ako me ne čvokne pred nekim bunkerom i ne uspava za sva vremena, umeću drukčije da organizujem život.

— Kako, reci mi?

— Lepo, videćeš. Kad se završi revolucija, meni ne ostaje ništa drugo nego da se vratim na obalu. Postaću komesar rečnog brodarstva. Radnicima ću podići domove, a vlasnike ću da likvidiram. Jedan brodić ću sebi urediti za kancelariju i stan. Ziveću u njemu i prosvećivati se. A ti?

— Ja ću sigurno ostati u vojsci — odgovara Umčanin, zamišljen. — Svetska revolucija neće biti završena. Možda ću jednog dana komandovati brigadom čak u Africi. Imaće tu mnogo posla.

— Zar ne želiš, da se malo smiriš i odmoriš?

nih šuma, koje kao tepih zastiru visoravni Zelengore, da bi se prema jugu, tamo iza Orlovače, izgubili u sivom hercegovačkom kršu. Iznad katuna, u svoj svojoj ljepoti, izvija se Velika košuta. Sa nje puca pogled prema Hercegovini, Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori. Na njenim padinama buja sočna trava, koja je do rata hranila hiljade ovaca, ali danas po travnim rudinama ne bleje ovce, ne čuju se pastirske dvojnice. Stanovništvo koje nije stradalo razbježalo se po Bosni. Ustaše su klale Srbe, četnici muslimane. Od Fazlagića Kule, ustaškog gnijezda, do ušća Sutješke u Drinu, gotovo je sve uništeno.

Bataljoni 1. proleterske raspoređeni su ivicom bivših katuna, po šumama. Zaliha hrane nema. Ono što se smatra pozadinom — naselja, daleko je od nas, pod kontrolom neprijatelja. U našim rancima mogla bi se naći još po koja mrvica sasušenog ovsenog hljeba, kod pojedinaca možda i po koje zrnice soli. I po koji list duvana, koji je jednom podijeljen pušačima, umjesto sledovanja. Sa Košute, prema Balinovcu, vidi se nekoliko koliba pod krovovima, ali u njima nema nikoga. Pa šta vojska radi među stoljetnim gvozdovima, čime se hrani?

Na zgarištima se traži i bere kopriva. Ako nema dovoljno koprive, dopušteno je svakom pojedincu da se sam »brine« o sebi. Tako borac nabere koprivu, opere je u potoku i kuva u porciji. Brašna nema. I koprive nestaju, velika je »tražnja«. Zato se prelazi na drugi »artikal«. To je korijen kačuna, koji ima plav, ljevkast cvijet. Sjećam se kako smo kao djeca oko svojih kuća vadili kačune i jeli ih. Plod im je dosta ukusan. I sirov se može jesti, ali je bolje ako se skuva. Tako gledam kako borac s porcijom u ruci, sa zašiljenim drvetom šeta livadama i traži, rije.. . Pretraživanje terena traje satima, pa leđa zabole i oči se zamore. Poslije nekoliko časova riljanja prikupi se pola porcije sitnih, bijelih plodova. Kad se skuva i malo posoli, onda je to ukusno i hranljivo, pa drži čovjeka nekoliko časova. Ili samo zavarava glad.

Postoji i još jedan »artikal«: srijemuša, u stvari, divlji bijeli luk. Raste samo u šumama. Grupe boraca u slobodnim časovima zamiču u gvozdove iza Ljubinog groba i ispod Vrbničkih koliba. Otud se vraćaju sa svežnjevima srijemuša. Iako hranljiva, srijemuša je i opasna. Pojede li se na gladan stomak, što je najčešće, onda pada vrlo teško. Ponekim i pozli.

Patroliramo. Uz put, pošto neprijatelja nigdje nema, bremo kisjelicu, sočne listiće, koji takođe mogu utoliti glad.

Logor našeg bataljona je pored bistrog planinskog potoka, pa možemo da održavamo čistoću. Noći su hladne — uvlačimo se u bukovo lišće, ali dani su topli — možemo da se skinemo i bištemo. Pokušavamo da parimo presvlake, ali nemamo dovoljno posuđa.

Vrhovni štab i drug Tito žive u istim uslovima kao i mi. pod bukvom, pod improviziranom kolibom od granja, kuje se plan za naše nove akcije.

Pred pokret politički radnik iz brigade obilazi jedinice. Držimo partijske sastanke čete. I skojevci prisustvuju, što praktički znači gotovo cijela četa. Drug iz brigade nam govori o potrebi da održimo moral, a mi se pogledujemo. Poneki se i mršte. Pošto je drug iz brigade završio svoje izlaganje — odlazi, a mi nastavljamo da raspravljamo. Zar on treba da nam čita lekcije o moralu i svijesti? Kao da mi nijesmo dobrovoljno i svjesno pošli u borbu! Došao je službeno, izrekao što je bio smislio ili čuo, i otišao. Nije to rad, mislimo mi. A onda donosimo zaključak: ipak je drug u pravu, treba kritikovati slabosti. Mi, uostalom, već nedelju dana svaki dan izvlačimo iskustva iz borbi, kritikujemo se, šalimo ... A kad se to završi, vraćamo se staroj temi: kuda?

Dan prije polaska sa Zelengore dolazi Božina u našu četu i kaže:

— Imam jednu ideju. Upravo: imamo, jer sam i sa drugima razgovarao. Da ubijemo jednog konja. Kažu da nije loše konjsko meso ... Sta vi mislite?

Pogledamo se. Konj? Pa, vidiš, moglo bi. Izgladnjeli smo, predstoji nam pokret. Možda ćemo za dan-dva naići na hranu, ali ko nam to može garantovati? Zato predlog usvajamo. Ali čijeg konja? I za to se našlo rješenje: konj našeg komandanta bataljona. Oronuo je, tvrde. A s komandantom — razgovor, i on će shvatiti. Moramo se održati i okrijepiti za predstojeće teškoće. I zato — komandantu se upućuje delegacija.

— Druže komandante, došli smo s jednim prijedlogom. Tvoj konj je već oronuo. Treba da dobiješ boljega ... A vojska je gladna. Kažu da se konjsko meso može jesti. Zato predlažemo da ga ubijemo ...

Komandant se češka, koleba, ali na kraju kaže:

— Neka bude, kad se mora!

Ubrzo na poljanici između Lučkih katuna odjeknu pucanj. Izdijelismo konja. Svakom borcu po parče. Ne može se kuvati, nema tolikog kazana. Zato ivicom katuna zasija đerdan od vatri. Dok je još topla, konjetina je ukusna. Ali čim se ohladi, meso postane kiselo i tvrdo kao kamen. Za tren smo slistili obrok mesa i smirili glad. Bilo je to dragocjeno okrepljenje uoči pokreta.

Jovan BOŽOVIC

NA KURIRSKOM ZADATKU

P* rvi put smo bili na Zelengori u leto 1942. skriveni u gustim šumama kod Lučkih koliba, uoči velikog marša za Bosansku krajinu. Čistili smo oružje, krpili pocepana odela i obuću, kovali koprivu — neki i puževe — ili brali travu srijemušu, što mirisom podseća na beli luk. Bio sam ekonom 1. čete u 4. kraljevačkom bataljonu.

Jednoga dana oko podne pozva me Trša, zamenik komesara bataljona:

— Kočo, spremi se! Drugovi iz štaba brigade traže kurira — komunistu da s pratnjom ide za Vrhovni štab. Ti si oprobani kurir još iz Srbije, neće ti biti teško. Predaj nekom dužnost u četi, traži još pet drugova, pa se javi u štab brigade.

Nije mi trebalo dvaput reći. Dužnost kurira sam voleo iznad svih drugih. Biti stalno u pokretu, u iznenadnim uslovima, u sukobu s neprijateljem, ali i s prirodom, sa naoko nemogućnim preprekama i bezizlaznim situacijama. Donositi odluku naprečac. Osetiti prijatnu jezu podsvesnog straha i njegovog preodolevanja, gordost nestašluka i dovitljivosti, dečakčkog prkosa i nadmudrivanja.

Brzo sam se spremio. Jednim pokretom ruku bilo je sve na meni. Voleo sam nemački vojnički opasač od crno-žute debele kože, s metalnom kopčom napred; bio je jak i sve je visilo na bedrima o njemu: manjerka, blago uvijenog oblika da bi prianjala uz telo, crn elegantan bajonet, signalna lampa — sve trofeji iz raznih borbi. Uz to i kožna torbica s ličnim dnevnikom i materijalom za politički rad, koji je trebalo posebno čuvati od zaboravnosti i kiše.

Krenuo sam u štab brigade prebacivši preko ramena konjički karabin svetložutog kundaka, nerazdvojnog druga još iz prvih dana borbi oko Kraljeva. Uvek sam se ponosio time što sam mu očuvao prvobitni sjaj i što mu je remnik bio stavljen sa strane, ne kao na običnoj pušci. Pratili su me omladinci iz moje desetine. Bili smo složni kao braća i međusobno se dobro

poznavali iz minulih borbi — »svi jedan drugom do ušiju«, kako smo, obično, drugima govorili o sebi. U glavu su mi navirale misli, svaka za sebe i sve odjedared, ali isprekidane: »Vrhovni štab! . . . Drug Tito . . . Komunisti kao specijalni kurir 1. proleterske?! Kuda li ću to ići? . . . Kakav je taj zadatak? . . .«

Stigao sam u štab — nisku čobansku drvenu kolibu, skrivenu pod visokim krošnjama drveća. Unutra je bio polumrak. Prepoznao sam drugove Koču i Fiću, komandanta i komesara brigade. S njima je bio i načelnik štaba.

— Uputio me je drug Trša. Javljam se na zadatak!

— Jesu li tebe uputili Kraljevčani? Kako se zoveš? — upitao je drug Fića.

— Koča.

— Sunce jarko, pa vi ste imenjaci!? — dodao je Fića smešeći se i gledajući u druga Koču.

— Jesi li član Partije?

— Jesam.

— Prasnju si dobio?

— Jesam. Čeka me napolju.

Drug Koča je dovršavao pisanje. Bacio je, njemu svojstven, brz ispitivački pogled ispod oka. Načelnik štaba držao je već spremljen koverat. Predajući mi pismo upozorili su me da moram hitno, još u toku noći, stići do Vrhovnog štaba. On je na Sutjesci, kod Popovog Mosta. Ne smem zalutati ni zakasniti.

— Moraš već noćas stići. Put je vrlo težak, kroz gustu šumu. Ovo pismo treba da predaš lično drugu Starom. Bez obzira na to ko da ti traži, nemoj ga nikom dati — rekao je drug Koča.

— Pazi da ne zalutate. Uhvatiće vas noć u šumi, sunce jarko! — dodao je drug Fića gladeći, po navici, svoj žuti brk.

— Razumem!

Spakovao sam pred njima pismo u kožnu torbicu, u dnevnik. Zadatak mi je izgledao jasan. Mislio sam samo na ono: treba da predaš lično drugu Starom. Ostalo je bilo, bar u tom trenutku, sve lako i čisto.

Pozdravio sam stisnutom pesnicom u stavu mirno i izašao iz kolibe vedar.

— Za mnom, momci! Idemo dole, na Sutjesku, na Popov Most!

Petorka je bacila puške i torbe na ramena i orno krenula za mnom. Bili smo veseli i čili. Za nama su ubrzo ostale Lučke kolibe. Štitila nas je gusta bukova šuma. Staza je krivudala iz šume na proplanak i obrnuto. Grabili smo što dalje pre mraka. Put nam je donekle bio poznat, jer smo pre nekoliko dana njime izašli na planinu.

Noć nas je iznenada opkolila negde iznad Milinklada. Nebo je postalo začas modro, pa crno. Grane su plele mreže koje su nam zaklanjale vidik. Nerazgovetni šumovi, zvuči i krici postajali su sve prodorniji i češći. Iz dubina je dopirao prigušeni tutanj Hrčavkinih vodopada i Sutjeskine žurbe. Ponekad samo, kao iz tunela, izbili bismo na neki proplanak uokviren šumom, da bismo se već posle desetak koraka našli u bespuću.

Tek sad nam je kao odblesak munje zasvetlela sva složenost zadatka. Bili smo, u stvari, opkoljeni — tim granatim bukvama koje su kao hiljadostruki strojevi uperile u nas svoje bajonete! Niko nas nije zvao na predaju, ali nas je svojim dugim crnim rukama davila noćna tmina, iz koje kao da smo čuli glas: »Vi ste moji! Gotovi ste! Lupiću vas granom u oko. Deblom u čelo. Potplešću vas žilom krivudavom kao debela zmija, pa ćete odleteti napred, slomiti nogu i razbiti nos. Baciću vas niz stene ponora iznenada i dok vam pucaju kosti slaćete poslednji umirući krik! ..«

Zastali smo kao neuka čeljad preplašena iznenadnom stravom. Ali samo za tren. Bili smo partizani, naviknuti na iznenađenja, na premoć neprijatelja i podmuklost njegovih htenja. Kao u kakvoj borbi, počeo sam izdavati naređenja:

— Ti, Mićo, napred! Polako nogom pipaj imaš li pod sobom čist put. Čim nisi siguran, stani!

— A ti, Žarko, budi poslednji! Vodi brigu o tome da niko ne ostane za tobom.

— Rastojanja nema! Držimo se jedan uz drugog. Ako se nekome nešto desi, neka odmah zove u pomoć! Moramo noćas stići! ..

Više smo lutali, pipali i tražili po sluhu i po njuhu — kao psi. Ponekad bi se otkrilo nebo na čistom proplanku. Tada bismo zastali, da se odmorimo. Udisali bismo noćnu svežinu kao hrtovi. U početku nam je jaa svakom zastanku bilo toplo od jare vlastitog znoja, a posle nekoliko minuta drhtali bismo kao pruće. Pokatkad bi Mićo zastao i promrmljao više za sebe:

— Izgubio sam put.

Tada bi trojica, okrenuti leđima, stali u krug, a ostali pipkali nogama i rukama da bi otkrili nabijeni, rapavi put. A onda bismo opet nastavili da se probijamo iz paklenog obruča tišine, mraka i strave.

Tek negde oko ponoći izbili smo niz Košur na Hrčavku i videli u daljini stražarsku vatricu. Nestade umor. Još jedino su znojava čela i vlagom napijene košulje podsećali na sve to. Čim smo prešli reku, na ivici šume, pri putu, zaustavi nas prodoran glas:

— Stoj!

— Stali smo!

— Ko ide?
 — Kurir Prve proleterske.
 — Kurir napred! Ostali — stoj!
 Išao sam napred. Ostali drugovi su stali. Iza siluete stražara žurio je razvodnile straže. Stražar je sa uperenom cevi pratio svaki moj pokret. Kad priđoh na dva koraka, on opet reče, sada nešto tiše:
 — Stoj!
 Štao sam.
 Četvoro oči su ispod granja piljile u mene.
 — Lozinku!
 Rekoh. Tada mi priđoše oba. Videli su da mi karabin ležerno visi na ramenu. Pozvah ostale. Dodoše i oni.
 — Šta imaš? — upita razvodnik.
 — Poštu za druga Starog.
 — Daj ovamo!
 — Ne, naređeno mi je da predam lično njemu.
 — Čekaj! — odvrati kratko razvodnik i izgubi se u mraku.
 Ubrzo stiže nazad sa komandirrom straže. On nas pozva i privede do vatre.
 — Ko ima poštu? Daj je ovamo, družo!
 — Ne mogu. Moram da predam lično drugu Titu.
 Nastade ubeđivanje, čitav politički čas:
 — Još niko nije video da se lično predaje pošta! Zašto smo mi tu?!
 — To vi najbolje znate. Poštu ne dam.
 Probudiše i komandanta Pratećeg bataljona. On poče isto, no i odgovor dobi isti.
 — Onda idite i spavajte u onu kolibu, pa ćete ujutru predati. Drug Stari spava, ne smem da ga budim.
 — Meni je naređeno da mu lično predam, i to odmah.
 On se zamisli za časak. Izgubi se negde. Posle pet minuta dođe s načelnikom Vrhovnog štaba:
 — To je načelnik Vrhovnog štaba. Predaj njemu.
 — Daj, družo, poštu. Da vidimo šta je! Drug Stari spava.
 — Drugovi, ne mogu. Moram da izvršim naređenje. Rečeno mi je da mu lično predam, i to odmah.
 Ubeđivanje je trajalo dugo. Načelnik se čak počeo da nervira. Ali ja sam bio uporan. Stajao sam na mestu, sa rukama opuštenim niz telo, i ne pomišljajući da se mašim za torbu i izvadim koverat koji sam proneo kroz ovu noćnu »borbu«. Oni se tada izgubiše u pravcu jednog šumarka. Negde iza žbuna sinu svetlost. A tada dodoše opet do mene i povedoše me sa sobom. Morao sam da odložim pušku. Prilazio sam jednom tremu ispletenom od pruća, pod kojim je spavalo više drugova. Srednji se bio pridigao trljajući lako rukom oči. Ustreptah za

časak kao od jutarnje rose: »To je on! Drug Stari! Tito!«

Ruka polete ka torbi i koverat se začas nađe u levoj ruci. Stadoh mirno. Pozdravim stisnutom pesnicom.

— Druže Stari, donosim poštu iz štaba Prve proleterske brigade! Naređeno mi je da je predam lično tebi!

Pružih pismo. On ga otvori i prelista čitajući. Zatim me pogleda uz blagi osmeh i dodade kratko:

— Dobro si izvršio zadatak. Jeste li mogli da se probijete kroz šumu po ovom mraku? Povedite drugove da spavaju. Dajte im hrane. Neka se odmore, pa će sutra nazad.

Nisam imao reči. Vraćao sam se ka svojoj pratnji iscrpen' i radostan. Umor nas je brzo savladao.

Sutradan, kad sam se vratio s poštom u štab brigade, neko od drugova u štabu mi je rekao:

— Javi u bataljon da ćeš ostati ovde, za kurira Prve proleterske brigade.

Koča JONCIC

ŠTEDNJA SNAGE

Juna 1942. 2. bataljon se odmarao gladan već treći dan kod Lučkih-koliba na Zelengori.

— Vala, drugovi, lepa planina! — uzviknuo je neko.

— Koja vajda kada je pusta i gladna — dobacio je drugi.

To je dalo povoda Radoju Sekuliću Maksu da pred četom ispričaskustva šesnaestodnevnog štrajka gladu uhapšenih komunista u cetinjskom zatvoru 1940. godine. Imao je nameru da pouči drugove kako se treba racionalno koristiti snagom mišića kad se padne na »tanke grane«.

Pričajući to smotao je cigaretu, pa pošto nije imao vatre, obrati se Marku Katniću, koji je sedeo i pušio malo podalje od njega:

— Oprosti, Marko 'oćeš mi donijeti taj oganj da naždim?

— Oprosti i ti meni, Makso, ali ja moram da štedim snagu — odgovori mu Marko.

PRIPREME NA ZELENGORI

P

* osle povlačenja iz Hercegovine i Crne Gore brigada se, početkom juna 1942, prikupljala najpre u rejonu Gornjih i Donjih Bara, a nešto kasnije na Lučkim kolibama, gde smo se zadržali oko deset dana. U četama se radilo po čitav dan — vršile su se pripreme za pokret brigada u Bosansku krajinu. Komande jedinica i osnovne partijske organizacije isplanirale su sve šta i kako treba učiniti.

Osnovni zadatak je bio da se svakom borcu objasni vojno-politički položaj u kome smo se našli posle neuspeha u Hercegovini. U isto vreme, upoznavali smo se svestranije s razvitkom i rezultatima borbi u drugim krajevima zemlje i sa situacijom na istočnom frontu.

Za nas je, takođe, bilo od izvanrednog značaja da pripremimo svaku našu jedinicu i svakog pojedinca za pravilan odnos prema narodu kroz čije krajeve ćemo prolaziti i prema našim jedinicama sa kojima ćemo se susretati u toku pokreta prema Bosanskoj krajini.

Kada se danas prisećam tih objašnjenja — geografsko-istorijskih, nacionalnih, religioznih, političkih —, onda dolazim do zaključka da je ta priprema jedinica bila zaista od velikog značaja ne samo za naš prodor u Bosansku krajinu već još više možda, kao dragoceni putokaz i iskustvo kako treba pripremati jedinicu za naredne zadatke.

Lična priprema svakog borca bila je osnova na kojoj su se zasnivale sve druge pripreme jedinice. Naučili smo vojnika kako se treba spremati za duge marševe, kako podesiti svoju ličnu opremu, kako čuvati oružje i municiju, kako se ponašati u napornim pokretima, kako previti sebe ili druga u slučaju ranjavanja, kako nositi ranjenika itd.

Izuzetna pažnja poklonjena je takođe, vojničkoj obuci cele jedinice. Tu je istaknuta potreba maskirne discipline, s obzirom na to što neprijatelj raspolaže avijacijom i što ćemo nailaziti kroz sela koja će braniti muslimanska milicija, što ćemo preći prugu koju će braniti ustaše, domobrani i Talijani mahom iz utvrđenih objekata.

Taj obiman rad trajao je na Lučkim kolibama oko sedam do osam dana. Naposljetku, krenuli smo 24. juna u pravcu Kalinovika, pa preko Treskavice u Bosansku krajinu.

Koliko je veliki značaj drug Tito pridavao izvršenim pripremama, osetili smo na samom početku pokreta. Naš bataljon je nailazio na šumsku železničku prugu u rejonu Konjskih Voda. Odjednom pored puta ugledasmo druga Tita kako sa grupom drugova iz Vrhovnog štaba posmatra našu kolonu. Svojim i blagim i prodornim pogledom zadržao se gotovo na svakom borcu našeg bataljona, odmerivši ga od glave do pete, da bi proverio kako se ko pripremio za taj dugi i naporni marš. Verovatno je bio zadovoljan, jer nas kasnije niko nije upozoravao da nešto treba popraviti ili otkloniti. To je samo jedna, iako veoma važna, strana ovih priprema za pokret u pravcu Bosanske krajine.

Pripreme su organizovane u uslovima kada smo svi gladovali. Nabaviti nekoliko kilograma brašna, skuvati kakvu-takvu neslanu čorbu sa nešto mršavog mesa — bilo je retkost i pravo slavlje za jedinicu. U takvim uslovima niko, sem drugova odgovornih za to, nije smeo ni tražiti, ni primati bilo šta za ishranu od stanovništva okolnih sela. Morali smo kuvati i jesti razne trave. Gotovo i nema borca koji tom prilikom nije nešto doprineo »iznalaženju« šireg i bogatijeg izbora artikala ishrane. Neko je pronalazio koprivu, neko sreću i druge planinske biljke, neko je, opet, u krompirištima oko koliba pronalazio neprokljale krompire, posađene pre godinu dana.

Posebna premija, bar što se ishrane tiče, bilo je kada nekoga odrede u patrole koje su izviđale i osmatrale širu prostoriju Zelengore i odlazile na dva-tri dana u okolna sela. Secam se oduševljenja moje desetine kada smo određeni za obezbeđenje u rejonu sela Grandića i Mješaića. Iako je bio usvojen stav da se od naroda ne sme ništa uzimati, ipak smo bili uvereni da nas seljaci neće pustiti da u njihovom selu gladujemo, što se kasnije i obistinilo.

Teški uslovi gladovanja u znatnoj meri su kočili našu aktivnost, ali, uprkos tome, sve pripreme za pokret ka Bosanskoj krajini su do te mere bile svestrano i temeljito izvršene da nas na čitavom tom putu, dugom oko 200 kilometara, gotovo ništa nije snašlo što unapred nismo bili predvideli.

Božidar ŠEVO

PREKO ZELENGORE I TRESKAVICE

7

vezdana junska noć 1942. Polako, bez riječi, pela se kolona kozjom stazom ka Lučkim kolibama. Ovdje, u rejonu katuna Lučke kolibe i visa Velike košute, prikupljali su se bataljoni 1. proleterske brigade. Kolona 1. bataljona zajedno sa izlaskom sunca izbila je u davno napuštene katune Zelengore. Zastanak. Mada je 20. jun, planinski vazduh i slaba odjeća natjerali su nas da naložimo vatre. Okupismo se oko njih. Gromko se zaočila pjesma: »B'jela vilo sa planine, kaži gdje su baze njine«.

Komandant nam je saopštio da će zastanak biti duži. Već dva dana smo bez hrane. Čim smo se malo raskravili pored vatre, požurili smo na posao — u branje kopriva. Začas smo oko napuštenih koliba napunili kape i istresah ih na šatorska krila poredana pored vatre. Na vatri su već bili kazani. Ubrzo se pronese vijest da je 2. crnogorski zaklao konja. Pomislili smo i mi na našeg kuhinjskog vranca, ali kuvaru nijesmo smjeli o tome ni pomenuti. Bili smo obaviješteni da će intendant bataljona dotjerati neke volove, i da je već tu, samo što nije došao. Ali od njega i volova ni traga, ni glasa!

Odmah poslije »ručka« održane su četne konferencije. Komesari imaju riječ. Prava škola, bez klupa i učionica, naravno. Kod nas se nalazi i partijski rukovodilac brigade Mijalko Todorović Plavi. Ovdje ostajemo još jedan dan. Hranimo se biljem, srijemušom, kiselicom, štiirom, kaćunima i drugim travama.

Sjutradan smo rano izjutra krenuli dalje. Pitamo jedan drugog — kuda ... Za Bosnu, nagađalo se u koloni. Vodiča nije bilo. Kretali smo se po karti. Iskusni komandant našeg bataljona, Pero Cetković, vodi nas kroz guste mrčave bukovog i jelovog gvozda. Put je naporan. Ubrzo kolona izgubi svoj izgled, naročito kod 3. čete. Navalili smo na mlada bukova stabla. Gulimo koru, stružemo noževima bukovu srž — jezgru i gutamo je. Za nama su ostajali tragovi — oguljene bukve. Putokaz kuda je iznemogla i gladna, ali zato ponosna i vedra prošla 1. proleterska.

Čitav dan kolona se kretala kroz gustu i teško prohodnu bukovu i jelovu šumu. Kasno u noć sišli smo u župu. Po svježim otkosima trave moglo se zapaziti da u neposrednoj blizini žive ljudi. Kolona se, čas jarugom, čas preko brežuljaka, probijala naprijed.

Na jednom mjestu prođosmo pored Vrhovnog štaba. Bataljon je stigao nekoliko kilometara od Kalinovika. Prema obavještenjima, u gradu su domobrani, a u okolnim selima četnici. Na puškomet ispred nas ugledasmo i prve kućice brvnare. Iz daljine nam je izgledalo da su sela pusta. Samo iz poneke kućice izbijao je bjeličast dim.

Zastali smo za časak. Komandant bataljona se odvojio s komandirima četa. Po pokretima ruku vidjeli smo da im je davao neki zadatak. Desno i lijevo preko brežuljaka i proplanaka nepokrivenih šumom vidjeli smo kako promiču razredene kolone ostalih bataljona naše brigade, iz čega smo izveli zaključak da cijela brigada ide u jednom pravcu. Kuda? To je još ostala tajna. Četa Sava Burića upućena je naprijed, na neke grebene, u bočno osiguranje prema selu Jelašcu.

Brigada je u toku noći i u zoru očistila od četnika Jelašca. Preplašeni četnici sklonih su se u Kalinovic. Puškaranja je bilo vrlo malo. Zaplijenili smo nešto stoke i sira. Okolne šumarke brzo je obavio dim od vatri na kojima su grupe boraca već vrtjele pecivo na ražnjevima pripremljenim na brzu ruku. Ovdje smo se dobro okrijepili, sem nekoliko drugova iz Burićeve čete, koji su bili na osiguranju čitav dan. Kad su uveče ušli u sastav bataljona, koji je već bio spreman za pokret, dobili su samo nešto slanog sira.

U toku noći trebalo je zaobići Kalinovic. Usiljenim maršem u najvećoj tišini smo prolazili talasastim kamenitim krajem. Tu i tamo kroz noć se čuo lavež pasa. Sada je već svima bilo jasno da idemo za zapadnu Bosnu.

U rano jutro smo već bili nekoliko kilometara sjeverozapadno od Kalinovika. Kolona se pela uz ogranke Treskavice. »Pito«, naš brigadni top, uputio je gradiću nekoliko granata, kao da je htio dati znak »ustajanja« zamrzioj čaršiji i prkositi četnicima i njihovoj budnosti, stavljajući im na znanje da smo obišli Kalinovic. Za vrijeme penjanja Treskavicom uzvratili su nam svojom artiljerijom.

Prvi sunčevi zraci padali su na naša zajapurena i zamorena lica.

— Smjena — čuo se glas desetara.

Odmah su puškomitraljesci i municija prešli s ramena jednih na ramena drugih. Umorne noge nosile su iznemogla tijela uz vrleti Treskavice.

Ubrzo smo zašli u bukovu šumu. Nailazimo na jedinice 4. crnogorske brigade. Prvi put smo se sreli sa njima. Pozdravljamo se, ljubimo, puni radosti i sreće.

Konji natovareni opremom jedva su se kretali, često se spotičući na kamenitom putu. Ispred nas, na nekoliko stotina metara vazdušne linije, štrčao je goli i kameniti vrh Treskavice. Posmatran iz daljine, izgledao je neprolazan.

— Još malo; drugovi! Još malo!

Desetina Voja Abramovića, »grom desetina«, kako smo je zvali, oborila je rekord u nošenju puškomitraljeza i municije.

Napuštamo šumu. Kolona se sada kreće kamenitim vrhom. Već smo na 1.800 metara nadmorske visine, ispod samog vrha. Na zastancima smo se okretali u pravcu Kalinovika, koji se već prije nekoliko sati izgubio sa vidika.

Nebo se prevuklo tankim oblacima. Zagor u koloni. Neko je od drugova pokazivao u pravcu glečerskog jezera koje iskrсну pred nama. Oko njega krdo volova bezbrižno pase travu. Većina nas je mislila da je to neki četnički karavan, tu sklonjen. No ubrzo smo saznali da je to stoka iz obližnjih sela; ona se svakog ljeta ovdje izgoni na pašu, često i bez čobana.

Evo nas na prevoju. Komandant je dao kraći zastanak, suprotno njegovim običajima; strogo je vodio brigu o tome gdje će se dati zastanak bataljonu i uvijek birao mjesto gdje planinski povjetarac neće naškoditi preznojenom ljudstvu. Čim su se umorna tijela svalila na kamenito tlo, kao po komandi se zaorila pjesma »Kud prolazi proleterska«.

Malo predahnusmo, pa kolona opet krenu.

Išli smo malo grebenom, a zatim se počesmo spuštati. Opet zastanak. Niska smrekovina povija se po zemlji. Ovdje treba da prenoćimo i da se odmorimo za dalji put. Prikupili smo nešto suvog smrekovog granja, naložili vatre i počeli pripremati ležaje. Vjetar je stao da duva sve jače, oblaci su bili sve gušći. Pala je noć. Drugovima koji su imali šatorska krila došli su u goste oni što ih nemaju, da se zaklone od vjetra i noćne svježine. Očekivali smo kišu. Uskoro je pospalo sve sem straža. Noć je bila sve mračnija, a oluja sve jača. Drugovi počesmo da se bude, okupljajući se oko vatri. Komandant naređuje pokret, jer je ovdje jako hladno. Prikupljamo se na jednom proplanku i kontrolišemo da li smo svi na okupu. Onako sanjivi, po mraku i vjetru, krenuli smo. Kolona se počela spuštati niz grebene Treskavice. Češće smo morali da zastajemo, da pomognemo konjima da siđu, jer je put bio vrlo strm. Išli smo sporo, ne znajući u kom se pravcu krećemo. Počela je da pada kiša, praćena vjetrom i grmljavinom. Samari stadoše da klize konjima na vrat. Konjovoci psuju. Čuje se u koloni da je pao jedan

konj iz komore, da se prevrnuo tovar vrancu iz prateće čete ... Muka s konjima.

Ne vidi se prst pred okom. Put je uzan i strm. Idemo viš od dva sata po ovoj karamračini.

Negdje pred zoru izbismo na nekakve proplanke, a zati u gustu šumu. »Zastanak«, čuje se duž kolone. Kiša bije. Grm ljavina sve češća. Blijesak munja nam pomaže da nađemo gdje koju suhu grančicu ispod bukovih žila. Takmičimo se ko će prije naložiti vatru. Druga četa je pobjednik. Vještina je prav naložiti vatru po ovakvom pljusku. Na već razgorjele vatre navaljujemo suve bukove klade. Ali od kiše nigdje zaklon. Voda se sliva niz šinjel, šatorska krila, ćebad, a i niz vrat. Mo kri smo do kože i, onako šćućureni, raširili dlanove i grijemo se. Ubrzo čusmo da je kod nas došao Čiča Janko i da mu drugovi iz 1. čete nijesu dali da se grije dok ne donese drva. Tada su ga neki prepoznali. Ustupili su mu mjesto pored vatre i donijeli drva umjesto njega.

Ovdje smo se zadržali nekoliko časova. Pored nas prolaze neke jedinice. Negdje izjutra napustili smo vatre i krenuli dalje. Kiša je počela da jenjava, a umorni oblaci legli na horizontu. Daleko ispred nas čujemo puškaranje. Saopšteno nam je da ćemo ubrzo naići na sela u kojima ima ustaša i organizovanih seoskih straža. Bili smo oprezni. Obezbeđivali smo se čelnim i bočnim patrolama.

Ubrzo stižemo u selo. Narod, zastrašen ustaškom propagandom o tome da mi koljemo i ubijamo sve živo što nađemo na putu, izbjegao iz kuća. No ubrzo poslije susreta s po kojim stanovnikom, zbjegovi su počeli da se vraćaju kućama.

Radovan ĐUROVIĆ

"y0 DONESI DRVA PA SE OGREJ!"

Juna 1942. brigada se zadržala dva dana i dve noći na Treskavici. Na planini je zbog kiše, koja je tih dana obilno padala, bilo prilično hladno, pa su borci založili nekoliko vatara.

Kada se vatra 1. čete razbuktala, naišao je stariji partizan s namerom da se ogrije.

— Čiča, najpre donesi drva, pa se onda grej! — povika neko od boraca koji su se bili okupili oko vatre i sušili mokra odela.

Čiča se okrenu i pođe po drva.

— Čiča Janko, — povika za njim komandir čete Gajo Vojvodić — sjedi, ja ću donijeti drva umjesto tebe.

Čiča Janko (Moša Pijade) smešeći se sede kraj vatre.

ČIČA JANKO

Čiča-Janka su naši ljudi zavoleli kroz ono što je dao: da bi život bio lepši za njih i one koji posle njih dođu. Borci naše brigade zavoleli su ga i kroz česte susrete sa njim, jer on je, ne tako retko, bio sa nama, sa 1. brigadom.

... Bilo je to maja 1942. Neprijatelj je napadao sa svih strana. Ogromne snage fašista kretale su se, potpomognute tenkovima, artiljerijom i avijacijom, prema slobodnoj teritoriji koja je zahvatala istočnu Bosnu, deo Hercegovine i severne krajeve Crne Gore. Foča je bila u to vreme centar slobodne teritorije. U Foči je bio i Čiča Janko. U svim selima bih su obrazovani narodnooslobodilački odbori, a Čiča Janko je bio tvorac prvih propisa o njihovom radu. Prva proleterska borila se na položajima oko Rogatice i Goražda. Najteže od svega bilo je to što nismo imali hrane. Na dan jedan obrok, i to ne uvek. Pa i taj jedan obrok bio je jadan: najčešće neslana čorba s parčetom hleba. I hieb je bio slab, pravljen od brašna koje se dobivalo mlevenjem suvih krušaka. Odbori vlasti činili su velike napore da nam nabave makar šta za ishranu. Čiča Janko je tražio da se u pribavljanju hrane ničim ne krnji naš poznati odnos prema narodu, da se bude što taktičniji, da se što više i uvek oslonimo na nove organe vlasti. Iz svake jedinice određeno je po nekoliko komunista koji će sa organima vlasti dobavljati hranu, koji će i njima i narodu pravilno objasniti sve naše potrebe i teškoće. Jednog dana pokupio je nas nekolicinu koji smo u bataljonu bili zaduženi za taj zadatak. Dobro nas je izgrdio zbog toga što smo bez prisustva odbornika išli da prikupljamo priloge.

— Zar vama nije jasno da mi, makar i ne dobili ništa, moramo poštovati ono što nam uzdiže ugled u narodu? Vi s takvim postupcima ne pomažete odborima. Ne smete bez njihovog prisustva i znanja ništa tražiti. Dobili ste i novca, pa kupujte, plaćajte sve što možete dobiti. Ako još jednom budete ovako radili, onda mi se više ne pojavljujte na oči.

Nismo imali kuraži da mu i reč kažemo. Stajali smo posramljeni oko njega. Bio je ljut na nas, imao je i razloga za to. Pa ipak, on je znao da ćemo poslušati njegov prekor, te nas posle nekoliko trenutaka ponovo pozva.

— Znam ja — reče — da ste vi sada ljuti na mene što sam vas grdio. Da se pogodimo: vi nemojte više tako postupati, a ja ... — malo se zamisli — ja ću, ipak, ponekad da vas izgrdim. No dobro bi bilo da se pobrinete da za borce dobavite što voća. Ovde ima dosta jabuka, nabavite makar za pare. Ako drugovi uz ovako slab ručak dobiju bar po jednu jabuku, biće dobro. Ajd' u zdravlje, do lepšeg susreta!

... Pred veliki marš prema Bosanskoj krajini proveli smo nekoliko dana na Lučkim kolibama, na Zelengori. Hleba nema. soli nema. Na pustim terenima niotkud pomoći. Kopriva i srijemuša — taj šumski luk — jedina su hrana. Jedne večeri komandant naredi da zakoljemo konja. Svako dobi po parče sirovog mesa. Sećam se: pred kolibom nas desetak naložili vatru i pečemo meso. Odnekud naiđe Čiča. Vidi nekolicinu kako jedu potpuno sirovo meso, samo malo zahvaćeno plamenom.

— Nemojte, drugovi, to jesti. Strpite se za koji minut, nećete umreti. Pa vi ćete propasti od stomaka! — izvika se na njih, a onda malo tišim glasom nastavi: — Imamo i previše ranjenih i bolesnih. Zar i vi još hoćete svojim drugovima da se na vrat natovarite? Znam ja šta je glad, ali vam kažem da je za vaše dobro da se strpite desetak minuta više, dok se meso ispeče.

... Na velikom maršu ispod Treskavice zaustavile se sve brigade u nekim gustim šumama. Šumski hlad štitio nas je i od vletnje žege i od neprijateljevih izviđačkih aviona. Pa ipak, od njih se nismo mogli sakriti. Jedna eskadrila nas je otkrila i prosula svoj tovar na nas. Kad su bombe počele da padaju, mi smo svi poskakali iza drveća da bismo se zaklonili. Čiča Janko je bio u jednoj udolici blizu nas. Za sve vreme nije se ni pokrenuo. Nešto je pisao. Neki drugovi su mu dovikivali:

— Skloni se, Čiča, vidiš da bacaju bombe!

On je podigao naočare i pogledao one koji su trčkarali od jednog stabla do drugog.

•— Nemojte da trčkarate, lezi gde se ko našao! — bilo je sve što je odgovorio.

Tog istog dana tražio je da mu se u ekonomsko odeljenje Vrhovnog štaba dostave trebovanja za hranu. Ja sam u ime odsutnog ekonoma čete na jednom parčetu papira napisao šta imamo i šta bi nam još trebalo. Umesto čitkog potpisa, nemarno sam naškrabao nekakvu krivulju, nešto što je trebalo da bude potpis, nešto što niko živ ne bi pročitao. Kurir je to odneo. Posle desetak minuta vratio se sav preplašen.

— Trči — kaže — Čiči. Traži da odmah dodeš. Gotov si!
Nisam se nimalo prijatno osećao. Znam da se sa Čičom nije bilo šaliti ako je bilo u pitanju nešto naše, zajedničko. A ja još, uz to, nisam ni znao šta je posredi. Kad sam došao k njemu, prineo mi je onaj list papira:

— Pročitaj ovo!

Počeo sam u sebi da čitam, a Čiča me prekide:

— Naglas čitaj!

Pročitao sam sve do potpisa i stao ga gledati. Nije mi bilo jasno o čemu je reč.

— Jesi li ti ovo pisao?

— Jesam, Čiča-Janko!

— I potpisao?

— Jesam!

— Znači, ti znaš da pišeš, ali ne znaš da se potpišeš. To što si napisao i ja sam pročitao, a to što si potpisao, ne bi ni vaš crnogorski pop Mićo pročitao. Potpis ti meni pročitaj!

— Pogrešio sam, Čiča — rekoh postideno. — Oprosti mi!

— Pogrešio si. A šta će biti ako ja pogrešim kad budem delio ovo malo muke što imamo. Hoćeš mene da psuju ako ne podelim kako treba. Zato treba da znam tačno koliko kome treba, šta treba i ko traži. Dobro, idi sada — ali, zapamti, kad treba nešto deliti, treba biti tačan!

Nekoliko večeri kasnije naložili smo veliku vatru i pekli krompire. Naiđe Čiča i pita nas:

— Da niste ukrali negde te krompire?

— Nismo, Čiča! I da smo hteli, nismo imali od koga ukrasti, nigde sela u blizini nema — rekoh mu.

— Ti, kad naučiš da napišeš svoje ime i prezime, onda imaš prava da pričaš — uzvрати Čiča smejući se i ispriča drugovima kako me izgrdio.

Čitav mesec dana su me drugovi zadirkihivah onim Čičinim: »prvo nauči da se potpišeš« . . .

. . . Januara 1943. nas nekoliko boraca 1. proleterske našli smo se u Bihaću. Bili smo ranjeni i neko vreme odležali smo u bolnici. Naša brigada je tih dana bila daleko — negde u centralnoj bosni, oko Teslića. Tražili smo od uprave bolnice da nas uputi u brigadu. Rekh su nam da je to nemoguće i da rnoramo ostati na terenu Bosanske krajine, da će nas rasporediti u neku drugu jedinicu. Nismo hteli da čujemo o tome. Hteli smo u brigadu po svaku cenu, mada nismo znali tačno ni gde se nalazi.

O našoj tvrdoglavosti javih su Čiča-Janku. Naredio je da odmah dođemo k njemu. Stigli smo brzo. Uz put smo se veselili jer smo se nadali da će nam on kazati gde je brigada i da će nas uputiti u nju. Ali smo se prevarili. Čiča nas je brzo uve-

rio da od našeg puta u brigadu nema ništa. Njemu je bilo poznato koliko smo mi vezani za 1. proletersku, koliko je volimo: to je bio naš dom, naša porodica. I zato se nije na nas ljutio što nismo poslušali upravu bolnice. Dugo je s nama razgovarao. Pričao nam je o zasedanju Avnoja, o kongresu omladine, o situaciji na frontovima, o radu na slobodnoj teritoriji.

— Znam ja kako vam je teško da se rastanete od brigade. Mislite da ja ne bih voleo da sam negde kod Prve. Ali — mora se tako. U Prvoj su svi borci dobri, prekaljeni ratnici. Vi tamo niste toliko potrebni. Ima tamo dosta drugova koji će vaspitavati one nove borce koji dolaze i koji će dolaziti u brigadu. A ovde ste nam potrebni. Stvaraju se nove jedinice, morate u njih otići. Mi vas u njih šaljem da se borite, da radite s novim borcima. Imamo poverenja u vas da ćete biti i dobri rukovodioci. Tako ćete najbolje pokazati i ljubav prema svojoj Prvoj brigadi i prema Partiji, koja vas šalje na nove dužnosti.

Napisa svojom rukom svakom kuda će otići. I na rastanku nas uputi da odemo u magacin, gde je bilo neke nove odeće, da se snabdemo onim što nam je bilo najpotrebnije.

— Javiću da vam izdaju po jedno toplo sukneno odelo. Još se niste dobro oporavili, pa bar od hladnoće da se sačuvate.

Milisav NIKIĆ

NA STANICI BRDANI

opštem napadu grupe brigada na železničku prugu Sarajevo — Konjic, noću između 3. i 4. jula 1942, Kraljevački bataljon dobio je zadatak da uništi neprijatelja na železničkoj stanici Brđani i tunelu nedaleko od nje. Prema podacima kojima smo raspolagali, neprijatelj je za obezbeđenje stanice i tunela imao do jedne čete domobrana, koji su zaposeli bunkere na tunelu, zatim kod rezervoara staničnog vodovoda i na jednom brežuljku ispod sela Brđana.

Uoči polaska u akciju izvršene su obimne moralno-političke pripreme bataljona, kako u vezi sa izvršenjem neposrednog zadatka tako i sa budućim nastupanjem prema Bosanskoj krajini. Prvo je održan proširen sastanak partijskog biroa bataljona, na kome je o tim zadacima govorio partijski rukovodilac brigade, Mijalko Todorović Plavi. On je posle toga govorio i na konferenciji celog bataljona. Zatim su održani partijski sastanci i četne konferencije, na kojima se raspravljalo o dotadašnjim propustima, pri čemu je ukazano pojedincima na greške u odnosu prema narodu.

Bataljon je na izvršenje zadatka krenuo 3. jula popodne iz mesta Kovačevca prema stanici, koja je bila udaljena oko petnaest kilometara. Pred zalazak sunca počeli smo da se spuštamo sa visoravni, u kanjon reke Trešanice, jedinom stazom koja je vodila niz krševite i vrljetne strmine ka selu Brđanima. Na dnu kanjona nazirala se isprekidana vijugava traka železničke pruge. Od Konjica prema Sarajevu kretao se sporo voz, koji se kao zmija provlačio kroz uske klance na dnu kanjona.

Snažno brektanje i prodorna piska lokomotive, iz koje je kuljao oblak crnog dima s velikim rojevima varnica, odjekivali su kanjonom i upotpunjavali stravičan izgled njegove divljine. Znali smo da voz neće u toku noći uspeti da prođe za Sarajevo, jer je akcija vršena na čitavoj pruzi do blizu Blažuja, ali nam je bilo žao što ga baš mi ne možemo presresti i zapleniti.

Kada se bataljon celom svjmom kolonom našao na uskoj strmoj stazi prema kanjonu, dočekala ga je neprijateljeva zaseda. Jedan vod domobrana iznenada je otvorio vatru iz mitraljeza i pušaka s visoke čuke zvane Grad, koja je bočno potpuno dominirala delom staze na kojoj se nalazila naša kolona. Nekim čudom, prvi rafali neprijatelja nisu nikog zakačili. Borci su brzo uzeli zaklone i otvorili vatru. Rudarska četa je odmah krenula u napad. Neprijatelj nije izdržao juriš rudara, već se dao u bekstvo, ostavljajući nešto municije na položajima.

S mrakom smo stigli pred selo Brđane. Iz bataljona su upućene patrole u selo da nađu vodiče za čete. Tamna noć se brzo zgusnula u kanjonu. Borba koju smo malopre vodili i lavež seoskih pasa nagovestili su naše prisustvo. U selu nigde nije gorela svetlost, a ljudi su se bili sklonili iz kuća. Prošlo je prilično vremena dok smo pronašli vodiče.

Negde oko 22 časa bataljon je krenuo iz sela po četama, svaka na svoj zadatak. Prva četa je napadala na crpnu stanicu i staničnu zgradu; desno je napadala 2. četa na tunel, a levo je upućena Rudarska četa da likvidira neprijatelja u bunkeru na brežuljku ispod sela. Noć je bila toliko tamna da se nije ništa videlo. Zahvaljujući toj pomrčini, čete su se neprimetno približile objektima napada, tako da je neprijatelj, iako nas je očekivao, ipak bio iznenađen.

U toku podilaženja desio se zanimljiv slučaj u 1. četi. Vodič koji je bio određen da je vodi prema crpnoj stanici shvatio je to sasvim bukvalno. On nas je doveo do zida samog rezervoara, koji u mraku nismo ni primetili. Na komandirovo pitanje gde se nalazi crpna stanica, vodič se zbunjeno vrteo levo-desno i šaputao da je negde tu. Nedaleko ispod nas čulo se neko šištanje, pa srao pomislili da je tamo. Međutim čelo naše kolone nalazilo se taman uza zid, ali zbog velike pomrčine nismo videli da je to sama kula od rezervoara. Srećom, naši podaci o rasporedu neprijatelja nisu bili tačni, inače ko zna kako bismo se proveli.

Na tridesetak metara ispod nas nalazila se železnička stanica. Na peronu je šištala para iz lokomotive s kompozicijom voza koji smo sa brda gledali kako nam izmiče. Posle borbe koju smo imali s neprijateljevom zasedom, voz se tu zaustavio, jer ga noću nisu smeli pustiti dalje zbog našeg prisustva u blizini pruge.

Kada je komandir čete, Živan Maričić, video situaciju, odmah je uputio glavninu da opkoli stanicu, a jednu desetinu pravo u stanicu. Dok je glavnina čete opkoljavala stanicu, uputio sam se pravo pored voza da vidim šta ima u njemu. Ložać na zadnjoj lokomotivi¹ džarao je vatru, a mašinovođa se na svojoj strani nagnuo kroz prozor lokomotive i gledao kako prolazim, ali mu to ništa nije bilo neobično. Nisam mu se javio, već sam produžio dalje pored kompozicije, gde sam naišao na stražara, koji također nije obraćao pažnju na mene. Uperio sam pušku na njega i viknuo: »Ruke uvis«, da bih ga razoružao i uhvatio živog. Stražar ni pomislio nije da ima posla s partizanom, već je, buljeći u pomrčinu, polako rekao: »Čuti, bolan, ja sam domobran. Pazi, tamo se čuje banda«. Pri tome je pokazao rukom u pravcu kuda su se kretali neki delovi čete koji su opkoljavali stanicu. Zao mi je bilo da ga tresnem, ali on, siromah, nikako nije mogao da shvati da je puška, koja je bila uperena na njega — partizanska.

Dok sam se raspravljao sa stražarom, u stanicu je upala naša desetina. Počela je pucnjava u zgradi. Neprijatelj je pružio otpor. Neko je poginuo. Naši su otvorili vatru, i neprijatelj je u staničnoj zgradi bio razoružan. Međutim voz je bio pun ustaša. Unutra je nastala gužva. Neki su pucali iz voza i počeli da iskaču napolje, pravo nama u ruke. Oni koji su pokušali da beže naleteli su na naše koji su bili opkolili stanicu. Tamo je bilo i dramatičnih momenata. Nekoliko ustaša naletelo je na naš 1. vod, koji ih je dočekaao vatrom. Jedan je zarobljen, a ostali su počeli da beže na drugu stranu. Tamo su se sukobili s 2. vodom. Ranjen je naš puškomitraljezac Milutin Kekerić. Jedan ustaša je naleteo na Antonija Isakovića Luleta, uhvatio se s njim u koštac i potegao na njega pištolj. Lule ga je grčevito držao za ruku sprečavajući mu da uperi i opali. Viknuo je Pedoviću Gedži, koji je bio najbliži: »Pucaj, Gedžo, u ustašu«. Međutim on u mraku nije mogao da brzo raspozna ko je ko da bi pucao. Luletova ruka je popustila. Ustaša je bio jači i uspeo da mu opali metak u leđa. Kada se Lule strovalio na zemlju, ustaša se dao u bekstvo. Tada je Gedžo otvorio vatru za njim, ali je ovaj iščezao u mraku.

Borba oko stanice i voza trajala je oko pola sata. Neprijatelj je bio zahvaćen panikom zbog našeg iznenadnog upada u stanicu. Svi njegovi pokušaji da na pojedinim mestima pruži jači otpor bili su sprečeni brzim i smelim akcijama naših boraca. Iako je bila velika pomrčina, malo je kome od neprijatelja pošlo za rukom da se spase bekstvom.

¹ Zbog velikog uspona, vozove od Konjica do Bradine izvlače dve lokomotive sa zupčanicima.

U ovoj borbi ubijeno je i ranjeno pet, a zarobljeno oko sto dvadeset vojnika iz 14. domobranskog puka i nekoliko žandara, ustaša i njihovih funkcionera. Zaplenjeno je oko 120 pušaka, kompozicija putničkog voza sa dve lokomotive i dva vagona voća i povrća. Zapalili smo staničnu zgradu i uništili stanična postrojenja. Takođe smo zapalili kompoziciju voza, a onda je pod punom parom obeju lokomotiva pustili prema Konjicu. Voz je jurio kao munja niz kanjon.

Od naših je poginuo Pavle Papo, a ranjeni su Milutin Kekerić i Antonije Isaković. Zaplenjeno voće i povrće — paradajz, paprika, višnje, smokve — uputili smo u bolnicu, našim ranjenicima. U svanuće bataljon se sa zarobljenim vojnicima, koji su nosili zaplenjeni materijal, svio u kolonu i uputio u selo Repovce.

Momčilo DUGALIĆ

OKLOPNI VOZ

P
* osle napornih marševa, u sumrak 3. jula 1942. našli smo se na Ivan-planini, u neposrednoj blizini male železničke stanice Raštelica. Iznad same stanice dobili smo zadatak da je napadnemo i uništimo.

Noć se već bila spustila kada je bataljon, zmijugavom stazom, pošao ka pruzi. Staza je sva bila izlomljena, pa smo teško razaznavali koji korak kuda vodi. Samo smo jasno uočili zaselak Raštelicu i zgradu stanice. Znali smo da je tu posada neprijatelja. Svi smo se radovali ovoj akciji, jer je to ipak bilo osveženje posle dosadnih, dugih marševa od Želengore, pa preko Treskavice i Bjelašnice do poslednjih ogranaka Ivana. Pred Raštelicu smo stigli iscrpeni, gladni, s malo municije. A ovde smo se nadali da će biti plena — i hrane i municije.

Spotičemo se niz strminu ka pruzi i zastajemo trenutak, jer nismo sigurni da li će nas ova staza izvesti na pravi cilj. Dve sijalice žmirkaju u podnožju kao da nas opominju gde se nalazi železnička stanica i neprijatelj. Znali smo samo za opštu odluku komandanta: prugu treba razrušiti; 2. četa će ići levo, 3. desno prema Tarčinu, a 1. će likvidirati uporište u stanici. Slične zadatke imali su te noći svi bataljoni četiri proleTERSKE brigade koje su se sručile na prugu Sarajevo — Konjic. Sve akcije je trebalo izvršiti gotovo u isto vreme.

Hteli bismo da ostanemo nezapaženi sve dok ne otpočnemo dejstvo. Starešine nas često opominju na opreznost. Na malom uzvišenju ostaje vod mitraljezaca i top sa tri granate. To nam je bilo celokupno teško naoružanje na ovom pohodu.

Prešli smo prugu i izbili na malu zaravan. Ali trebalo je preći još neke krivine, koje su se ovde, na malom prostoru, oštro lomile. Morali smo stići severozapadno od stanice i tada napasti neprijatelja.

Polagano smo se približavali cilju. Noćna tišina kao da je cela okolina zamrla. Neprijatelj čuti pa nam se čini da nam se uopšte ne nada, ili, pak, da čeka da nas rafalima zaspe kad dođemo pred same cevi.

Kada smo, pognuti, zakoračili na sledeći krak pruge, kod same stanice, začuli smo neko potmulo kloparanje; najpre neodređeno, a zatim sve jače i jasnije. Pogledali smo. Sine su počele da podrhtavaju. Bilo je već jasno da nas je neprijatelj očekivao. Umesto da ga iznenadimo, bili smo iznenađeni — u stanicu je ušao oklopni voz!

Svi naši pogledi su bili upereni u voz. Neprijatelj je reflektorima iz voza pretraživao bližu i daljnju okolinu pruge. Nepomično smo ležali priljubljeni uz zemlju. Kad bismo mogli da još za koju desetinu santimetara utonemo u nju, da nas ne otkrije! Lokomotiva je brektala, i voz polako, kao da nam prkosi, počeo da manevriše i osvetljava okolinu. Kad bismo imali nečim da ga uništimo? Bila je to, verovatno, misao i drugih boraca u bataljonu. Kako da mu se usprotivimo, na koji način? Znao smo da i starešine razmišljaju o tome i traže rešenje. Zadatak dobiven od Vrhovnog štaba morao je i naš bataljon uspešno izvršiti. Do tada se, međutim, nismo susretali sa ovako naoružanim neprijateljima, sa oklopom iz kojeg na sve strane vire cevi mitraljeza.

Uskoro iz voza počeo da štekću mitraljezi i da zasipaju brda iznad nas. Kotlina je odjekivala. Pomišljah smo da su nas otkrili, čekamo naređenje što da preduzmemo. Samo nekoliko trenutaka kasnije prenose nam odluku: sprečiti neprijatelja da manevriše prugom, skratiti mu prostor manevra, na oba krila porušiti prugu.

Nismo oklevali. Grupa boraca je brzo pronašla u blizini stanice alat za opravku pruge, nekoliko krampova, čekića i si. Raspored četa je ostao isti. Prva je, čim se oklopni voz udaljio, počela prebacivanje, da zaobiđe železničku stanicu i mitraljesko gnezdo u jednom bunkeru. U isto vreme grupe boraca su pristupile rušenju pruge. Brzo smo izbijah klinove na šinama, koristeći se kloparanjem točkova voza.

»Oklopnik« se, zatim, vratio i mitraljeski rafali su opet počeli da zasipaju okolinu, dok su reflektori obasjavali i pretraživali svaki kutak. I iz bunkera je počela jaka paljba. Mitraljeski rafali su nas prikovali za zemlju. A mi municiju moramo da štedimo. Zato je samo grupa bombaša pokušala da zaustavi i onespособi voz. Ali nije uspela.

Najednom smo čuli glas druga Koče, komandanta 1. proleterske:

— Zaklonite se i osmatrajte dejstvo topa!

Odmah zatim topovska granata je eksplodirala negde iza oklopnog voza, a izviđač je doviknuo:

— Prebačaj za nekoliko metara!

Neprijatelj je sad neprekidno sipao vatru i osvetljavao teren. Poletio je i lanac svetlećih metaka u pravcu našeg topa. Strepeli smo, jer smo znali da imamo samo dve granate.

Top se opet oglasio. Oko pet do šest metara ispred voza raspršala se zemlja i kamenje je poletelo u vis, da bi zatim palo oko nas.

— Podbačaj za pet metara! — čuo se glas iz našeg stroja.

Strpljenje nas je napuštalo. Bojazan da će i treća granata promašiti povećala je našu pažnju. Uto opet odjeknu pucanj, i treća udari ispred oklopnog voza. Blesak jasno ocrtava mesto eksplozije na oklopu. Ali — bio je to samo bljesak. Tako mala granata pokazala se previše slaba za oklop voza. No bila je dovoljna, ipak, da uplaši njegovu posadu, koja srećom nije mogla pretpostaviti kakav je top gađa, i da mi nemamo više ni jedne granate. Osetivši preciznost tobdžije, posada se odlučila da voz skloni. On je krenuo iz stanice i nije se više vratio. Posle toga mi smo izvršili juriš, i ubrzo ovladali celim uporištem. U njemu nismo zatekli neprijateljeve vojnike, sem šest mrtvih, ali smo našli prilično naoružanja i municije. Sa ostalim plenom sve smo prikupili i izneli, zadovoljni što nam je akcija uspela. Tim više jer nismo imali ni mrtvih ni ranjenih.

Dobrivoje PEŠIĆ

MOJ NAJTEŽI ZADATAK

L ijep julski dan. Sunce se popelo samo nekoliko kopalja od horizonta. Naš 2. crnogorski bataljon, bio je na maršu. Kolona moje čete približila se šumarku nedaleko od Konjica. Komandir je izdao kratku zapovijest: »Ovdje ćemo ostati do sutra«.

Komandiri vodova su dobili rejone u kojima će smjestiti svoje ljude. Desetari su tražili drvo sa bogatijom krošnjom, da bi u njegovom hladu mogli smjestiti desetinu.

Marš je trajao svega dva do tri sata. Nismo bili umorni i polako smo počeli da se pripremamo za dnevni odmor. Neki su već skinuli torbice i oružje, raspasali se, dok drugi merkaju uz koji će grmen prileći.

Odjedanput se začu glas komesara čete:

— Gdje je drug Miloš?

Volio sam političkog komesara, bio je to moj stari, dobri drug. On je znao za neke moje teškoće i uvijek je našao toplu, drugarsku riječ ohrabrenja.

Što li me sad traži?! razmišljao sam. Neće, valjda, da me pošalje na neki zadatak u patrolu ili izviđanje? Za to je zadužen komandir. Ah, znam, pomislih, ovdje ćemo ostati cijeli dan i treba nešto pripremiti za poslijepodne. Već dugo se ne osjeća u četi rad odbora koji se brine za kulturno-zabavni život. To je moje zaduženje, moj sektor rada. Sad će, sigurno, biti prigovora i kritike na moj račun: »Bez obzira na uslove stalnih pokreta i borbi, mora se osjećati taj život u četi... Da li si, Milošu, pokazao dovoljno samoinicijative i upornosti? Povjeren ti je važan posao, mora se naći vremena ... «

Baš sam baksuz! Eto, prošlo je prilično vremena otkako sam kažnjen isključenjem iz Partije i nikako da me ponovo prime. Šta da radim? Nastojim da budem disciplinovan, ali i ostali drugovi su disciplinovani. Trudim se da se nekako i

nečim izdvojim, da se istaknem u borbi, ali i to je nemogućno — svi su hrabri! Kad bih i pokušao da uradim nešto što drugi ne čine u toku borbe, vjerovatno bih bio kritikovan zbog nepažnje, ambicioznog istrčavanja, potcjenjivanja neprijatelja, nedopuštene inicijative... Sjetio sam se kako je u jednoj četi prošao neki drug koji je tek bio vraćen u Partiju. Zaletio se, izgleda, previše i najednom se — slučajno ili namjerno — našao ispred komandira voda. Poslije završene akcije, kako je bio red, prišlo se analizi stečenih iskustava, propusta, podviga. Na partijskom sastanku, međutim, jedna od tačaka dnevnog reda bio je njegov »slučaj«. Razlog: »On namjerno istrčava da bi potcijenio komandira voda«!?

Komesar me bio zadužio da rukovodim odborom za kulturni rad u četi. Siromaštvo formi, oskudica u sredstvima i sve to začinjeno odsustvom originalnih ideja za konkretne uslove, pa ispali mršavi rezultati. Tu se, majkoviću, nećeš istaći!

I tako moje misli teku do svakojakih pretpostavki. Komesar me, izgleda, bio ranije ugledao, pa pošto je obišao neki obližnji grmen, našosmo se brk u brk. Na njegovom licu titrao je osmijeh, a meni se učinilo da je to samo izraz izvjesnog sažaljenja prema meni. U težnji da ga preduhitrim i pokažem da sam »svjestan« zaduženja, gotovo sam zaustio frazu: »Vrijeme je da se i ovaj naš odbor aktivira. Već dugo nosim u sebi neke ideje. Evo prilike da ih ostvarim!«

Ali komesar počeo:

— Mićo, nisi se još raspremio. Nisi mnogo ni umoran. Spavali smo gotovo cijelu prošlu noć i doveče ćemo ostati ovdje. Ovaj dan nam je, zaista, dobrodošao i moramo ga iskoristiti . . .

Zatim počeo da vrti prstom po zraku kao da piše neku odluku. Vidim, odugovlači. Kao da mu je bilo neprijatno ono što hoće da mi saopšti.

Sve dovdje slijedio je moju pretpostavku. Ovo je tek uvod u kritiku, mislim u sebi. Možda bi bilo najbolje da ga prekinem i uzviknem: »Znam, brate sve«, i da mu onda izdeklamujem pripremljenu frazu.

— Još od sela Lukavca imamo neke neriješene probleme — nastavi komesar prije nego što sam prikupio snage i počeo svoju priču. — Ti dobro znaš da je svega bilo u onom selu kada smo gladni i umorni došli s Treskavice. Jedan drug je bio razoružan zbog toga što je na ulju za čišćenje oružja pržio jaja koja je uzeo ispod kvočke! Moramo održati partijski sastanak. Na dnevnom redu je: lik komuniste, neka organizaciona pitanja i razno . . .

Oči su mi zasijale od radosti, srce poče da bije u grudima jače nego ikad. Znači, komesar me priprema za sastanak. Dode, najposlije, i taj dan! Partija mi opet otvara vrata, prima me u svoja njedra!

— Sastanak će potrajati, Mićo! — mirno produži komesar. — Ti znaš da naša ćelija obuhvata sve borce u četi, osim tebe i još nekolicine. I vas ćemo jednoga dana primiti! Nema, stvarno, nikakvog smisla da i vi budete van Partije! Vaša odanost je provjerena — to svi znamo! . . .

Oblak sumnje izmijeni za trenutak moje raspoloženje. Poče nešto da me podilazi kao jeza. Šta to, onda, sa mnom kani komesar?

— Mogao sam ti ovo reći i bez ikakvog objašnjenja — nastavi komesar. — Ti mi nikad nisi odbio da izvršiš naređenje. Ipak sam htio da te prethodno upoznam s dnevnim redom današnjeg sastanka ćelije. Nemoj misliti da ne znam da si prije tri dana bio kuvar i da ti danas nije red. Pa ipak, računam da se nećeš naljutiti što sam baš tebe odredio, a dajem ti časnu riječ — preskočiću te prilikom određivanja za sljedeći put. Osim toga, danas nisi umoran. Možda će ti biti lakše da to sada učiniš nego drugi put. Ako danas budeš kuvar, onda neće doći red na tebe za više od mjesec dana.

Posljednje riječi komesara sam čuo, ali ih nisam pratio. Sukobile su se u meni mašta i stvarnost. Osjećao sam se kao otrgnuta grana na pustoj ledini koju vjetar okreće i nemilosrdno tjera. Nigdje ni čuperka da se moja grana zakači za njega!

— Dobro! — izustio sam i okrenuo se, jer mi se učinilo da komesar primjećuje šta preživljavam. Ipak, nisam htio da mu to pokažem. Prkos i gnjev potisnuli su dotadašnje raspoloženje. A onda su počele da me muče stare, već nebrojeno puta ponavljane misli.

Bilo je mnogo težih zadataka od kuvanja. Izdržao sam sve, jer ljubav prema Partiji bila je u meni neizmijerna. Bio sam uvjeren da će kad-tad uvidjeti da nisam kriv i da ću dobiti satisfakciju.¹

Članovi Partije, jedan za drugim, odlazili su u malu udobinu, podaleko od mjesta određenog za moj posao. Posmatrao sam ih i mjerio raznim jedinicama za mjerenje. Izgledali su mi viši za glavu i u svemu tome sam vidio nešto' nedostižno.

A ja sam morao da mislim na svoj zadatak. Trebalo je da skuvam ručak, da izrežem meso, da ga saspem u četni kazan.

¹ Odlukom Kontrolne komisije CK KPJ, ova kazna mi je anulirana kao nepravilna.

zatim da izrežem hljeb na jednake komade i, naposljetku, da velikom bakarnom kutlačom podijelim ručak, vodeći, razume se, brigu o tome da svi dobiju podjednako »gusto« i »masno« i da nimalo ne pretekne.

Počeo sam da pripremam ručak. Tako sam nemilice kidao meso! Prikupio sam toliko drva kao da ću pet dana kuvati na ovom mjestu. Ukratko, rastrzao sam se, jurio tamo-amo, kao da sam bježio od nečeg i pokušavao da ublažim ono što me unutra razdiralo i peklo. Planula je vatra i izgledalo je, s vremena na vrijeme, kao da je kazan na lomači. Bila je to velika buktinja. Snažni ognjeni jezičci lizali su kazan. A ja uronuo u misli: »Druže, odlukom biroa isključen si... Danas ćeš biti kuvar, a mi ćemo svi biti na partijskom sastanku!«

Jezičci raspaljenog ognja već su dopirali iznad kazana. Odjedanput sam čuo buku avionskog motora. Konjovodac Pero je povikao:

— Šta radiš, bre?! Zar nisi čuo avion? Ugasi vatru, slijepče!

Zašto da gasim vatru? Neka me gađa i pogodi! Neka me nema! Četa je gotovo kompletna bila na sastanku i podaleko od mene. Prema tome, ako bi i bilo zla, borci bi samo ostali bez ručka i kazana, za mene nije važno! Neka gori i dalje! Ne gasim!

Pa ipak sam skočio. U tren oka razbacao sam ugarke na sve strane, i ubrzo od vatre nije ostalo ni traga. Avion se vratio i preleteo. Nije bio ni opazio zadimljenu prostoriju.

Osmjehnuh se. Šapatom izgovorih: »Da sam poginuo, reklo bi se: 'Dok smo mi bili na partijskom sastanku, Miloš je kuvao ručak. Bio je nesmotren, pilot ga opazio i ubio' .. .«

Opasnost je prošla i ja nastavio kuvanje. Vatra se ponovo razbuktala, a uporedo s njom i moja mašta. Pokušao sam da mislim na nešto drugo. Eto, volio sam matematiku i počeo sam u glavi da izvodim najrazličnije formule, od razlike kvadrata do ostatka u Tajlorovom redu. Ipak, jače od svega bilo je ono prvo... U dolinici je partijski sastanak, a ja kuvam ručak.

Iz sanjarenja me trgao kurir štaba bataljona:

— Gdje je četa?

— Na partijskom sastanku — odgovorih. — Na dnevnom redu je . — i počeo sam mu nabrajati sve ono što mi je komesar iznio, ne dopuštajući da me ma šta drugo pita. — A što tražiš četu? — priupitah.

— Treba da se odmah odredi jedna patrola prema Konjicu! — odgovori on.

Pazi, nije konspirativan prema meni! On onda shvata da sam ja na zadatku koji je častan kao i svaki drugi. On ne zna ono: »Dok mi budemo na sastanku, ti ćeš kuvati ručak«.

Kad bi me sad komandir odredio u tu patrolu! pomislih u sebi. Išao bih sve dalje i dalje do susreta s neprijateljem, do okršaja iz kog se ne bih vratio. Za takav zadatak bio bih oran i onda mi se ne bi moglo reći: »Dok mi budemo na sastanku...«

Kada se završio sastanak, tek tada sam se sjetio mog zaduženja. Kakvo razočaranje! Ni kapi vode u kazanu, a naokolo se širio miris zagorelog mesa.

Eto materijala da me kritikuju na prvom četnom sastanku: »Ti si, družo, nesavjesno shvatio zadatak!« A možda će neko reći: »Drug je to namjerno uradio, iz pakosti pustio da ručak zagori«. Pa zaključak: »Nećeš se ti, vala, skoro vratiti u Partiju!«

I tako sam nastavio da živim još dugo. Dugo, predugo — jer je svaki takav dan van Partije bio kao vječnost.

Partija je bila u meni, ali ja nisam bio u njoj.

Miloš VUKSANOVIC

U KONJICU

^^gdje u brdima sjeverno od Konjica, oko sela Bulatovića, odmaramo se na padini, u hladovini trešanja. Vise nad nama grane pune crvenih sočnih plodova, dovode u iskušenje. Navire voda na usta. Opojan san savladava mnoge. Vruće julsko sunce probija kroz granje i žeže nas, a tihi povjetarac ublažava žegu. Čudni su kontrasti koje preživljavamo. Prije neki dan smo cvokotali od hladnoće u onoj kišnoj noći na Treskavici, a danas se pečemo na julskoj žezi na padinama Bitovnje. Kako li će te promjene djelovati na organizam?

— Trešanja, trešanja daj, komesare! — viknu neko tobože kao kroz san, a drugi bunovan poskoči probuđen lomljavom grane na susednoj trešnji, s kojom na zemlju tresnuše dvojica iznenađenih i pomalo uplašanih berača.

To je komesar zakupio nekoliko stabala, a ekonomu poslali berače. Jedino je tako dopušteno nabavljati trešnje, i hranu uopšte.

Vlasnik dotrča i zakuka nad odlomljenom granom, neki drugovi počеше da ga tješe.

— Nije velika šteta, prijatelju. Vidiš i sam, bila je trula grana — objašnjava mu crnooki, uvijek ozbiljni Marko Radoman pokazujući prstom trulinu u korijenu grane. — Tako se prije nekoliko godina desilo mojoj trešnji ispod Varenika.

Ali tek kad je ekonom donio nešto kuna i pružio mu ih, vlasnik se smirio i brzo strpao novac u pohabani novčanik.

— Prolazi Stari! — ču se nečiji glas.

Grupa konjanika i nekoliko pješaka prolaze stazom uz brdo iznad nas. Tito zaustavi konja, glasno nas pozdravi; upita da li smo dobili trešanja; dodade da smo posao na pruzi dobro izvršili, obode konja i produži smejući se glasno, očito zadovoljan uspjehom u rušenju komunikacije Sarajevo — Mostar.

Tek što podijelismo trešnje, stiže pošiljka i od zaplijenjenih đakonija sa pruge. Sladeći se trešnjama razvezasmo priču ° pitomini našeg zavičaja.

Priču prekide komanda iz voćnjaka u kome se nalazila 2|
četa sa Burićem: I

— Sprema za pokret! |

Brzo se nadosmo na stazi koja vodi ka selu Hasanoviću. Idemo niz šumovitu padinu ka nekom potoku, vodič reče da se zove Kraljušćica. Kržljava šuma jedva skriva od pogleda osmatrača, ako se još neki osmjelio da ostane na okolnim brdima, iako je to još daleko. Ko zna ko se sve može naći po brdima okolo i ko sve obavještava Nijemce, Talijane i ustaše o našim jedinicama i pokretima!

Imali su pravo Orlandić i Petričević. Trešnje su učinile svoje. Mnogi istrčavaju iz kolone, sklanjaju se u šumarke praćeni glasnim smijehom i dosjetkama onih iz kolone.

Na golim zapadnim padinama Snježnika i Križa, brda visokih preko hiljadu metara, nadosmo grupice kuća sela Hasanovića. Osjećamo podozrivé poglede starijih seljaka koji su ostali da »čuvaju« kuće. Dok se razmještamo za počinak po rijetkim voćnjacima, primjećujemo žensku čeljad kako se brzo sklanja po kućama. Mladići su, po svoj prilici, mobilisani. Siromašne njive, već požutjele od ozimih usjeva, ne obećavaju dobar prinos. Ali i od te sirotinjske žetve dužni su svaku petu rukovet odvojiti za ustašku državu, reče nam jedan od seljaka u širokim crnim dimijama, sa fesom na glavi i bijelom košuljom ispod crnog prsluka.

Komandant Pero razgovara sa seljakom, želi da čuje nešto o stanju na ovom: terenu i iščeprka koji podatak o Konjicu. Po toj priči naslutismo da može doći do napada na Konjic, ali se niko ne usudi da o tome zapita komandanta. Princip tajnosti je stroga obaveza svih nas.

Prenoćismo i predanismo u Hasanoviću i odmorismo se toliko da osvježimo snage. Bataljonski intendant Andro Lompar i četni ekonomski pobrinuli su se za dobre obroke, pojačane sljedovanjem trešanja.

Poslije podne komandant pozva komandire i komesare četa i saopšti odluku o napadu na Konjic. Naš bataljon treba da napadne utvrđenu kosu Repovicu i da sa nje krene na železničku stanicu i dio grada na desnoj obali Neretve. Kragujevački bataljon će poći niz prugu od Ivan-sedla i lijevo od nas upasti u gornji dio grada, orijentišući dejstva ka mostu na Neretvi. Drugi crnogorski će pregaziti Neretvu negdje nizvodno od Konjica i napasti dio grada na lijevoj obali i kosu nad tim dijelom grada, sa koje se, vjerovatno, može tući mitraljezima i minobacačima dio grada i ulice na desnoj obali.

Prijatna julska noć pokri tamnim velom brda i jaruge. Kanjon Neretve utonu u mir.

Kao uhode krećemo u koloni ka Konjicu, stazom punom kamenja, i ljutimo se što naše kretanje odaju odroni pokrenuti našim koracima. Sela izgledaju mrtva, prazna; čak se ni lavež pasa ne čuje, ne bar u ovima koja do sada prođosmo. A možda su seljaci uvukli i čeljad, i stoku, i pse u kuće i staje i pritajili se dok vojska ne prođe. To je najprostija računica da se od nje sačuvaju.

Opet je pred nama duboka jaruga, a preko nje odmah kosa Repovica i na njoj, vjerovatno, dobro utvrđeni položaji ustaša.

Stojimo. Čekamo zadnja uputstva za napad. Pet minuta, deset minuta, a još ne krećemo. Petnaest minuta još stojimo. Šta je to s našim komandantom te nas noćas mimo običaja toliko zadržava? Mora da nešto krupno snuje.

— Uh, rođače, propadoh — požali se Ivo šapatom.

— Šta je, koji ti je đavo?

— Stomak, rođače! Trešnje, majku im božju!

— Pa?

— Kako pa, rođače, grom ga spalio! Svaki čas treba da pođemo, a ja ovakav. Eto, sad sam bio tu, iza plotu, i opet me tjera...

— Pa idi, šta čekaš?

— Idi, idi! Lako je to sada, ali zamisli da me uhvati u jurišu? I zaostati ne smiješ, naprijed ne možeš.

— A rugao si se drugovima kada je njih tjeralo iz kolone. Požuri, svaki čas možemo krenuti.

— Rugao, rugao. Šalio sam se, a ne rugao — doviknu Ivo trčeći prema plotu.

Dolazi komandant. I komesar je sa njim.

— Momci, kao što smo se dogovorili. Prva desno, Druga lijevo, Treća u rezervi. To pred nama je kosa Repovica. Krenite odmah.

Krenusmo. Noć je već na izmaku. Zora samo što nije bijesnula. Mora se žuriti.

— Šta misliš, Savo, o ovome? — obratih se Buriću misleći na skoro svanuće.

— Bolje je poginuti u jurišu nego u odstupanju — odgovori on i pođe za četom.

— Komandire, pokaži skojevcima kako se ratuje — obrati mi se Risto Lekić, zamjenik komesara čete, računajući na moje obećanje na zadnjem sastanku skojevaca da ću im u prvoj borbi pokazati kako se napada neprijateljjev puškomitraljez.

Shvatih Ristovu napomenu kao upozorenje i pozvah omladince Sava Nikaljevića i Vučetu Crnčevića da pođu sa mnom.

U trku se sjurismo niz padinu i uputismo¹ ka puškomitraljezu, koji je onako nasumce otvarao vatru s čuvika iznad pruge. Četa pođe za nama. Puškomitraljez je štektao dok smo se nas

trojica privlačili. Izgrebeni trnjem i dračama približismo se prilično puškomitraljezu i, po dogovoru, bacismo bombe. U trenutku eksplozije jurnusmo. Izbezumljeni puškomitraljezac je već bio okrenuo leđa ostavljajući mrtva pomoćnika. Uzeh puškomitraljez, Savo i Vučeta municiju i bombe koje je ostavio na položaju. Pođosmo naprijed. Lijevo se čuje ustaška komanda:

— Plotunskom paljbom, po neprijatelju u raži, pali!

Poslije njihovog plotuna opalih rafal puškomitraljeza. Odmah nakon toga niče iz raži streljački stroj 2. i 1. čete i jurnu na ustaše uz povike: »Uraaa, naprijed, proleterii!« Uz tresak bombi uskočiše čete u rovove, a ustaše bezglavim trkom pobjegoše prema gradu.

Bilo je očito da treba žuriti. Sporazumjeli se sa Savom i Vučetom da požurimo prema stanici. Ispalismo nekoliko rafala za ustašama koji su bježali niz Repovicu i potrcasmo prema stanici. Zvižde zrna oko nas, negdje klokoče mitraljez. Osjetismo opasnost kioja nas vreba i razmakosmo se. Vučeta zaljulja tanko hrastovo' stablo da privuče pažnju na sebe, Savo baci bombu daleko desno, da time zavara mitraljesca, a ja s puškomitraljezom pođoh prema stanici. Savo¹ i Vučeta me stigoše baš u trenutku kad mitraljez zaspu ubitačnom vatrom. Skočismo sa stijene visoke nekoliko metara i ja se stropoštah sa puškomitraljezom na šljunak kolosjeka. Uz oštri bol jedva se podigoh, kad mi priđoše Savo i Vučeta,

— Šta bi, jesi li ranjen? — upita me Savo.

— Ne znam. Nešto mi strašno sinu uz leđa.

Pipali su i zagledah, ali ništa ne nađoše. Ne dadoh im puškomitraljez, iako su željeli da mi olakšaju. Prebacismo se preko nekoliko kolosjeka na drvljenik pored oniske kućice, nedaleko od same stanične zgrade. Naslonih zbrojovku na krov kuće i osmotrih ustaški mitraljez na čuviku iznad dijela grada na lijevoj obali Neretve. Po klokotanju ocijenismo da to mora biti maksim. Naše rafale kao i da ne osjeti, klokotanje se nastavljalo. Zrna su dobovala po krovu stanične i okolnih zgrada, a u gornjem dijelu grada čula se žestoka paljba.

— Bojim se da je Treća imala gubitaka, uveo je Pero u borbu na samoj kosi — reče Burić, koji je upravo naišao. Onda upita: — A kako vi prođoste?

— Još ne znam — odgovorih uz rafal koji ponovo uputih mitraliescima na čuviku.

— Onoga ni vrag neće otjerati ako Drugi bataljon ne pređe na tu stranu. Ali dobro je, Raja je sa kragujevcanima gore prema onim kućama — dodade Burić pokazujući rukom na kuće u gornjem dijelu grada.

— Držaćemo most, pa kome opanci, kome obojci.

— A doveče preko mosta, — rekoš kao za sebe.

— To ćemo vidjeti — reče Burić i ode sa grupom iz svoje čete prema Kragujevcima.

U dijelu grada na desnoj obali Neretve nije ostao ni jedan živi ustaša. Ali mitraljez sa čuvika tuče li tuče. Nema još 2. bataljona, a već je uveliko dan.

— Sta je ovo sa Drugim bataljonom, zna li se? — upitah kurira koji dođe s porukom štaba da uspostavimo čvrst dodir s Kragujevcima.

— Bilo je naređeno da odustanemo od napada. Zato smo čekali ono pred svanuće. Komanda je, i pored toga, odlučila da se napada. Veza je odavno otišla prema Drugom bataljonu sa porukom da su naši u gradu i da oni pođu na svoj zadatak — odgovori kurir.

— Eno Drugog bataljona! — povika neko.

Uz čuvik preko Neretve vidjesmo streljački stroj. Mitraljez se više ne čuje.

Konjic je oslobođen.

Okupljeni pored stanične zgrade dočekasmo komandanta brigade, Koču, koji iznenada banu među nas.

— Uništite sve lokomotive, vagone, stanična postrojenja, stanicu i ustaški logor. Evakuišite sve što možete i izvucite jedinice iz grada, jer od Mostara intervišu prema Konjicu. Nije sigurno da će ih naša obezbeđenja zadržati. Treba brzo raditi — naredi kratko i ode u grad.

Plamen je već izbijao iz stanične zgrade kad pođosmo u guste sjenke drveća nedaleko od nje.

Nijesmo uspjeli ni predahnuti, a jedna grupa donese nekoliko bijelih sanduka punih šećera.

— Ovo je za bolnicu — objasni komesar Jovo. — Sto se ne mogne natovariti na konje, uzmite po torbicama, pa ćemo poslije prikupiti — dodade on i ponovo ode u grad.

Nekoliko sanduka za tili čas razdijelismo po torbicama. Krčkaju kocke šećera po ustima, a česma jedva odoljeva navali drugova.

— Po manje, drugovi, šećer je težak za stomak — savjetuje neko iz grupe.

Evo i komandanta Pera.

— Drugovi, — obrati nam se on — intervencija od Mostara je zadržana. Ostajemo u gradu. Razmjestite se za odmor i uspostavite red. Imajte u vidu mogućnost odbjeglih da nas napadnu. Nije isključeno da to pokušaju noću. Budite oprezni i na avijaciju, blizu su aerodromi kod Mostara i Sarajeva.

— Dani, ima li ranjenih? — obrati se neko našem doktoru, koji naiđe.

— Teško je ranjen komandir Treće čete, Rajko Korać — odgovori Dani i sjede uz drvo premoren od jurnjave od čete do čete.

Na naša zapitkivanja o Rajku, izrazi da sumnja da će preboljeti.

Čudan je ovaj naš doktor. Kad počne borba, on ne miruje. Juri od čete do čete. Nađe se i sa bombašima. Iznosi ranjenike iz najljućih okršaja. Hvata se u koštac s neprijateljevim vojnicima i redovno pobjeđuje. Mnogo mu vrijedi bokverska vještina kojom vlada od malih dana. Poznat je bio po tome i u obračunima s frankovcima na Zagrebačkom sveučilištu.

Vraćaju se drugovi iz grada i pričaju o punim magacinima i radnjama, gladnoj sirotinji i raznim zgodama i nezgodama. Rekoše da je Boško Dedejić Pop nogom razbio »Batin« izlog i razdijelio sirotinji obuću.

— Bolje da je i za mene našao kakve opanke — glasnu se na to Branko Mihaljević, podižući nogu i pokazujući raspalu obuću.

— Naći će se, valjda, nešto i za tebe kumašine, velik je grad — tješi ga ekonom Blažo Vučković tapšući ga po ramenu.

Vrijeme je da se razmjestimo za odmor. Pođosmo. Tek što uđosmo u grad, zabruja avion. Zaštekta mitraljez iz njega. Odgovorismo plotunima i otjerasmo ga prema Mostaru. Drugi, valjda, neće uspjeti da dolete do mraka, jer sunce je već zašlo.

— Ovdje, u ovu kuću, komandire, soba je čista i lijepa — pozva sa vrata jedne kuće snažni mitraljezac gustih smeđih brkova Nikola Đukanović i odvede me do domaće.

Starija žena, prosijede kose, čista i uredna, umotana u dugačku tamnu kućnu haljinu, dočeka nas sa osmijehom na licu i uvede u sobu.

— Evo, ovdje dva kreveta, izvol'te odmorite se — reče i pođe ka izlazu.

— Ali mi smo prljavi. Nađe se i po koja vaška, zagadićemo vam posteljinu. Bolje da se prigrčimo tu negdje, na podu.

— Bože sačuvaj! Samo se vi odmorite. Pa bože moj, opraće se! — odgovori ona i izađe.

Zar je moguće da se nalazimo u gradu na pruzi i da se možemo raskomotiti? O tome, eto, mislim. Već mjesecima se nijesmo svlačili za spavanje. Rijetko kad smo i obuću skidali s nogu, pa se ne snalazimo. Čudno nam je sve to.

— Eto tako, komandire — obrati mi se Nikola.

— Nadam se da ti neće biti ružno. Idem ja da nađem one moje.

— Kako to? Zar da ja ostanem sam ovdje? Ne, idemo zajedno, pa ću se ja vratiti sa još nekim. Inače treba da vidim kako su ostali smješteni i gdje su.

Nasmijasio se obojica, onako bez razloga, i izadoismo uz obećanje domaćici da ćemo se vratiti.

Po gradu izišao narod, zagleda nas sa interesovanjem. Mnogi su oduševljeni našim dolaskom. Siromašniji su nekako topliji, slobodniji, više sa nama razgovaraju, zapitkuju nas, daju objašnjenja, nude usluge.

— A nama pričali kako su vas uništili — dobaci jedan stariji musliman. — Imam i ja jednoga od moje krvi negdje u šumi — kaže očito zadovoljan što nas vidi.

Priče bi bilo danima sa ovim ljudima i po svoj prilici bi bile zanimljive, ali mora se na počinak.

Ceta je po okolnim kućama. Nikola je svršio posao sa svojima, pa je pošao sa mnom. Bila se već uhvatila noć kad zakucasmo. Zena nam otvori:

— A ja, djeco, čekam na vas. Moji su već legli. Evo večere. Izvol'te.

Na čistom stolu tanjiri, a pored njih nož i viljuška. U salveti zamotana vekna hleba, kakav odavno nismo vidjeli.

Večera je ličila na gozbu, a spavanje na pašine konake. Meki kreveti i čisti čaršavi, oprane noge i raskomoćeno tijelo!

— Da nije ovoga nesrećnog rata, lijepo bi bilo živjeti — izusti Nikola spuštajući se u postelju.

— E, da, lijepo, lijepo — odgovorih suvo, jer mi se sve ovo činilo toliko neobično i neprirodno da sam sumnjičavo gledao i na takav odmor i na prijateljski prijem domaćice.

Nikola je već uveliko hrkao, a meni san nikako da dođe. Čujem zveckanje posuda koje domaćica, po svoj prilici sada oprano, ostavlja na njegovo mjesto.

Ustadoh, opremih se i pođoh napolje. Domaćica me začuđeno pogleda i prije nego što izusti riječ ja se izvinih.

— Moram poći da obidem stražu. Odmah ću se vratiti.

Promuvah se malo po ulici, sretoh patrolu koja mi reče da je sve u redu i vratih se na spavanje.

NA MAKLJENU

Nalazimo se pred Prozorom. Naš vod dobio je zadatak da u toku dana, 10. jula, izvidi položaje severno od grada i na Makljenu.

Izlazeći iz zaseoka počinjemo da se penjemo. Sa nama je pošao iz zaseoka i čiča Marjan kao vodič. Gola i kamenita uzbrdica prilično je naporna, naročito posle obilnog ručka. Sva je sreća što odjednom pripucaše ustaše ispod nas, te nas to naterala da požurimo. Bila je to njihova patrola. Mi moramo što pre da izbijemo na vrh i zbog toga ne odgovaramo na ovu nepreciznu vatru iz daljine. Međutim baš u tom trenutku kretanje nam usporava naš bolničar. Pojeo je veću količinu kiselog ml'fa, masnu kajganu i druge đakonije koje vrlo neugodno i brzo deluju na ispošćeni stomak. Čelo kolone grabi i dalje ka vrhu, a začelje mora da se povinuje »majci prirodi i njenim čudima«.

— Prekini paljbu — dreknu Jova razdraženo prema zaklonu koji je bolničar izabrao.

Najzad smo se iskupili na vrhu i, sasvim prirodno, komentarišemo »najuzbudljiviji« događaj ove etape. I pored toga što je bio vrlo zabavan i pružao mogućnosti za raznovrsno tretiranje, odlučili smo da taj detalj ipak ne uđe u zvanične anale čete. Ako ne zbog drugoga, a ono zbog toga da ne bismo morali pomenuti i ručak koji je to izazvao — u kome smo svi učestvovali.

Zadatak je obavljen. Možemo da se vratimo u sastav bataljona s izveštajem da na Makljenu nema neprijateljskih snaga.

Mi smo prvi partizani koji su stupili na Makljen i naše »osvajanje« vrha više je ličilo na turističko-planinarsku akciju nego na izviđanje. Doduše, pod nama se vidi Prozor i svesni smo da je pun ustaških vojnika. Čudesan prizor je to za nas: gledamo slobodno u varoš gde je život, makar i prividno, mirnodopski. Verovatno sad ljudi sede kod kuća i odmaraju se posle ručka, što je i razumljivo, uostalom. A kako je sve to

daleko od nas, kako smo svi željni naših domova, soba, kućeraka. Kako nas ova čudesna slika, sa naizgled idiličnim mirom, podseća na rodni kraj, grad, na naše najmilije, koji su ostali za nama, tamo u našoj, tako bliskoj, a ipak udaljenoj, porobljenoj Srbiji. Razmislili smo se i beremo šumske jagode. Toplo sunce prži i većina je svukla košulje, sunča se. Još malo pa ćemo da krenemo natrag, u sastav bataljona.

Odjednom primetismo kolonu vojnika, oko dva kilometra udaljenu od nas. Oni nas ne vide jer baš zastadoše na ivici šumarka. Kolona se rastura radi odmora.

Među nama nastaje nagađanje: da li su Nemci, ustaše, četnici, domobrani ili partizani? Nismo se mogli nagoditi. Između njih i nas prostire se blag prevoj, obrastao šumom, pa mi se učini da je vrlo lako izvideti situaciju. Stoga pođoh u izviđanje sam, jer se osećam odmornim. Jednostavno rečeno, olako sam shvatio zadatak, a ni ostali ga nisu shvatili mnogo ozbiljnije. Tome je doprinelo divno sunčano vreme i dobro raspoloženje.

Put vodi kroz divnu šumu i žurnim koracima grabim napred, pomalo gonjen neizvesnošću. Postala nam je to već zajednička osobina — sve želimo odmah da saznamo, ništa da ostane nejasno. Uostalom, na taj način nadoknađujemo, donekle, neprijateljevu nadmoćnost u naoružanju i brojnosti. Šumski puteljak vodi preko prevoja i ja, omamljen divnom prirodom, postepeno postajem sasvim bezbrižan. Podsećam se na Košutnjak, na naše omladinske izlete, na kojima smo se, u stvari, pored provoda i rasonode, pripremali i za ovu našu veliku borbu. Raščlanjavam u sebi taktiku naše borbe... Uostalom, gotovo sam siguran da ću naići na partizane, na partizane iz Prozora, pa nagađam na kakav ću prijem naići kod tih drugova koje još ne poznajemo.

Kako se dogodilo da sam se odjednom našao, tako reći, među njima a da me nisu primetili, ostaće za mene tajna. Prosto je neshvatljivo kako sam nesmotreno naleteo na njih, a mogao sam ih primetiti i sa razdaljine od sto metara i da se trkom vratim u vod, među drugove, koji nestrpljivo očekuju izveštaj. Stojim gotovo skamenjen, zaprepašćen, i prosto ne znam šta da uradim. Zar sam se toliko zaneo i opio ovim divnim danom da učinim hiljadu gluposti odjednom?

Prva misao bila je — bežati se ne može! Uvukao sam se u žbun i pritajio se. Najbliža grupa ležala je i sedela razbaškarena ispred mene na nepunih deset koraka. Da, to su ustaše, i to od onih ozloglašanih Francetićevih »crnaca«. Ima ih oko šezdeset, do zuba naoružanih. Pripadaju garnizonu u Prozoru, a zadatak im je kao i naš — izviđanje! Eto, to sam mogao da

uočim i sa sto metara, i moj zadatak bi bio dobro obavljen. Ovako, ležim u žbunu, celom svetu nekoristan, a najmanje mojim drugovima.

Strah ne osećam, zaklon od pogleda je odličan. Međutim, bespomoćni bes me razdire. Trebalo je da sam već kod drugova i da im javim pravo stanje.

Ustaše ustaju i prolaze pored mene na korak-dva. Idu istim putem kojim sam ja došao, idu prema vrhu Makljenja, prema mom vodu.

Izlazim na čistinu i u blizini zatičem mladića — čobanina. Gleda me zapanjeno i ne shvata šta se zbiva. Začelje ustaške kolone još se vidi. Razrogačenim očima gleda u titovku sa petokrakom i nije kadar da progovori ni jednu reč. Prolazi nekoliko trenutaka i on se postepeno snalazi; njegova zbunjenost je razumljiva, jer sigurno nije očekivao da će se ovde i na ovakav način sresti s partizanom. Vremena za objašnjavanje u ovom trenutku nema, već se samo raspitujem o ustašama, koliko ih je bilo i gde se nalaze njihovi položaji na prilazima gradu i u okolini. Slična pitanja, samo o nama, postavljale su mu i ustaše. Uostalom, to je i normalno, oni se raspituju za nas, a mi za njih. Povedoh ga sa sobom, za svaki slučaj, jer možemo već izjutra da krenemo u napad na Prozor, a ne bi bilo dobro da ustaše dobiju ma kakve podatke o nama. Idemo iza ustaša i mladić mi uz put priča o njihovim nedelima, o tome da je partizanski pokret u okolini tek u začetku, ali da se o našim podvizima, naročito o rušenju železničke pruge Sarajevo — Konjic, ispredaju skoro neverovatne priče, da su ustaše preplašene i vrlo uznemirene u Prozoru.

Ispred nas se čuje puškanje: ustaše su naletele na našu zasedu. Međutim brzo se vatra prekinula i mi produžavamo oprezno u pravcu položaja voda. Uskoro izlazimo na čistinu, primećujemo zaklon našeg mitraljeza i sav srećan jurim drugovima u susret. Potpuno sam zaboravio na znak raspoznavanja, to jest da sam prethodno morao na vrh puške da stavim titovku i da je podignem uvis. Ali sad je i ta nesmotrenost nevažna, opet sam među drugovima.

Polazimo u sastav bataljona i u kasno veče stižemo.

Stevan VARGA

BRAVO, RUDARI!

^Pokret se nastavlja prema Prozoru. Prepadi iz utvrđenog ustaškog garnizona mogli su da ugroze naše kretanje ka Bosanskoj krajini. Zato je Vrhovni štab naredio da se Prozor oslobodi. Razvila se dvodnevna ogorčena borba. Naše jedinice vrše jak napad. Prvog dana vodili smo borbu za neke isturene položaje oko grada, sa kojih su nas ustaše odbacili izvršivši jak protivnapad. Pred smiraj dana novim jurišem uspjeli smo da ih povratimo.

Napad na sam grad ipak nismo mogli izvršiti dok ne uništimo uporišta ustaša na Kozjim stjenama, na grebenu koji se proteže iznad Prozora. Odatle je dobro naoružana ustaška posada u jačini od 150 vojnika mogla tući naše borce ne dopuštajući im da se približe gradu.

Komandant bataljona, Pavle Jakšić, pozvao je komandira Rudarske čete, Doka Zavadu, i izdao mu kratku zapovest da likvidira Kozje stjene i time olakša prilaz Prozoru.

Komandir je naredio da se spremimo za pokret. Naša četa je tada brojala trideset četiri borca, jer su mnogi bili izbačeni iz stroja u dotadašnjim borbama po Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni.

Za nekoliko trenutaka četa je bila postrojena i spremna za pokret. Saopštavajući nam zadatak, komandir nas je upozorio da je uporište veoma dobro utvrđeno.

Da bi zavarala ustaše, četa je krenula mimo Kozjih stjena ka nekom selu u koje smo stigli oko 18 časova. Prilikom pokreta ustaše su nas pratile mitraljeskom vatrom sa Kozjih stjena i iz grada, jer su mislile da se povlačimo.

Prenočili smo u šumi kod tog sela i sutradan, 13. jula rano, u 3 časa, izvršili smo pokret preko teško prohodnog terena. Vraćali smo se u pravcu Kozjih stjena sa namjerom da dodemo iza leđa ustaškom utvrđenju.

Jutro je bilo tmurno, počela je da pada kiša — a gusta magla počela je da se kovitla ispred naših očiju. Po šumskim proplancima bilo je mnogo jagoda, poneki od boraca saginjao se da bi koju ubrao.

— Brže, drugovi, zakasnićemo, naši čekaju na nas — opominjao je komandir.

Najedanput nastade u četi neko komešanje. To se Bočo Pilović Krasni Brale, kako smo ga zvali, molio Svevišnjem da kiša i dalje pada, da bismo se lakše približili ustašama. Zahvaljujući šumi i kiši približili smo se neprijatelju s leđa što se najviše moglo. Šuma je već ostala za nama. Gledamo ustaše, njihove rovove, oružje. Njih ima oko sto pedeset, a nas svega trideset četiri, s malo municije — na puškomitraljeze po sto metaka, a na puške po pet do šest. I, retko u koga poneka bomba.

Borbeni raspored je već bio izvršen.

Na naše iznenađenje, na ivici šume pojavi se jedan ustaša, verovatno, radi svoje potrebe. Nos u nos susreo se sa Nikolom Bubalom. Jedan tup udarac, i ustaša je ostao nepomičan na zemlji.

Ispred nas su se čuli dugi mitraljeski rafali. Ustaše su gađale naše drugove koji su se već u toku noći primakli Prozoru, računajući s našim sigurnim uspehom. Jedan od ustaša okrenuo se u pravcu nas i ugledao Doku Zavadu. Misleći da je njegov saborac koji je malo pre toga otišao u šumu, ustaša mu doviknu: Ej, Jože, ajde, požuri da vidiš kako komunisti bježe.

Više se nije moglo čekati. Komandir glasno zapovedi da otvorimo vatru.

Grunuše rafali iz naših puškomitraljeza, planuše bombe. — Juriš, ura, napred proleterii!

U jednom naletu naši borci se nadoše u rovovima ustaša. Ne znajući šta da rade, ustaše se dadoše u bekstvo, ostavljajući za sobom mrtve i ranjene, ratnu opremu, oružje i municiju, koja nam je dobrodošla. Kozje stjene su zauzete zahvaljujući dobro spremljenoj taktičkoj varci.

Pri polasku na zadatak bio je ugovoren znak da se na Kozjim stjenama istakne crvena zastava. Zastavu je postavio Nikola Bubalo. Kada se zastava zalepršala, čuli su se povici naših boraca iz prozorskih kotlina: »Bravo, rudari! Živeli, rudari«.

Radost i uzbuđenje prekinula je iznenadna žalost u četi. Poginuo je hrabri mitraljezac Stevo Mihajlović. Noseći talijanski puškomitraljez, gonio je ustaše i kôsio ih. U tom naletu, ne videći da mu je izostao pomoćnik, našao se licem u lice sa jednim skrivenim ustašom, u trenutku kad mu je šaržer u puškomitraljezu bio prazan. Ustaša ga je pogodio u čelo.

Sa Kozjih stjena smo posmatrali kako naši borci stežu obruč oko varošice. Primičući se korak po korak, polako su se prebacivali u grad i nastavljali borbu za svaku kuću.

Nešto oko 14 časova, trećeg dana borbe, Prozor su oslobodile 1. proleterska i 3. sandžačka brigada. U centru grada zalepršala se crvena zastava.

Ljubo MILOSEVIC

JURIŠ NA KOZJE STJENE

Ne čujno smo se kretali uz Kozje stjene. Što bliže neprijatelju bez borbe. Lagano, korak po korak. Kiša je padala. Vetar je njihao grane i njegov šum je skrivao naše korake. Još nekoliko koraka. Zatim smo stali i po već unapred pripremljenom planu razmestili se. Vetar je i dalje duvao i skrivao naše prigušene dozive. A neprijatelj je bio tu, pred nama, ne dalje od dvesta koraka.

Čekali smo zoru. Bili smo deo napadačkih snaga koje su imale zadatak da oslobode Prozor i da omoguće nesmetan prolazak naših snaga u pravcu zapadne Bosne. Vrhovni štab je angažovao za to 3. sandžačku brigadu i naš Kraljevački bataljon. Ovo važno uporište branile su znatne ustaške snage. Najvažniju tačku u odbrani Prozora, Kozje stjene, držala je dobro utvrđena satnija Francetićevih legionara u 28 bunkera. Na te položaje upućena je Rudarska četa. Pošto nismo imali dovoljno municije, morali smo prići što bliže rovovima, a zatim jurišati.

Sa Kozjih stjena i okolnih brda čuli su se povremeni pucnji. Dugi rafali teških mitraljeza povremeno su parali tišinu. Njihovi oštri metalni zvuči nadjačavali su vetar. Pokušavao sam da odredim sa kojih položaja se puca. Borci su ležali u zaklonima pogleda uprtih u mrak. Bili su svesni zadatka koji ih čeka u zoru.

Vreme je sporo odmicalo. Neke čudne, rastrgane misli počеше da me obuzimaju. Valjda zato što je daleko zora. Ne volim kad dugo čekam. Danas je 13. jul. Već godinu dana ratujemo. A meni se čini da je prošao tek jedan mesec. Brzo živimo. Zato su mi se i događaji smešali u glavi. Pokušavam da se setim nekih pojedinosti iz ovih ratnih meseci.

... Bilo je isto ovako toplo letnje vreme kada sam sa grupom mladića, radnika iz mitrovačkog brodogradilišta, otišao u Mačvanski odred. Bili smo mladi, neuki u ratovanju. Pevali smo o slobodi i čuvali obale Drine i Save. A onda su nas čelikom nadjačali. Povlačili smo se natapajući svaku stopu krvlju. I učili se da ratujemo.

U Užicu smo čuvali stražu dok je zasedao prvi narodno-oslobodilački odbor za Srbiju. Hteli su da nas unište. Kadinjača ... Zlatibor. Slavna ratišta u prvoj neprijateljskoj ofanzivi obeležena su krvlju najboljih drugova.

Rudo. Stvaranje 1. proleterske brigade. I evo kako već više od šest meseci ratujemo kao njeni borci ...

Iz misli me prenu tišina. Kao da je prestalo da puca. Koje je vreme? Koliko ima još do zore? Ponovo me obuže strepnja. Da je još samo malo municije. A ovako? Tih pet do šest metaka ne smeju da promaše.

Najzad poče da sviće. Već nazirem lica boraca. Bila su kao od kamena isklesana. Čvrsto su držali oružje i čekali. Ispred nas bleska vatra i oko nje grupa ustaša. Čeretaju. Drugi se dozivaju ili pevaju.

— Bubalo — dozvah puškomitraljesca.

— Ja — odazva sé on šapatom.

— Hoćemo li da se pripremimo? — šapnuh.

... Razmišljam o ovom *snažnom* momku sa kojim već nekoliko meseci ratujem. Za kratko vreme postao je ponos naše čete. Pre rata je radio kao rudarski radnik u Trepči, odakle je i došao u partizane. Lopata mu je raširila šake, te drži šarac kao igračku. Pre neki dan smo napadah železničku stanicu Brđane. Imali smo sreću da na stanici zatečemo voz prepun vojnika i putnika. Za tren oka bilo je sve gotovo. Stotinak domobrana razoružano je i pušteno kući. Nekoliko ustaša dobi zasluženu kaznu. Bubalo je šetao pored vagona sa šarcem o vratu. Nosio ga je lako kao automat. Gledali su ga domobrani sa nekim divljenjem i strahopoštovanjem. Kad dođu kućama, verujem da će pričati o ovom partizanskom mitraljescu ...

— Krećemo! — šapatom se prenosi naređenje.

Polako, skoro na prstima približavali smo se neprijatelju. Oči gutaju mrak. Svaki je pripremio bombu. Steže je u rukama. Čujem kako je Bubalo otkočio šarca. Jedna grupa bombaša poslata je da se podvuče s leđa ustašama i da ubaci bombe u rovove. Očekujemo njihov početak.

Proko Žigić je iznenada, zbog nestrpljenja, opalio prvi metak u ustaše oko vatre. Najednom, zagrmeše i bombaši. Kao jedan jurnuše proleter. Nakačismo se na leđa onima koji su bežali od vatre. Prasak bombi nadjačavao je proleterski poklič: »Juriš, proleter!« Jurnuše rudari na rovove. »Ura! Napred proleter!« Mešali su se pucnji, jauci ranjenih i prasak bombi. Pomešali smo se sa ustašama. Kao zveri branili su Francetićevi crnokošuljaši rovove. Iz dubodolina dopire kao eho: »Napred, proleter!« Sa svih strana čuje se pucnjava. To Sandžaklije i naša 1. i 2. četa jurišaju na grad. Rudari nasreću na rovove.

Nestalo nam je bombi. Zato bacamo i kamenice. Ustaše poslednjim snagama pokušavaju da nas zadrže. »Ura! Ura! ... Seci Bubalo! Bravo, »Isuse«! ...«

Uskačemo u rovove. Preneražene ustaše u paničnom strahu ostavljaju oružje, beže niz strminu prema gradu. Kozje stjene su u našim rukama.

Osvojili smo dominantnu tačku ~ neprijateljeve odbrane. Prevarili su se ustaški komandanti: mislili su da će sa odabranom posadom, odbraniti Kozje stjene, a time samim i Prozor.

Ističemo crvenu zastavu na vrhu i palimo vatre, da bismo obeležili dostignute položaje. Na drugim položajima se još puca. Zapaljene vatre u cik-cak rasporedu označavaju dostignute linije ostalih bataljona. Obruč oko Prozora se postepeno steže. Nastavljamo nastupanje prema gradu.

Nedaleko od zaklona, koji sam za sebe odabrao, ječi ranjeni »legionar«. Otpuzah do njega. Već je umirao. Uzeh mu ustašku legitimaciju. Devetnaest godina.

Dan je već ovladao. Varoš je ispod nas. Obruč je sve uži. Neprijatelj se skriva po kamenim kućama i odatle puca. Gruva naš kraljevački top — pito. Iza svakog kamena se puca. Žilavo se brane ustaše. No sve je manje mesta odakle mogu da pucaju. Čuje se prasak bombi. Dobro nišane proleterci. Za nas je skup svaki metak.

Skoro je podne. Kiša opet počinje da pada. Borba jenjava. Ustaše utvrđene u kuli daju poslednji otpor. Nekoliko direktnih pogodaka iz topa učutka i ovo poslednje uporište. U gradu zavлада tišina.

Prozor je slobodan. Put za zapadnu Bosnu je otvoren.

Postrojavamo se iznad razrušene škole — radosni i ponosni. Stanovništvo nas sa čuđenjem gleda. Mnogi od njih nisu verovali u našu snagu. Ta ustaše već mesecima seju laži o nama. Pored nas Sandžaklije sprovode uhvaćene ustaške doušnike. Za nedela će im se suditi.

Snažno odjekuje pesma u gradu. Partizani slave pobjedu.

Vojin JULOVIC

OSLOBOĐENJE PROZORA

B orba za oslobođenje Prozora razvijala se u dva dela — u osvajanju polaznih položaja za napad, a zatim u neposrednom napadu na neprijateljski garnizon.

Pred zoru, 11. jula 1942. godine, naš bataljon je izvršio pokret iz sela Uzdola i do svanuća, bez borbe, stigao u neposrednu blizinu Prozora. Imali smo zadatak da zajedno s jednim bataljonom 3. sandžačke brigade posednemo pogodne položaje oko varošice i blokiramo neprijatelja. U toku dana trebalo je da bataljoni vrše izviđanje u vezi sa napadom koji je imao da usledi 12. jula u 3 časa ujutro.

Prozor se nalazi u jednoj uvali, uklešten među brdima, pa smo mogli da vidimo samo krovove nekoliko kuća, iako smo bili vrlo blizu. Neprijatelj se nigde nije pojavljivao, te smo jednog trenutka pomislili da je pobegao, zaplašen našim velikim uspehom na pruži Sarajevo — Konjic. Dok smo razmišljali o tome da pošaljemo patrolu da izvidi ima li neprijatelja u gradu, neko je primetio nekoliko vojnika na groblju. Kretali su se oko zamaskiranih rovova i zemljanih bunkera. Jasno nam je bilo da nema ništa od naših pretpostavki da je neprijatelj pobegao i da ćemo bez borbe ući u grad.

Počeli smo da se pripremamo za napad.

Sa isturenim delovima 1. i Rudarske čete bataljon je poseo položaje na kosama, oko jednog kilometra severoistočno od Prozora, i to: od Kumbata preko sela Kulaglića do serpentina na putu Prozor — Gornji Vakuf u visini sela Naukovića. Jedan vod 2. čete upućen je na Debelo brdo sa zadatkom izviđanja i obezbeđenja sa pravca Gornjeg Vakufa.

Prema podacima kojima smo raspolagali, u garnizonu su bile manje neprijateljeve snage: oko dvesta ustaša i žandara. Međutim stvarna situacija je bila drugačija. Neprijatelj je 10. jula dobio znatno pojačanje od preko dvesta novih vojnika, uglavnom ustaša, o čemu nismo bili obavešteni, pa je sa jačim snagama zaposeo prednje položaje za odbranu varoši u selima Borovnici, Paljikama, Gmićima, na Mejdanu, Debelom brdu i Makljenu, što je znatno izmenilo situaciju i pričinilo nam nepredviđene teškoće.

Oko 9 časova jedna četa ustaša, pokretom od serpentina seoskim putem ispod Debelog brda, iznenada je napala na isturene delove 1. čete u selu Naukovičima i Kulaglićima, koji su bili orijentisani na osmatranje prema Prozoru. Borbu ovih naših delova podržavao je sa jednog uzvišenja naš teški mitraljez, kojim su bili ojačani. No oni su se ubrzo našli u veoma nepovoljnom položaju — između neprijateljevog garnizona i ustaša koje su napadale bočno i s leđa. Jedna desetina se povlačila stazom ispod Kozjih stjena, a druga je pokušala da se povuče ispod sela Kulaglića, ali se sudarila prsa u prsa s novom kolonom ustaša koja je iznenada izbila od Prozora.

Pošto je ova desetina bila primorana da se povlači brisanim prostorom preko jedne livade, obe grupe ustaša otvorile su na nju strahovitu unakrsnu vatru s bliskog odstojanja. Videvši da se desetina našla u kritičnom položaju, mitraljesko odeljenje sa kote 869 nije se povlačilo, već je sa dobro maskiranog položaja u jednom' žbunu otvorilo vatru po ustašama, koje su, vrišteći iz sveg glasa, jurile kao pomahnitale.

Kada se desetina srećno izvukla bez gubitaka, zaleglala je za neku ogradu i otvorila vatru na ustaše da bi zaštitila izvlačenje mitraljeskog odeljenja, koje se već nalazilo u poluokruženju. Pošto su ustaše svu pažnju dotle bile usredsredile prema delovima 1. čete koji su se povlačili, nisu ni primetile tačan položaj mitraljeskog odeljenja dok ono nije počelo da se povlači. Tek kada su se tri pognute prilike s mitraljezom na leđima pojavile iz zaklona, sva vatra neprijatelja koncentrisana je na njih. Ustaše su, uz paklenu vatru i vrisku, pojurile za njima vičući: »Hvatajte živ mitraljez!« Pucalo je najmanje po pedeset ustaša na jednoga mitraljesca. Meci su pljuštali kao kiša. Izgledalo je da se odatle niko živ ne može izvuci. Ali, kao što se inače u ratu dešava, mitraljesci su se izvukli iz situacije u kojoj je izgledalo da je to nemoguće čak da imaju i po deset života. Ostao im je samo jedan sanduk sa dvesta metaka mitraljeske municije. Teški mitraljez je posle nekoliko minuta ponovno, sa novog položaja, prkosno kosio po ustašama.

Komanda čete je sa ostalim svojim delovima pokušala da zadrži nadiranje ustaša dejstvom sa brda Krmske glave, ali je snažnim naletom nadmoćnijeg neprijatelja četa ubrzo bila potisnuta i sa tih položaja. U nastojanjima da po svaku cenu obezbedi izvlačenje svih delova bez većih gubitaka, s puško-mitraljescima je ostala u zaštitnici i Olga Jovičić Rita, politkomesar 1. čete. Pri prebacivanju pred samim streljačkim strojem ustaša, ona je bila smrtno ranjena. Borci su protivnapadom jedva uspeli da je izvuku.

Ustaška kolona koja je potisnula 1. četnu, potpomognuta drugom iste jačine, koja je nastupala od Prozora takođe ka

Krmskoj glavi, neposredno je bočno ugrozila i položaje Rudarske čete na Kumbatu, te su i rudari zbog toga bili primorani na povlačenje. Pozadinski delovi bataljona, radni vod i sanitet, pošto je neprijatelj vrlo brzo nastupao, jedva su uspeli da se izvuku, ostavljajući neprijatelju kazane u kojima je bila već skuvana hrana.

Tako je neprijatelj bio ovladao našim polaznim položajima za napad, pa je time i sam napad bio doveden u pitanje. Međutim, pošto se bataljon u toku povlačenja bio prikupio na istočnim padinama Krmske glave, odmah je, po naređenju komandanta, prešao u energičan protivnapad i na juriš povratio izgubljene položaje. Našli smo čak i sanduk s mitraljeskom municijom, koji ustaše nisu stigle da odnesu. Jedino je neprijatelj zadržao povoljnije položaje na severu i severoistoku.

Vod 2. čete koji je bio upućen na Debelo brdo naišao je na jače snage neprijatelja, pa se bez borbe povukao u sastav bataljona, tako da su ustaše čvrsto posele Makljen, Debelo brdo i Kozje stjene sa oko 250 vojnika. Preduzeli su bombardovanje sela Blaca, Ljubunaca, Hera i drugih.

Ovako živa i žestoka borba smanjila je naše ionako oskudne rezerve u municiji. Bataljon je raspolagao pre borbe sa svega po deset do petnaest metaka na borca. Sada je stanje bilo još teže. U takvoj situaciji sa raspoloživim snagama nije se mogao u predviđeno vreme izvršiti napad na garnizon, već je on odložen za drugu noć, to jest za 13. jul u 2 časa i 30 minuta izjutra — dok se prikupe ostali bataljoni iz 3. sandžačke brigade.

Izmenjen je unekoliko i sam plan akcije. Pre napada na sam grad trebalo je najpre likvidirati neprijatelja na Kozjim stjenama, koja je neposredno dominirala nad Prozorskom kotlinom. Sa položaja na njoj, ustaše su mitraljeskom vatrom efikasno tukle sve prilaze gradu sa istočne i severoistočne strane.

Rudarska četa je dobila zadatak da u toku noći likvidira na prepad Kozje stjene. Ona je krenula na izvršenje zadatka još u toku dana, 12. jula, i pre večeri stigla do Crnog vrha. Međutim noću nije mogla ići dalje jer je naišla na teško prohodan teren, a nije tačno znala ni gde se nalaze prvi neprijateljevi položaji. Zanoćila je u šumi. Kad je u zoru krenula u napad, nastupala je vrlo sporo i oprezno, da umesto iznenađenja ne bude sama iznenađena.

Već je svanulo. Jutarnje sunce zaklanjali su tamni oblaci. Počela je da pada letnja kiša krupnim kapljama, pretvarajući se postepeno u kratak pljusak. Čas predviđen za početak napada već je davno bio prošao. Na položajima ostalih jedinica već je bila zavladala nervoza i neizvesnost. Pitah su se šta je sa rudarima, jer su svi znali da čitav napad zavisi od njihovog uspeha.

U tom času začuše se prvi pucnji, a zatim žestoki prasak bombi i poklič boraca Rudarske čete, koja je bila uspela da se neopaženo privuče u neposrednu blizinu neprijateljevih položaja, odakle je silovitim jurišom upala u rovove i bunkere, koje su borci osvajali poslednjim mecima i ručnim bombama. Posle kraće borbe prsa u prsa, neprijatelj se dao u bekstvo i Kozje stjene su bile zauzete.

Na jurišni poklič Rudarske čete počeo je opšti napad. U brzom naletu su 1. i 2. četa i prateći vod likvidirali neprijatelja u selima Kulaglićima i Naukovićima. Tu su se još sudarili i sa delovima koji su bežali s Kozjih stjena. Već tu je zaplenjeno nešto municije, što nam je omogućilo da i mi otvorimo jaču vatru puškomitraljezima.

Produžili smo napad pravo na grad. Levo krilo 1. čete prodrlo je na oko sto metara od prvih kuća, ali je bilo zaustavljeno jakim bočnom vatrom neprijatelja sa groblja, pa je moralo da napusti zauzete položaje i da se povuče nešto unazad. Desno krilo je bilo zaustavljeno ispod serpentina — pred utvrđenim grobljem. Tu se razvila ogorčena borba, koja je trajala sve do podne, ali bez rezultata.

Jedna grupa ustaša izvršila je protivnapad prema selu Gmićima sa namerom da probije naš obruč i da se tuda izvuku iz grada prema Gornjem Vakufu. Dočekao ih je jedan bataljon 3. sandžačke brigade. Posle žestokog okršaja, grupa se ponovo sjurila prema gradu, a tada smo ih mi dočekali bočnom vatrom. Među ustašama je nastala opšta pometnja. Mogli smo im naneti velike gubitke, ali nismo imali dovoljno municije.

Ispod sela Paljika, takođe prema Sandžaklijama, ležao je u strani iza bedema streljački stroj ustaša koji smo¹ lepo videli. Naša teška bređa je otvorila vatru po njima. Iako je bilo dosta daleko, streljački stroj ustaša, dobivši vatru iza leđa, brzo se osuo i povukao prema gradu.

Neprijatelj pred nama se uporno branio. Prikupljah smo poslednje metke i bombe za grupu bombaša (Siavomir Petrović Zavrzan sa puškomitraljezom, Slavoljub Mirković Artem, Dušan Dozet Dudo, Momo Dugalić i drugi). Ona se pripremala za konačan juriš na neprijatelja u rovovima i bunkerima na utvrđenom groblju. Grupa je raspolagala sa dosta ručnih bombi, ali samo sa po pet metaka na pušku i po jedan pun okvir od dvadeset metaka na puškomitraljez.

Pod zaštitom naših mitraljeza, grupa je krenula preko pšenice, pored jedne ograde, u juriš na neprijatelja. Posle nekoliko trenutaka planule su prve ručne bombe. Kroz dim i prašinu od eksplozija, bombaši su uskakali u rovove bacajući sledeće bombe napred. Crne ustaške prilike počele su da iskaču¹ beže iz rovova i bunkera prema gradu. U tom času je ceo

bataljon prešao na juriš. Groblje je palo. Ustaški puškomitraljezac nije uspeo da ponese svoju municiju iz bunkera. Zavrzan je zgrabio torbu s punim šaržerima municije i plakao od radosi, grlio i ljubio drugove koji su sa njima jurišali.

Prodrli smo u varoš. Neprijatelj je bio razbijen. U gradu je pružao samo pojedinačan otpor. Znatniji otpor pružen je iz žandarmerijske stanice koja se nalazila na samom ulazu u grad, na raskršću puteva. No tu je neprijatelj bio brzo savladan.

Opšte rasulo i panika zavladali su među ustašama. Neke ustaše koje su pokušale da se presvuku hvatali smo u gaćama i košuljama. Jedan je pred nama izvršio samoubistvo bombom da ne bi pao živ u ruke. Oni su u buljucima pokušavali da se probiju iz grada. Bataljoni 3. sandžačke brigadé su ih dočekivali i tukli.

Borba u gradu vodila se još oko jedne utvrđene stare turske kule koju su napadale Sandžaklije. Odjeknule su poslednje eksplozije i rafali. Ubrzo je i sa kule prestao otpor. Oko 14 časova grad je bio oslobođen. Narod je počeo da izlazi iz skloništa u kojima je proveo tri dana od kako je počeo naš napad.

U borbi za Prozor ubijeno je 150 vojnika, zarobljeno 130 ustaša i 12 žandara, a oko 200 ih je uspelo da se probije i pobegne preko planina za Fojnicu. Pao nam je u ruke bogat ratni plen: jedan minobacač, dva teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza i veća količina pušaka i drugog ratnog materijala, a od naročitog značaja je bila velika količina municije. U varošici smo pronašli naše kazane koje su nam ustaše bile zaplenile prvog dana borbe, ali ih nismo uzeli, mada su bili puni hrane, jer smo našli bolje, koje su ustaše ostavile.

Iako se borba vodila u sasvim neravnopravnim uslovima po nas, mi nismo imali velikih gubitaka. Iz našeg bataljona poginuli su Olga Jovičić Rita, omiljeni politkomesar 1. čete, i Stevo Mihajlović, neustrašivi puškomitraljezac Rudarske čete, kome oružje nije nikad zatajilo u borbi. Pobedu su odnele hrabrost i umešnost naših boraca, koji su s malo municije vešto osvajali jedan po jedan položaj neprijatelja i desetkovali njegove snage. O tome svedoči i detalj iz izveštaja sreskog načelnika iz Prozora, koji je, između ostalog, pisao:

Napad je izvršen sa južne i sjeverne strane, ali neopisivo jak.

U Prozoru od naših snaga bile su dvije satnije ustaša i jedna pripremna bojna, te oružnika i organa rizničke straže, dakle ukupno naoružanih oko 400 (četiri istotine). Kad je napad počeo, nastala je među pučanstvom panika, a naše naoružane snage primile su borbu; ali kako je neprijatelj bio brojno nadmoćniji, među

kojima se primećuju birani i vešti borci, predvođeni pod zapovjedništvom stručnih osoba bivših jugoslovenskih časnika, njih oko 800, naoružanih puškama, bombama, lakim i teškim strojnica i sa 2 bacača mina, naše snage, osim oružnika nemajući dobre i izvježbane vođe, te slabo vještim u rukovanju sa oružjem počele su popuštati pod pritiskom neprijateljske vatre... — Ipak su naše snage davale žilav otpor, ali kako ovima nije dolazila nikakva pomoć, a i streljiva je sve više nestajalo, borbeni duh i moral je padao na štetu našu, a u korist neprijatelja. I tako je mjesto Prozor 13. srpnja 1942. izjutra pao partizanima u ruke.

Oni oružnici koji su se nalazili za vrijeme borbe u Prozoru pod zapovjedništvom časničkog namjesnika Rudolfa Martina i vodnika Šime Tendžere očajno su se borili do zadnje kapi krvi protiv partizana... Na strani partizana bilo je mrtvih oko 100, dok za ranjene nije poznato. Isto tako ne zna se koliko je bilo gubitaka od naših oružanih snaga i građanskog pučanstva.

Tko i koliko je oružnika u ovoj borbi sa Postaje Prozor izgubilo živote točno se ne zna, ali se sumnja da imade i jedan živ.

Tako je u anale 4. kraljevačkog bataljona zabeležena još jedna pobjeda nad neprijateljem, koju je i on morao otvoreno da prizna.

Momčilo DUGALIĆ

PROSTA STVAR

QVO

Dosadili Vidoju sastanci i konferencije na kojima komesari tumače političku situaciju, pa smislio predlog da se ona odjednom i ukratko »protumači« :

— Ja se čudim komesarima što gube toliko vremena da nam objasne političku situaciju, kad se to može ocijeniti mnogo prostije. A evo kako: kada je Prva proleterska daleko od Vrhovnog štaba, situacija je čista, a kad ona maršuje prema Vrhovnom štabu, znači — situacija se kviri. Kada je brigada blizu Vrhovnog štaba, sigurno će početi neprijateljeva ofanziva, ako već nije počela (!), a kad je ispred njega, onda je situacija gusta. Eto, bolan, sve ti je jasno, pa pritegni opanke kad zatreba i bori se dok god mogneš da se mičeš.

407'

PRVA ŽENA POLITIČKI KOMESAR

Kuće će se izgraditi, pruge obnoviti, ali milion i sedam stotina hiljada ljudskih života nećemo moći povratiti... Svaki od tih ljudi imao je svoj lični život, svoje nade, svoje nevolje, svoje radosti... To je ogromna cijena koju smo morali da platimo za našu slobodu ...

Tito

¶ —'eloga dana vršena su hapšenja u Kraljevu. Nemci su govorili uhapšenima i njihovim porodicama da je Nemačka napala Sovjetski Savez i da će svi komunisti biti streljani. Bio je to početak opšte hajke na komuniste i njihove simpatizere. Toga dana, 24. juna, do kasno u noć, ćelije gradskog zatvora punile su se hapšenima. Još je bila sveža rana od aprilskih događaja, a već je došla nova koja je zadesila mnoge porodice. Zavladao je teška mora. Nad gradom se nadvila nova opasnost — sen zatvorskih rešetaka.

Dugi su bili dani u mračnim ćelijama zatvora. Za one koji su neumorno radili i borili se za svoje ideale mučno je bilo sedeti skrštenih ruku iza rešetaka. Vesti koje su tajnim kanalima stizale do zatvorenika govorile su o tome da su mnogi drugovi izbegli hapšenje i da je organizacija u gradu nastavila da radi. Neki drugovi su već bili u šumi. Prvi borci. Organizovano je čak i izvlačenje dva vagona municije za odred. Ovakve vesti su ublažavale nespokojsvo hapšenika, ulivale im veru i davale snagu, ali i pojačavale njihovo nestrpljenje, podsticale želju za borbom i slobodom. Stigla je, najzad, i radosna vest da se priprema njihovo oslobođenje iz zatvora.

Mladoj studentkinji tehnike, Olgi, dopustili su da je poseti majka. Grlila je mati ćerku, s mukom uzdržavala suze i polušapatom izražavala majčinske nežnosti. I sasvim tiho joj saopštila da će biti u prvoj grupi koju će drugovi osloboditi iz zatvora. Glasno joj je nudila hranu i "objašnjavala šta joj je donela u zavežljaju. U trenutku stražareve nepažnje, hitro joj je doturila jednu knjigu. Stražar je oglosio da je poseta završena.

U ćeliji Olga je prenela svojoj drugarici poruku drugova koju joj je saopštila majka. Olga i njena drugarica u ćeliji, Koka, već su se znale od ranije. Zajedno su radile kao članovi Partije. U zatvoru su se još više zbližile. U intimnim razgovorima Olga je pričala Koki uspomene iz svog detinjstva, o prvoj knjizi dobivenoj od škole kao nagradu za dobar uspeh, o časovima provedenim s violinom u ruci, o tome kako je žudno čitala knjigu za knjigom. Sa puno topline oživljavala je uspomene iz gimnazijskog doba i omladinskog rada. Živo su ostali urezani u njenom sećanju mnogi trenuci: radost kada joj je u gimnazijskom listu bila objavljena prva pesma, njen članak u »Našem odzivu«, koji je nastavnički savet oglasio buntovničkim i pozvao je zbog toga na odgovornost, rad u školskoj biblioteci, prikupljanje priloga za siromašne, prvo prisustvovanje učenice šestog razreda tajnom sastanku Skoja.

Sećala se postupka direktora i nekih profesora gimnazije. Ukinuli su gimnazijsku šahovsku sekciju sa obrazloženjem da je šah — kocka, pa prema tome štetan za srednjoškolsku omladinu. Zabranili su posećivanje bioskopa i priredaba u gradu, jer su tu gimnazisti dolazili u dodir s radničkom omladinom. Jednog dana pojavio se u biblioteci direktor, izvršio pregled knjiga i veći deo proglasio štetnim. Izdanja »Nolita« i »Minerve« bila su uklonjena; Emilu Zoli i Anatolu Fransu nije bilo mesta u biblioteci, Tolstojevim »Dekabristima« isto tako. Ovakvi postupci su Olgu i njene drugove još više uverili da su na pravom putu i da na njemu moraju istrajati.

Na fakultetu u Beogradu pojavila se kao omladinka —¹ komunista koja je za sobom imala plodan rad. Tu je ubrzo postala i član Partije. Prošla je kroz novu borbenu školu, stekla nova iskustva, još više očvrsla.

Čekajući signal za dogovoreno bekstvo iz zatvora, Olga je, pored razgovora sa Kokom, najviše vremena posvećivala knjizi koju joj je majka donela i koju je krišom čitala. Odmah ju je pokazala Koki. Krupna, crna slova naslova knjige mogla su se raspoznati i iz daljine: »Kako se kalio čelik«. Oprezno je vadila skrivenu knjigu, gutala svaku njenu stranicu, živela zajedno s njenim junacima Korčaginom, Ritom i drugima. Na svaki šum spolja prekidala je čitanje i knjigu hitro stavljala pod jastuk, osluškujući da li to dolazi stražar.

Onog trenutka kada je dobila vest počelo je napeto iščekivanje. Vest se sastojala od samo jedne reči: »Danas!« Način i pojedinosti su već ranije bili dogovoreni. Sporo je proticalo vreme koje ih je delilo od uobičajenog izlaska u dvorište zatvora. A to je bio njihov čas, njihova prilika. Kada im je, najzad, stražar otvorio vrata ćelije i izveo ih u dvorište, odmah su se uputile maloj baraci u kojoj su se umivale. Baraka se nasla-

njala na visoku i debelu drvenu ogradu koja je opasivala dvorište. Da li je stražar slučajno propustio da stoji na vratima i da ih budno nadgleda? Svejedno, povoljna prilika je tu i nije se smela propustiti. Prišle su deblima ograde gurajući ih rukama. Jedno je popustilo. Kao što je i bilo rečeno, drugovi su ga neprimetno spolja odvalili i samo prislonili. Brzo su se provukle kroz uski otvor i našle u dvorištu susedne kuće. Ugledale su Olginu majku.

Nije bilo vremena ni za pozdrav. Svaki sekund je bio dragocen. Brzo su se udaljivale, žurno se probijajući kroz vinograd ka obali reke. Svakog trenutka može doći do uzbune u zatvoru. Olgina majka nije zaostajala za njima. Tamo levo, blizu, videla se šuma, sloboda. Ali ispred je bio Ibar. Došavši do vode skočile su bez razmišljanja. Za kratko vreme bile su na drugoj obali. Samo ih je još malo golog prostora delilo od šume.

Tada se u Kraljevu začuše pucnji. Uzbuna. Bekstvo je otkriveno. Nastala je potraga po gradu. A sa aerodroma se vinuo u vazduh avion. Brzo je preleteo preko Ibara i, u potrazi za beguncima, nadletao i mitraljirao okolna polja. Ali bilo je sve uzalud. Avion ih nije stigao. One su se već bile dohvatile šume.

U aprilu 1941. godine Olga je bila među onima koji su se dobrovoljno javili da brane zemlju. Vojska koja je kapitulirala nije prihvatila ove rodoljube. Umesto borbe protiv napadača, Olga je sa čitavim narodom dočekala izdaju zemlje i posle nekoliko dana gledala kako ulicama Kraljeva tutnji tuđinska motorizacija, kako ih surovo i s visine posmatraju nacistički »nadjudi«.

B J o i v i l i 9 [3 i t i j l i / 6 i t t i s J f i f a

J o v i ċ i ċ

12242

IV/1 - 42542

Olga

Gehört der kommunistischen Partei
Ivanjica an. Sie ist die Tochter des
Utan Jovičić und bekleidet die Stelle
eines politischen Kommissars

aus Ivanjica Kraljevo

£3 Belgrad

IV/102 = 13.142

\

Faksimil kartona Rite u Gestapou

OLGA JOVICIC RITA

Gestapo je tragao za političkim komesarom Olgom Jovičić. U njegovoj kartoteci je evidentirana 12. februara 1942. godine po nalogu antikomunističkog odseka (IV 1). Na kartonu je zabeleženo: »Jovičić Olga, iz Kraljeva. Pripada komunističkoj bandi u Ivanjici. Ona je kći Dušana Jovičića i na položaju je političkog komesara«.